

MOHOLY-NAGY MŰVÉSZETI EGYETEM
DOKTORI ISKOLA

LUKÁCS ZSÓFIA

A BÚTORKÉSZÍTÉS ÉS A
BÚTORHASZNÁLAT FEJLŐDÉSE
MAGYARORSZÁGON A XV.–XVII.
SZÁZADBAN

DOKTORI ÉRTEKEZÉS
2011.

TÉMAVEZETŐ: DR. ISTVÁN MÁRIA

1. MEGTALÁL A TÉMA	5.
1.1. Középkori és kora újkori enteriőrök kutatása	8.
1.1.1. Hazai eredmények	8.
1.1.2. Külföldi példák	9.
1.2. A kutatási eredmények felhasználása – bútormúzeumok és rekonstrukciók	10.
1.2.1. Magán bútorgyűjtemények	11.
1.2.2. Bútorkiállítások, közgyűjtemények	12.
1.2.3. Enteriőr-rekonstrukciók	14.
1.2.4. Életmódkiállítások	14.
1.3. A hitelesség kérdése	15.
1.3.1. A kutatás módszere, szempontjai, felhasznált eszközök	17.
2. BÚTOROK MEGJELENÉSE A TÉRBEN	18.
2.1. A világgép hatása az enteriőrökre	19.
2.2. A középkor világgépe	19.
2.3. A reneszánsz világgép	23.
2.4. A szakrális tér	25.
2.4.1. A szent tér hierarchiája – világmindenségtől a lakószobáig	26.
2.4.2. Megszentelt tevékenységek helye az épületben	26.
2.4.2.1. Az étkező asztal – a táplálkozás szentsége	27.
2.4.2.2. Az íróasztal – a szellemi elmélyülés helye	28.
2.4.2.3. Az ágy – születés, halál és pihenés helye	29.
2.4.2.4. Az imádság helye	30.
2.5. Térhasználat a mindennapokban	31.
2.5.1. Helyiségek korabeli megnevezése	31.
2.5.2. A tér arányok	32.
2.6. A középkori lakóterek, és belső berendezésük	37.
2.6.1. Főúri lakóterek	38.
2.6.2. Polgári lakóterek	44.
2.6.3. Köznépi lakóterek	49.
2.7. Színek megjelenése az enteriőrben	52.

3. BÚTOROK AZ OTTHONOKBAN	59.
3.1. Az ülőbútor	60.
3.1.1. A bútormegnevezések problémája	61.
3.1.2. Az ülőbútorok korabeli megnevezései	62.
3.1.3. Ülőbútorok korabeli ábrázolásokon	65.
3.1.4. 17. századi ülőbútor leírások elemzése	67.
3.1.5. 17. századi ülőbútor leírások összegzése, padok és széktípusok meghatározása	70.
3.1.6. Ülőbútorok szerkezet szerinti leírásai – padok	72.
3.1.6.1. Deszkalábú padok	72.
3.1.6.2. Cöveklábú padok	73.
3.1.6.3. Lécvázas szerkezetű padok	73.
3.1.7. Ülőbútorok szerkezet szerinti leírásai – székek	74.
3.1.7.1. Ablakfülkék falazott ülései	74.
3.1.7.2. Dantesca típusú székek	74.
3.1.7.3. Ollós lábú székek	74.
3.1.7.4. Lécvázas székek	75.
3.1.7.5. Becsapolt lábú székek	75.
3.2. Tárolóbútorok	76.
3.2.1. Fali szíjak	76.
3.2.2. Farúd	76.
3.2.3. Falfülke	76.
3.2.4. Polc – fogas	77.
3.2.5. Ládák	78.
3.2.6. Szekrény	82.
3.2.7. Pohárszék	88.
3.3. Asztalok: ideiglenes és rögzített asztalok	90.
3.3.1. Bakos asztal	91.
3.3.2. Deszkalábú asztal	92.
3.3.3. Lécvázas szerkesztésű asztal	95.
3.4. Ágyak, nyoszolyák	97.
3.4.1. Ácsolt ágy	99.
3.4.2. Sarokoszlopos ágy	100.
3.4.3. Sarokoszlopos mennyezetes ágy	101.
3.4.4. Bölcsők	102.
3.5. Speciális bútorok	102.
3.5.1. Fürdés, fürdődézsák a lakószobákban.	104.
3.6. Textilek	104.
3.6.1. Kárpitok	104.
3.6.1.1. Ágy és trónbaldachinok	107.
3.6.1.2. Párnák	108.
3.6.1.3. Ajtó és ablakfüggönyök	108.
3.6.2. Asztalterítők és kéztörlő kendők	109.
3.6.3. Szőnyegek	110.
3.7. Világítás	111.

4. A BÚTOROK ELŐÁLLÍTÁSA	113.
4.1. Az alapanyag	114.
4.2. A félkész termék	118.
4.2.1. A fa mérete	118.
4.2.2. Fadöntés	119.
4.2.3. Hasítás	120.
4.2.4. Fűrészelés	121.
4.2.5. Szárítás	124.
4.3. A bútor készítői	125.
4.3.1. Szerzetes mesterek	126.
4.3.2. Szabad mesterek	127.
4.3.3. Céhes mesterek	130.
4.3.4. Faragólegények	134.
4.4. A műhely	136.
4.4.1. Szerszámok	136.
4.4.2. Bútorszerkezetek és kötések	143.
4.4.3. Díszítés	145.
Festés	
Faragás	
Intarzia	
Aranyozás	
Fodor papírozás	
4.4.4. Végső felületkezelés	152.
Csiszolás	
Viaszolás	
Olajozás	
Gyantározás – fényezés.	
4.4.5. Bútorvasalatok	153.
5. ÖSSZEGZÉS	155.
Befejezésül	158.
6. TÉZISEK	159.
PROPOSITIONS	160.
THESEN	161.
7. BIBLIOGRÁFIA	162.
8. MELLÉKLETEK	
Magyarországi vonatkozású berendezési tárgyak	
Magyarországi bútorok képi ábrázolásokon	
Inventáriumok elemzése (CD melléklet)	

1. MEGTALÁL A TÉMA

Nagyon szerencsésnek mondhatom magam, hiszen kevés embernek adatik meg, hogy kezdetektől fogva olyan munkákkal foglalkozhat, amelyre mindig is vágyott, sőt, nem sokkal később olyan feladatot is kapjon, amely új, nem várt irányba fordítja pályáját. Ferenc István tanszékvezetőnk a diplomamunka választáskor arra bízottatott, válasszunk olyan témát, amely igazán érdekel, hiszen sok-sok éven keresztül az élet szabja majd meg a tervezési feladatokat, nem sok időnk lesz a szívünk szerint valóval foglalkozni. Szerencsére friss diplomás belsőépítészként 1999-ben az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központban tudtam elhelyezkedni, és néhány műemléki környezetbe készített belsőépítész terv mellett részt vehettem az akkor nagy lendülettel meginduló Visegrádi királyi palota rekonstrukciós munkáinak tervezésében. Így első feladataim között tudhatom az emeleti loggia kiviteli terveinek elkészítését és az egyik földszinti helység Zsigmond-kori famennyezetének rekonstrukcióját. Ez volt az első olyan munkám, ahol nem a saját elképzeléseimet kellett papírra vetnem, hanem némi iránymutatással az adott kor technikai és formavilágával megismerve, analógiák alapján kellett megidéznem a rég elpusztult famennyezetet. A munkát hihetetlenül izgalmasnak találtam, és szerencsémre még az évben meg is tapasztalhattam, milyen megvalósulva látni a terveket. A rekonstrukció olyan jól sikerült, hogy újabb lehetőséget kaptam. A régi-új, ismét fedetté váló és fűthető helységbe kellett egy udvarhölgyi lakosztály millióját megteremtennem. Az ötlet nem volt új keletű. A palota 1994 óta tovább nem halogatható műemléki helyreállítása kapcsán Szőke Mátyás múzeumigazgató nagy ívű terv megvalósítását tűzte ki célul: a gondos régészeti kutatómunka alapján rekonstruált terekben a hagyományos múzeumi kiállítások mellett a korabeli életmódot is szeretnék volna bemutatni. Így nemcsak egy helységet, hanem egy Mátyás kori konyhát, az első emelet falaiban megőrződött hercegi lakosztályt, továbbá az oroszlanos udvar szintjén megmaradt fürdőhelység rekonstruált berendezését is tervezgették. A palota funkcionális elrendezésének kutatását Buzás Gergely régész végezte, mint ahogy a palota köveinek feldolgozása, az épületegyüttes kutatása is az ő kezében összpontosult. Az enteriőrök rekonstruálásához segítséget kaptam Orosz Krisztina régészhallgató személyében, aki akkor készítette szakdolgozatát a késő középkori Magyarország lakáskultúrájáról. A feladatom tehát az volt, hogy az általa meghatározott bútordarabokról és tárgyakról pontos kiviteli terveket készítsék. A munka nagy volt, és nem várt nehézségekbe ütközött. De szerencsére fiatalok voltunk és lelkesek, így nem hátráltunk meg a feladat elől. Akkor még nem nagyon tudtunk hasonló munkákról¹. Így minden munkafázist magunk határoztunk meg, és bár néha zsákutcába futottunk, sikerült a hibáinkból tanulnunk. Hamar kiderült, hogy nem elég megtalálni egy-egy bútordarabot mely a megfelelő korban készült, és azt lemásolni, legalább olyan fontos a térben való elhelyezése, a bútorok egymáshoz való viszonya, a használati módjának tisztázása is. Hamar szembe találtuk magunkat a hitelesség problémájával, mely a rekonstrukció elveinek kidolgozását tette szükségesszerűvé. A kiviteli tervek elkészítésénél továbbá lépten-nyomon olyan kérdésekbe ütköztem, amelyre a szakirodalomban nem találtam meg a megfelelő választ. A későközépkori bútorokkal foglalkozó írások alapvetően művészettörténeti szempontból közelítenek a bútortörténethez, a technikai megoldásokra csak elnagyolt válaszokat adnak. A megmaradt bútorokra épülő és emiatt egyoldalú bútortörténeti kiállítások, enteriőrrekonstrukciók is hamis képet mutatnak.

---

¹ Azóta tudjuk, hogy Magyarországon Nagyvázsönyban és Pásztón készült hasonló elvű rekonstrukció, ez utóbbi ma is látogatható, a nagyvázsönyi kiállítást rég lebontották. A mi munkánkkal párhuzamosan Gyulán is készült egy több helységből álló rekonstrukció, azonban akkor még erről nem tudtunk.

A tervezés időszaka végül négy évet vett igénybe, a megvalósítás további négyet, míg végül 2008. szeptemberében az utolsó helységeket is átadhattuk a nagyközönségnek. A munka azonban nem ért véget. A kivitelezés során újabb és újabb kérdések merültek föl, az eredetileg tervezett tárgyak anyagi okok miatt sem készültek el maradéktalanul. A kész berendezés kapcsán is újabb ötleteink támadtak, melyek még megvalósításra várnak. A tapasztalatainkat végül 2010 decemberében megjelent vaskos kötetben tettük közzé², melynek tekintélyes része foglalkozik az enteriőrrekonstrukciók tudományos kutatási hátterével, a tervezés és a kivitelezés tanulságaival, dokumentálásával.

E munkám nyomán újabb feladatok találtak meg. A Füzéri várban 17. századi tereket kellett rekonstruálnom a korabeli inventáriumok alapján, Nyírbátorban a 15. század első felében lakomatermet és főúri lakószobát, Szigligeten 16. századi konyhát idéztünk vissza a lehető leghitelesebben, tárgyakban és bútorokban egyaránt. Természetesen minden egyes esetben szükséges volt a rekonstrukció mélységének a mérlegelése, de elvitathatatlan, hogy a hitelesség érdekében a téma hátterének ismerete elengedhetetlen.

A kutatásom célja a megjelölt korszak bútorainak legrészletesebb feltérképezése a történelmi Magyarország mint szerves gazdasági és kulturális egység területén, a lakószobán belüli elhelyezkedésétől a szerkezeti felépítésig. Mivel munkám a hiteles enteriőr és bútorrekonstrukciók elkészítése, ezért nem hagyatkozhatom csupán egy-egy részterület vizsgálatára, kutatásom tárgya szükségszerűen mind térben, mind időben, mind a társadalom hierarchiáján belül a teljességre törekszik, tudván tudva, hogy lehetetlen a feladatot teljesíteni. Ez a korszak a bútorkészítés nagy fejlődési szakasza is egyben, ahol az anyagok természetes tulajdonságaiból eredő szerkesztési és díszítési elvtől eljut az önkényes formának és megjelenésnek alárendelt szerkesztésmódig. Mégis szükségszerű a feladat pontosabb lehatárolása. Elsősorban a klasszikus „lakberendezés” területe foglalkoztat, így dolgozatomban nem témája a konyhák és azok fejlődésének vizsgálata és a gazdasági helységek berendezése sem. Szintén önálló kutatás témája lehetne a szakrális terek és a hozzájuk kapcsolódó egyéb helyiségek (lakóterek, közösségi terek) bútorainak vizsgálata is – bár némely ponton szükségszerűen kapcsolódik munkámhoz ezek megismerése is. Ugyanakkor fontosnak tartom a lakóterek szociológiai, világképi, szimbolikus vizsgálatát. Mivel kutatásom kiinduló oka és célja a rekonstrukciók készítése, szükségesnek tartom dolgozatomban foglalkozni a hitelesség problémájával, illetve felvázolni az enteriőrök múzeumi bemutatásának lehetőségeit is, azok eredményeivel és korlátaival együtt.

Lehetőség szerint a teljes korabeli Magyarország területét vizsgálom, elsősorban azért, mert az adott korban szerves kulturális és gazdasági egységet alkotott. S bár ez a cél eleve kudarcra van ítélve, hiszen a török hódoltság miatt a középső és déli területek emlékménye szinte teljes egészében elpusztult, éppen ezért indokolt a vizsgálata, hiszen csak így lehetséges megállapítani az országon belüli tendenciákat, és rátapintani azokra a sajátságokra, ahol területi különbségek adódhatnak. Időben a 15. századtól a 17. század végéig terjedő időszakot ölelem fel. Ezt az időkorlátot részben az eddigi munkáim szabták meg, részben ez a három évszázad foglalja magába a reneszánsz stílus kinduló és végpontját is a bútorművészet terén.

Jelen dolgozattal tehát nem kisebb feladatra vállalkozom, minthogy felsorakoztassam mindazt az ismeretanyagot és tapasztalatot, amely a 15-17. századi magyar bútorkészítésről és használatáról tudható, hogy az további kutatások vagy

---

² A visegrádi királyi palota. Szerk: Buzás Gergely, Orosz Krisztina. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma. Budapest, 2010.

gyakorlati felhasználás alapjául szolgáljon. Így a parasztbútortól a királyi paloták aranyozott darabjaiig, az internacionális gótikától a késő reneszánszig, a fa kivágásától a kész bútor felületkezelésig, a „lakberendezés” racionális okaitól a világképi háttérig igyekszem a lehető legtöbb szempontból vizsgálni a bútorokat, hogy a végén a hiteles rekonstrukciók elkészítésekor, - legyen az akár elméleti, akár virtuális, vagy akár fizikai valójában megjelenő – hiteles válaszokat lehessen adni a felmerülő kérdésekre.

1.1 KÖZÉPKORI ÉS KORA ÚJKORI ENTERIŐRÖK KUTATÁSA

A bútortörténettel jobbra művészettörténeti szempontból foglalkoznak a kutatók (díszítések, stílusirányzatok), többnyire megmaradt darabok alapján. Csak felületesen vizsgálják az egyes korszakok „lakberendezési” szokásait, igen keveset foglalkoznak a bútorok szerkezetével, és ebből levonható tanulságokkal, szinte egyáltalán nem a fennmaradt példány nélküli bútortípusokkal, és alig a nem jelentős művész értékkel bíró „tucat” bútorokkal.

1.1.1. HAZAI EREDMÉNYEK

Régebbi korok bútorai iránt a 19. század végétől mutatkozik fokozottabb érdeklődés³. Egyrészt honpolgári indíttatásból foglalkoztak a történeti bútorokkal (saját múlt emlékeinek megmentése), másrészt értékes műgyűjtemények létrehozása céljából. Storno Ferenc Sopronban bútorokat, Gróf Lázár Jenő Medgyesfalvi kastélyában gyűjtött iparművészeti tárgyakat, Jankovich Miklós 1790-től foglalkozott ismert személyekhez kapcsolható tárgyakkal, Spitzer Frigyes középkori és reneszánsz iparművészeti tárháza volt híres. Az első feldolgozások még a gyűjtemények dokumentálását, katalogizálását célozták⁴, de a tudományos igényű rendszerezések is hamar megjelentek. Nálunk a legkorábbi ilyen alapmunka Radvánszky Béla háromkötetes könyve⁵, mely elsősorban forrásanyagként jelentős, de összefoglaló első kötetében összegyűjti és rendszerezi a 16-17. századi főúri lakberendezés tárgyait. Másik hasonlóan nagy, átfogó igényű munka B. Nagy Margit erdélyi inventáriumokat feldolgozó két könyve⁶. Mindkettőben kísérletet tesz - többek között- a bútorok korabeli leltárakból megismerhető rendszerezésére, de lényegében csak egy nagyon részletes összeírásig jut.

Oberschall Magda,⁷ Kaesz Gyula,⁸ Voit Pál,⁹ Szabolcsi Hedvig,¹⁰ Kovalovszki Júlia,¹¹ Vadászi Erzsébet¹² történeti bútorokkal foglalkozó munkái elsősorban a megmaradt tárgyi emlékeket dolgozzák fel, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően stílustörténeti és technikátörténeti fejlődéssorba rendezve. A Nagytétényi

³ Az idő sodrában Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének története. Szerk: Pataki Judit Bp. 2006.

⁴ Európában a 19. század legjelentősebb és legnagyobb magángyűjteményét dr. Albert Figdor, Bécsben élő osztrák bankár teremtette meg 1869 és 1927 között. Felbecsülhetetlen értékű, szinte egész Nyugat-Európa korai bútoranyagát reprezentáló gyűjteményét tematikus, több kötetes, rengeteg fotóval illusztrált kiadványokban tette közkincssé, melyek azóta is a könyvpiac és a műgyűjtés alapműveivé váltak. A gyűjtemény sajnos halála után szétszóródott

⁵ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI.-XVII. Században, Bp., *Első megjelenés 1879-1896*. Helikon, 1986.

⁶ B. Nagy Margit: Várak kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, Kriterion, 1973.

B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben, Bukarest, Kriterion, 1970.

⁷ Oberschall Magda: Magyar bútorok, Officina 1939

⁸ Kaesz Gyula Ismerjük meg a bútorstílusokat, Bp., Gondolat, 1978.

⁹ Voit Pál: Régi magyar otthonok, Balassi Kiadó 1993

¹⁰ Szabolcsi Hedvig: Régi magyar bútorok I: Főúri és polgári bútorművészet Bp. 1954.

¹¹ Kovalovszki Júlia: Gótikus és reneszánsz bútorok, Corvina, 1980.

¹² Vadászi Erzsébet: A bútor története. Műszaki Könyvkiadó Bp. 1987

Kastélymúzeum bútortörténeti gyűjteményét bemutató, a Bútorművészet a gótikától a biedermeierig¹³ címet viselő kiadvány lényegében katalógus a tárgyakról, mely az egyes darabokról közli a legfontosabb adatokat (anyag és méret, irodalom), egy-egy korszakról rövid, de pontos és lényegre törő összefoglalást adva.

A bútortörténetet szerkezeti szempontból vizsgáló eddigi legalaposabb munka egy néprajzzal foglalkozó szakember, K. Csilléry Klára tollából származik¹⁴. Ebben írott, képi és tárgyi anyagot egyaránt felhasználva, a bútorkészítés és használat fejlődését elemezve illeszti be a magyarországi bútorművesség fejlődésének ívébe a paraszti bútorkészítés gyakorlatát. Néprajzi – nyelvészeti indíttatású a népi lakáskultúrával, parasztbútorokkal foglalkozó Cs. Sebestyén Károly Szék, karszék, karosszék, karfa c. tanulmánya¹⁵, mely ma is megszívlelendő megállapításokat tesz az inventáriumokból ismert ülőbútorok szerkezete és megnevezései közötti lehetséges összefüggésről.

S. Nagy Katalin szociológus figyelemreméltó műve a Lakáskultúra története¹⁶ elsősorban szociológiai szemmel nyújt átfogó és alapos összefoglalót a lakóterek és használatuk változásairól, kitérve a bútorok jellegzetességeire is. A könyv az ókortól napjainkig kíséri végig a lakáskultúra változásait a stíluskorszakokat követve, elsősorban a nyugat-európai és hazai emlékanyagot (ezen belül főként a képi ábrázolásokat) figyelembe véve. A téma mérete miatt a főbb tendenciák felrajzolása ellenére a bennünket érdeklő megállapításai helyenként túlságosan sommásak. Például az ágy használatának leírásánál nem veszi figyelembe a különböző kultúrák közötti kimutatható különbségeket¹⁷, vagy a reneszánsz vívmányaként említi a mozgatható bútorok megjelenését, holott a középkor óta használt lábra és asztallapra szétszedhető (azaz elbontható) asztalok épp a reneszánsz idején válnak szerves egységgé, a szoba állandó berendezési tárgyaivá¹⁸. Megállapításai mindazonáltal megszívlelendők.

Tombor Ilona két műve a festett bútorokra vonatkozó technikatörténeti adalékokat tartalmaz, Zentai Tünde az alvás kapcsán végzett alapos kutatásában a magyarországi ágyak kialakításával, fejlődésével és használatával is foglalkozik.¹⁹

1.1.2. KÜLFÖLDI PÉLDÁK

A külföldi szakirodalomban elsősorban területenként (ez Európában Itáliát, Angliát, Franciaországot, és Németországot jelenti, jó esetben megemlíti Spanyolországot és Németalföldet) és stilisztikailag tárgyalják a bútorstílusokat, a szerkezeti fejlődésre kevesebb hangsúlyt fektetnek²⁰. A megmaradt bútor emlékek nagy száma miatt a technikai részletekre csak röviden térnek ki, a megoldások sokrétűsége és nagy száma miatt fejlődéstörténeti megközelítéssel csak ritkán találkozunk. Alaposságával kiemelkedik közülük az olasz reneszánsz enteriőrrel foglalkozó vaskos könyv Peter

¹³ Batári Ferenc, Vadász Erzsébet : Bútorművészet a gótikától a biedermeierig, Budapest 2000.

¹⁴ K. Csilléry Klára: Bútorművesség. In.: Magyar Néprajz III. Főszerk: Balassa Iván. Akadémia kiadó Bp.1997. 334-416.

¹⁵ Szék, karszék, karosszék, karfa. Néprajzi Értesítő XIX. 1927.

¹⁶ S. Nagy Katalin: A Lakáskultúra története, Balassi Kiadó, 2003.

¹⁷ S. Nagy i.m. 136. oldal

¹⁸ S. Nagy i.m. 134. oldal: "Míg a középkorban a bútorok stabilan álltak, a reneszánszban megjelentek a mozgatható bútortípusok az ember mozgásszabadságát biztosítva a lakótérben"

¹⁹ Zentai Tünde: Az ágy és az alvás története Pro Pannonia, 2002.

²⁰ Blanc, Monique: Le Mobilier Français: Moyen Âge, Renaissance Paris: Massin, 1999.

Eames, Penelope: Furniture in England, France and the Netherlands from the 12th to the 15th Century. London, The Furniture History Society, 1977.; Kreisel, Heinrich: Die Kunst des deutschen Möbels: Bd. I, Von der Anfängen bis zum Hochbarock; Christopher Payne: A bútor (Sotheby's Enciklopédia) Park kiadó Bp 1988.; Windisch-Graetz, F.: Möbel Europeas 1983; de ide tartozik Kaesz Gyula: Ismerjük meg a bútorstílusokat c. alapmunkája is. Bp.1962.

Thornton tollából²¹, aki példás alapossgal elemzi az 1400-1600 közötti itáliai lakóhelységek kialakulását és bútorainak típusait, változását. Míg ez utóbbi könyv már bőven merít a képi ábrázolásokról, Frida Schottmüller egy fél évszázaddal korábban még alapvetően a nagyszámú megmaradt bútor alapján összegzi az itáliai reneszánsz lakásbelső tulajdonságait²². Ő az, aki először rávilágít a különböző fajok használatának rangjelző mivoltára.

Nagy Britanniában és Amerikában a hagyományörző csoportoknak nagy divatjuk van. Sokan foglalkoznak középkori és reneszánsz hadászattal, és ennek kapcsán a korabeli életér rekonstruálásával. Nem csoda, ha a bútorreplikák elkészítésével is sokan foglalkoznak, s ehhez számtalan segédletet állítottak össze, elsősorban technikai ismereteket tartalmazókat²³, ezek hitelessége azonban erősen változó.

Fájóan hiányoznak azonban a környező országokból a bútorokkal foglalkozó elérhető munkák. Szlovákia területén a Vöröskői (ma Červený Kameň) várnak van a Nagytétényi Kastélymúzeummal összemérhető gazdag gyűjteménye. Sajnos a bútorokról nem jelent meg katalógus, 2008-ban is csak egy 1975-ös kiadású magyar nyelvű ismeretterjesztő füzetkét tudtam beszerezni. Szlovák nyelven az interneten érhető el egy alapos tanulmány a reneszánsz ládákról²⁴, a bennünket sok szempontból érdeklő délnémet bútorművészet egyik érdekes aspektusáról, a parasztbútorokról 2000-ben adtak ki rendszerezett munkát.²⁵ A romániai szász városok bútorairól Roswith Capesius könyveiből érdemes tájékozódni.²⁶

1.2 A KUTATÁSI EREDMÉNYEK FELHASZNÁLÁSA – BÚTORMÚZEUMOK ÉS REKONSTRUKCIÓK

A bútorok kutatása mindig is együtt járt az életmód vizsgálatával, hiszen a bútorok a mindennapi élet részei, nemcsak esztétikai tárgyak, hanem használati eszközök is egyben. Megértésükhöz és megismerésükhöz közelebb visz tágabb környezetük megismerése is. A kutatás eredményeit kézenfekvően kiállítások keretében lehet a szakma és a nagyközönség elé tárni, sőt – mint esetemben – ezek létrehozása magát a kutatómunkát is inspirálhatja. Emiatt fontosnak tartom az enteriőr bemutatások történetét és lehetőségeit röviden felvázolni, hogy végül kitérhessek ezek hitelességének mibenlétére, melyből választ kaphatunk a bútorok vizsgálatának szempontjaira is.

Enteriőr-bemutatásnak azt a tag értelemben vett kiállítást nevezem, ahol a bútorok pusztán felsorakoztatásán kívül azok eredeti kontextusa is kiderül. A bútorok mellett megjelennek az egyéb használati tárgyak, textilek, edények is, érzékelhetővé válik a tér szerkezete, a bútordarab ezen belül betöltött szerepe.

A mai kor emberére igaz, hogy egyre jobban érdeklődik régebbi korok illetve idegen társadalmak megismerése iránt. Sokféle oka lehet, hogy miért fordulunk más világok felé: szórakozás, kikapcsolódás a mindennapi problémák közül, tudományos érdeklődés, kíváncsiság. Valójában a különböző fantáziaregények vagy tudományos cikkek olvasása, a sci-fi és ismeretterjesztő filmek nézése, a múzeumok illetve

²¹ Peter Thornton, *Teh Italian Renaissance Interior, 1400-1600*, New York, Abrams 1991.

²² Schottmüller, Frida: *Wohnungskultur und Möbel der Italienischer Renaissance*, Stuttgart, Verlag Julius Hoffmann, 1921.

²³ Diehl, Daniel: *Constructing Medieval Furniture: Plans and Instructions with Historical Notes*. Mechanicsburg, PA: Stackpole Books, 1997.

²⁴ *Renesančné trulice na Slovensku I.-VII* <http://www.obnova.sk/node/1541>

²⁵ Leopold Schmindt, Armin Müller: *Bauernmöbel im Alpenraum*. Pinguin, Innsbruck 2000.

²⁶ Roswith Capesius: *Das siebenbürgisch-sächsische Bauernhaus. Wohnkultur*. Bukarest 1977.; *Siebenbürgisch-sächsische Schreinermalerei*. Bukarest 1983.

reneszánsz bálók látogatása mind-mind az egyén részére azt a lehetőséget kínálja, hogy veszélyek nélkül átéljen egy olyan szituációt, melyből tanulságokat levonva a saját életét tudja jobban megélni. Lássuk hát, hogy hogyan alakultak az enteriőrbemutatók lehetőségei, melyek azok előnyei és hátrányai.

Az enteriőr-bemutatásnak hagyományosan két fő színtere van: értelemszerűen a megmaradt korabeli épületek (várak, paloták, kastélyok, kolostorok stb.) lakó- és kiszolgáló terei, illetve a hagyományos múzeumi bemutatótermek.²⁷ Az előbbiek berendezésénél többnyire az épület értelmezhető, élményszerű bemutatása a cél, és csak másodlagos a bútortörténeti hitelesség. Így válnak különösebb magyarázat nélkül mindenki számára érthetővé az eredeti térkapcsolatok, funkciók, az enteriőr egyfajta vizuális nyelvvé válik, ahol az egyes bútorok szerepe csak másodlagos. Ez a fajta életmód-kiállítás a teljes épületegyüttes néhány - általában jelentősebb - helységére szokott kiterjedni.²⁸ A történeti épületek terei számtalan kötöttséggel is rendelkeznek (meglevő burkolatok, falnyílások, tüzelőberendezések helyei, térarányok), melyek segítik a hiteles rekonstrukciók megvalósítását, ugyanakkor meg is nehezítik a műtárgyvédelmet, vagy a látogatók irányítása elé gördítenek akadályokat.

A bútort a középpontba állító bemutatói móddal ezzel szemben inkább múzeumi keretek között találkozunk. Gyakran tematikus kiállítások során, több azonos korú bútor esetén hoznak létre még egy-egy helységrekonstrukciót is. A múzeum feladatának megfelelően az egyes tárgyak hitelessége itt alapvető fontosságú. De épp emiatt, az ilyen keretek között létrehozott *enteriőr*-rekonstrukció hitelessége szinte kivétel nélkül csorbul, mivel mindig a rendelkezésre álló, meglévő tárgyi anyagból indulnak ki. Szinte kivitelezhetetlen ugyanis olyan tárgyegyüttes összeválogatása, amely térben, időben és minőségben a megfelelő elemeket tartalmazza. Mivel a korábbi gyűjtések a *művészi* minőség alapján válogattak, gyakran hiányoznak az enteriőr-rekonstrukciókhoz oly nélkülözhetetlen egyszerűbb tárgyak. A hagyományos múzeumépületben nem, vagy csak nehezen lehet reprodukálni a középkori, illetve reneszánsz terek eredeti arányait, burkolatát, helységkapcsolatait. Gyakran nem is vállalkoznak erre, így a történeti épület csak korhű háttérként szolgál bútorcsoportok bemutatásához²⁹.

1.2.1 MAGÁN BÚTORGYŰJTEMÉNYEK

Régi bútorok tudatos gyűjtéséről Európában körülbelül a 18. század végétől beszélhetünk. Az első – magán - gyűjtemények kialakítása még a reneszánszban gyökerező gyakorlat szerint történt: különböző helyről és időből származó tárgyakat helyeztek egymás mellé, tekintet nélkül azok eredeti kontextusára, elsősorban esztétikai alapon válogatva. Később, ahogy feltámadt az érdeklődés azok története, eredeti környezete iránt is, már egyre több tematikus gyűjtemény alakult ki³⁰. A 19. századra

---

²⁷ Ezek mellett az utóbbi időkben megjelentek a különböző alkalmi, szabadtéri rendezvények, amelyen díszletszerűen, de többé-kevésbé hiteles anyagokból és technológiával hoznak létre középkorias környezetet. S mivel ezeket nagyszámban dokumentálják az interneten, legújabb helyszíneként tulajdonképpen a virtuális világot is ezek sorába lehet venni.

²⁸ Beauene, Ispotály kórterme, Fro. A 15. század közepén alapított ispotály csaknem épen fennmaradt középkori kórház, de eredetileg csak ágy sorok voltak benne, baldachin nélkül.

²⁹ Példa erre Sárospatakon a Rákóczi Múzeum reneszánsz szoba-rekonstrukciója.

³⁰ Európában a 19. század legjelentősebb és legnagyobb magángyűjteményét dr. Albert Figdor, Bécsben élő osztrák bankár teremtette meg 1869 és 1927 között. Nálunk tematikus bútor gyűjtés csak az intézményessé vált keretek között, azaz a Magyar Történeti Múzeum Iparművészeti Tára számára történt. Korábban, például Storno Ferenc bútorai csak részét képezték egy nagyobb, iparművészeti témájú

fennmaradt régebbi korok bútorainak javarésze kolostorokban, vagy többnyire nemesi családok tulajdonában maradt meg, míg más tárgyak valamely nevesebb történeti személyhez való kötődésük révén vészték át a történelem viharait (Marchiai Jakab széke, Teleki szék stb.). Elsősorban a főúri lakókörnyezet mivesebb darabjai őrződtek így meg. Habár a gótikus, reneszánsz bútor anyaga és szerkezete lehetővé tesz akár 3-4 évszázadnyi folyamatos használatot is, a divat és a változó életmód miatt elvesztették eredeti funkciójukat. A legszebb darabok, a család folytonosságát is jelképező bútorok azonban még sokáig megőrződtek, pusztulásuk inkább a háborúk, s a társadalmi átrendeződés nyomán következett be.

A NAGYTÉTÉNYI KASTÉLYMÚZEUM NÉMETALFÖLDI BÚTOROKAT BEMUTATÓ TERME MA. MAGYAR UDVARHÁZI BERENDEZÉS REKONSTRUKCIÓ. VOIT PÁL, IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM 1943 ELŐTT.

A magán-bútorgyűjtemények a 19. század vége felé kiléptek a kastélyok falai közül, és a nyilvánosság elé kerültek, megteremtve az első lépést a közgyűjtemények felé, mégpedig legelőször katalógusok formájában. Az új válogatási szempontot ettől kezdve a bútor minősége mellett a bútor kora jelentette, és ez kedvezett a korai román, gótikus és reneszánsz bútorok felkutatásának és megőrzésének. A Monarchiában az egyik ilyen gyűjtemény Kreuzenstein várában jött létre, melynek darabjaiból az 1895-ös Budapesti világkiállításon az első történeti bútorokból készített kiállítást rendezték. A középkori és reneszánsz tárgyak mellett értékes bútorok is megjelentek Spitzer Frigyes, gróf Lázár Jenő, Stornó Ferenc és Jankovich Miklós gyűjteményében is. Radvánszky Béla³¹, már nem csak tárgyi emlékeket, hanem adatokat gyűjtött, korát megelőzve dolgozta fel 1874-1895 között nemcsak a 16.-17. század bútortörténetét, hanem a főúri háztartások teljes enteriőrművészetét is.³²

1.2.2 BÚTORKIÁLLÍTÁSOK, KÖZGYŰJTEMÉNYEK

Az első bútorokat iparművészeti tárgyként felsorakoztató közgyűjtemény, az 1872-ben megalapított Iparművészeti Múzeum (az 1851-es londoni Victoria&Albert Museum és az 1863-as bécsi Museum für Angewandte Kunst után) elsősorban a kor műiparának és a közönség ízlésvilágának jobbításáért jött létre. A sok kortárs és történeti tárgy

---

gyűjtésnek. Eredményeiket múzeumi egyletek, egyesületek által rendezett kiállításokon mutatták be, ahol az egyes termek gyűjtők és korstílus szerint lettek berendezve.

³¹ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a 16.-17. században, Bp., Helikon, 1986.

³² Munkájának előszavában meg is indokolja ténykedését: "egykorú emlékiratokon és a nyomtatásban kiadott kútfőkön kívül (...) levéltárakban talált leltárak, hozományjegyzékek, lakodalmi rendek, étlapok, meghívók, családi levelezések, számadástöredékek (alapján) igyekeztem az egész nemzetünk régi szokásait, életmódját megismerni". Őutána csak Voit Pál foglalkozott enteriőrökkel.

között eleinte elenyésző volt a bútorok száma, és a válogatás alapja nem a régiség, hanem a művesség volt. (Így az első beszerzett tárgyak között lehetett egy reneszánsz szekrény 18. századi másolata is³³.) A gyarapodó gyűjteményt anyag és technika szerint osztályozták, később művészeti ágak szerint. A bútorok terén átfogó képet igyekeztek nyújtani a bútorkészítés történelméről. Aukciókon pótolták a hiányzó darabokat, de jellemzően csak a fontosabb nyugat-európai bútorkészítő műhelyekre koncentrálnak, kihagyva sajnos a kelet-európai és a skandináv területeket. 1953-ban a Nagytétényi Kastélymúzeumban Szabolcsi Hedvig Sternegg Máriával együtt rendezte meg a „Magyar bútorok a 15-18. századig” című kiállítást, ahol először nyílt lehetőség a középkori gyűjtemény reprezentatív bemutatására is.³⁴ Ma itt két terem képviseli a gótikát, és további nyolc teremben kaptak elhelyezést a reneszánsz bútorművészet különböző területéről származó emlékei. A bútorok mellett szinte minden helyiségben megjelennek egyéb tárgyak is: csontfésű, csillár, faliszőnyegek, és igen gyakran időszakos kiállítás keretében elhelyezésre kerülnek virágsokrok, legyezők, és más, a hétköznapi használat bemutatását segítő tárgyak is. A helyiségek nem enteriőr-szerűen vannak berendezve, hanem azonos területről és korszakokból származó darabokkal³⁵.

³³ Ács, Horváth, Vámos-Lovay: Az idő sodrában, Az Iparművészeti Múzeum Gyűjteményének története. IMM, Bp., 2006.

³⁴ Az épület helyreállítási munkái után ezt Batári Ferencsel 1967-ben felújították, a 15.-17. századra szűkítve a kört. Az épület újból esedékessé vált restaurálását követően pedig 2000-ben nyílt meg a ma is látogatható kiállítás: Európai bútorok a gótikától a biedermeierig.

³⁵ Magyarország területén más középkori bútorgyűjtemény csak a Nemzeti Múzeum tulajdonában van, máshol egy-két darab található meg, főleg asztalok: Budapesti Történelmi Múzeum, Sárospataki Rákóczi Múzeum, Kolozsvár Történelmi Múzeum, Kassa,

1.2.3. ENTERIŐR-REKONSTRUKCIÓK

Az első, teljes szobabelsőt megjeleníteni kívánó rekonstrukciók kétféle indíttatásból jöttek létre. Szerencsés helyeken történeti épületekben maradtak meg részlegesen eredeti szobabelsők³⁶, melyek felújítása után eltérő merészséggel alkalmaztak kiegészítésként máshonnan származó vagy újonnan készített tárgyakat, főleg textileket. A hagyományos bútorgyűjteményekkel rendelkező múzeumok ezzel szemben az egyre növekvő érdeklődést kielégítendő kíséreltek meg a meglévő, eredeti darabokból létrehozni enteriőröket³⁷. Mindkét esetben a múzeumi cél a *teljes* szobabelső (burkolatok, bútorok és tárgyak) bemutatása volt. A rekonstrukciókhoz mintákat a korabeli festmények, ábrázolások, illetve az írott dokumentumok – leltárak, számadáskönyvek, testamentumok – szolgáltatták, ám mindkét esetben szükségessé vált valamilyen mértékű kiegészítés, pótlás is.

A megmaradt bútorok nagy többsége művészi kvalitása és tartóssága miatt vészelté át a századokat – így főleg ládák, székek, asztalok, szekrények, ágyak. Könnyen belátható, hogy a könnyen cserélődő, pusztuló, egyszerűbb tárgytypusból (padok, polcok, fogasok) nem maradtak ránk példányok, így a teljes, és sikeres rekonstrukcióhoz valamilyen mértékben mindegyiket pótolni kellett. Sok helyen felismerve, hogy a történeti terekben nem lehet biztosítani a megfelelő műtárgyvédelmet, valamint azt, hogy sokszor nem a tárgy eredetisége, hanem maga a kontextus, a tárgyak egymáshoz való viszonya a lényeges, az eredeti darabok hiteles másolatait helyezték el. Így jöttek létre napjainkra Európa több pontján is az egyre nagyobb mértékben bútormásolatokkal berendezett rekonstrukciók³⁸.

1.2.4. ÉLETMÓDKIÁLLÍTÁSOK

A csak elvlasztó kordonokon túlról szemlélhető kiállítások mellett a nyolcvanas évektől kezdve jelentek meg a múzeumi keretek között, kutatásra és kísérletezésre épülő *életmód* rekonstrukciók³⁹, amelyek látszatra egyeznek a csak szórakoztatásra épülő látogatócsalogató bemutatókkal⁴⁰. Azoktól eltérően azonban alapos kutatáson, az anyagok, technológiák részletes megismerésén alapulnak. A gyűjtés és megóvás helyett az intenzív kommunikáció, az ismeretszerzés lép a muzeológia homlokterébe, a múzeumi bemutatás módja megváltozik: a látogató maga is tevékeny részesévé válik a „kiállításnak”. A tárgy nem piederasztálra emelt, megőrzendő érték többé, hanem a

³⁶ Beaune, Franciaország, Ispotály kórterme, 19. században rekonstruált bútorzattal; Werfen, Ausztria, 19. sz.-ban leégett, de addig eredeti állapotban fennmaradt és fényképek alapján rekonstruált szoba; Firenze, Olaszország, Palazzo Davanzatti, eredeti falak között bemutatott korabeli bútorgyűjtemény; Pfalzen-Pustertal, Nürnberg, Dürer lakóháza; Lőcse, városháza nagyterme; Salzburg, Hohensalzburg, érseki lakosztály; Marksburgi vár, lakószoba; Lutherstadt-Eisleben, Luther Márton halálának háza.

³⁷ Paris, Musée des Arts Décoratifs, 15. sz. végi hálószoba rekonstrukciója eredeti bútorokkal és tárgy másolatokkal.

³⁸ Firenze, Olaszország, Dante szülőháza, hálószoba és öltözőrekonstrukciók <http://www.museocasadidante.it>; Barley Hall, York, Anglia, 14-15. sz-i városháza és polgármesteri lakóház több helyisége enteriőrjeinek rekonstrukciója <http://www.barleyhall.org.uk/>; Leeds Castle, Kent, Anglia, kastélyszálló királynői lakosztálya <http://leeds-castle.com/>; Shakespeare szülőháza, Stratford-upon-Avon, Anglia, 16. századi enteriőrök. <http://houses.shakespeare.org.uk/> képek: <http://gallery.nen.gov.uk/image57836-.html>; Tower of London, London, Anglia, I. Edward király hálószobájának rekonstrukciója <http://www.hrp.org.uk/bedfitforking.aspx>.

³⁹ Kenilworth Castle Medieval Village; Puchberg Burgruine <http://www.historiavivens1300.at/hv1300.htm> ide igazán érdemes ellátogatni, mind virtuálisan, mind a valóságban!

⁴⁰ Ez utóbbiakból sajnos megszámlálhatatlan található itthon és külföldön egyaránt. Magyarországon a legnagyobb ilyen vidámpark a 2010. áprilisában megnyílt Reneszánsz élménypark Bicalon.

megtapasztalható világ része, az emberi tudás hordozója, így lényegivé válik a rekonstrukció, a másolat használata. Az elfeledett technológiák gyakorlati kipróbálása új összefüggések felismeréséhez vezet, a rekonstrukció itt nem cél, hanem eszköz.

ASZTALOS MUNKA KÖZBEN Kenilworth Castle Medieval Village-ben. A rekonstrukcióhoz eredeti technológiát és szerszámokat is használnak. Az autentikus öltözék használata nem kötelező.

1.3 A HITELESSÉG KÉRDÉSE

Az enteriőr nem csak a helyiség berendezését jelenti, építészeti megformáltsága, épületen belüli elhelyezkedése is fontos meghatározó értékelésében. Tisztázni kell, hogy az egyes helyiségek milyen csoportokba tömörültek, és azon belül milyen szerepet töltek be. Ugyanilyen fontos a tér építészeti kialakításának rekonstruálhatósága: a helyiség geometriai méretei és arányai, a lefedés technológiájának (boltozat v. síkmennyezet), anyagának (kő, téglá, fa), felületi képzésének (vakolt, vakolatlan), valamint az ablakok és ajtók helyének és kialakításának ismerete.

A helyiségben megjelenő bútoroknak, tárgyaknak nemcsak a külseje a fontos, hanem az is, hogy hova van elhelyezve. Egy ládát lehet a fal elé, annak tengelyébe is helyezni, de az ágy lábához is, vagy adott esetben asztal gyanánt a terem közepére. Mindegyik megoldás egy-egy korra, vagy területre jellemző attribútum. A “nyers” falak, a padlók és a mennyezet burkolata a helyiségben tartózkodók térérzetét is döntően befolyásolja. Gondoljunk csak a színek érzelembefolyásoló hatására, a burkolóanyagok (kárpitok, szőnyegek, vagy akár a fa, a kerámia) hőszigetelő, hőérzetet módosító képességére, a burkolatok akusztikai hatásaira.

A bútorok a leglátványosabb, de korántsem egyedüli meghatározói az enteriőröknek. A hitelességhez hozzátartozik ugyan, ha bizonyossággal meg tudjuk határozni a bútordarab típusát (pl.: összecukható vagy lécvázás szék) és a stílusát, melyet a készítés helye, a készítő tanultsága és természetesen a készítés ideje is döntően meghatároz. De a valós képéhez hozzátartoznak azok az apró, gyakran jelentéktelennek tűnő tárgyak is, melyek élővé teszik a helyiségeket: poharak, tányérok, szerszámok, gyertyakoppantók, varróeszközök, virágcsokrok. A helyiség megjelenését természetesen megváltoztatja a fűtőberendezés, a fűtés módja, a fűtőanyag tárolása, és befolyásoló

tényező a helyiségek megvilágítása: a természetes fény, a világítóeszközök száma, helye és megjelenése is.

Ha mindezeket megnyugtatóan tisztázni lehet, következhet az egyes tárgyak – már ha nem eredeti, vagy arról készített másolatokat használunk – hitelességének kérdése: az adott tárgy elkészítéséhez használt anyagok, színek, szerkezetek és a megmunkálásból eredő felületi jellegzetességek rekonstruálása. Ennek szabályait találóan foglalja össze *Peter Vemming Hansen* fegyvermásolatokat készítő dán akadémikus⁴¹: „A modern másolatkészítés a kézműves technika gyakorlása és a régészeti kutatás közötti párbeszédre kell épülnön, a szó legpontosabb értelmében”.⁴²

Igen nehéz összevetni a középkor kézműves technológiáját a jelen koréval, mivel az új anyagok és a hatékonyabb termelési módszerek lassan elfeledtetik a régi kézműves hagyományokat. Különösen fontos emiatt is a szakmabeli tudás újrafelfedezése, illetve továbbéltetése - másolatok készítésével. Ehhez a szakmai alapot a középkori mesterek szép számban fennmaradt termékeinek tanulmányozásával, a bizonyos esetekben máig megőrződött technológiai tudásuk elsajátításával lehet megteremteni. A famegmunkáláshoz használt kézműves szerszámok számos régészeti leletből ismertek, mint ahogy korabeli művészek gyakran ábrázolják használat közben.⁴³ Ám, mivel mindig lesznek nem ismert elemei is a készítési folyamatnak, a gyakorlati kísérletezés szükséges eszközzé válik.

Az ideális másolatoknak anyagukban, technikájukban, megjelenésükben követniük kell az eredetit, de deklaráltan újonnan készítettnek kell lenniük. Magyarországon ez a felfogás úgy tűnik még nem nyert teret. A másolatok készítésének sajnos inkább rossz példáival találkozunk: pácolt fenyődeszkák tölgyfa helyett, gépi szerszámok használata a hagyományos technológia helyett, indokolatlan öregítés, koptatás hitelesség helyett⁴⁴. Nem csoda, ha a másolat, rekonstrukció szó pejoratív értelmet kapott.

A hitelesség problémájának lehetséges megoldása lehet a csak részleges másolatok elkészítése, bizonyos egyszerűsítésekkel, ráutaló jelzésekkel. Lényege, hogy abban az esetben, ha a meglévő ismeretek kevesek a hiteles másolat elkészítéséhez, de jóval többek a semminél, utalásos jelzésekkel lehet a rekonstrukciót érzékeltetni. Ennek az irányzatnak csak építészeti példái ismertek, legjobb tudomásom szerint enteriőrök terén nem próbálkoztak még ilyesmivel.

A fentiek alapján jól látható, hogy egy *enteriőr* rekonstruálásánál milyen kis szerepet játszanak maguk a *bútorok*. Mennyi minden szempont befolyásolja még annak megjelenését! Mégis, még mindig tartja magát az a képzet, hogy az enteriőr *csak* bútorokból áll, és azok eredetiségén múlik az enteriőr hitelessége.

---

⁴¹ Dr. Peter Vemming Hansen: Experimental Reconstruction of a Medieval Trébuchet Acta Archaeologica vol. 63, 1992, pp. 189-268

⁴² "Both to train manual skills and to investigate the archaeological context modern replication work in a true sense of the word must rest on a feedback system between the two aspects"

⁴³ Robert Campin: Mérode-oltár jobb oldali táblája, Szent József, mint asztalos. 1425-28 (Metropolitan Museum of Art, New York City); Mendel Hausbuch asztalosokat és ácsokat ábrázoló táblái: 1425 (21r), 1444 (66v), 1425(37r), 1446 (67r), 1457 (76r), 1468 (86v), 1533 (148r), 1425 (39r); Bourdichon Jean: A Társadalom négy állapota – A kézműves (BNF Fr. 2374, fol. 1v), 1500-1510; Behem Balthasar Kódex, asztalosműhely ábrázolása, Krakkó, 1500 k.; Jost Amman: asztalos, Das Ständebuch, 1568; A szent család otthon, Spanyol, The British Library, London. MS Add. 18193 f. 48v.

⁴⁴ Bártfai könyvszekrény másolata plébániai iskola rekonstrukciójában, a magyar iskola első évszázadai című kiállításon. Győr 1996.

1.3.1 A KUTATÁS MÓDSZERE, SZEMPONTJAI, FELHASZNÁLT ESZKÖZÖK.

Kutatásom egyik alappilléret a *megmaradt bútorok* képezik. Hazánk területén döntő többségében múzeumokban találkozhatunk velük, jobbára nagy gyűjtőkörű, országos múzeumokban, de egy-egy darabra vidéki gyűjteményben is ráakadhatunk. Időnként aukciókon bukkan fel egy-egy magángyűjteményben levő darab, érdemes a katalógusokat nézegetni. A leggazdagabb anyaga természetesen a Magyar Iparművészeti Múzeumhoz tartozó Nagytétényi Kastélymúzeum bútortörténeti gyűjteményének van, de magyarországi vonatkozásban talán még reprezentatívabb a Nemzeti Múzeumban őrzött bútorok együttese. Bútortörténeti szempontból azonban legalább olyan izgalmasak a Soproni Storno gyűjtemény darabjai, vagy a Sárospataki Rákóczi Múzeum anyaga.⁴⁵ Felvidéken bútorokat a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeumban és a Vöröskői várban lehet tanulmányozni, de szétszórva több kisebb vár kiállításán is találkozhatunk velük: Krasznahorka, Betlér, Pozsony, Márkusfalva, Bártfa. Erdélyben a kolozsvári Történeti Múzeum, vagy a nagyszebeni Bruckenthal gyűjtemény rejt kincset érő darabokat.

Az 1. sz. mellékletben szereplő megmaradt bútorok nem fedik le az összes bútortípust. Ládák (66db) és asztalok (28db), továbbá székek (23db) padok (6db) szekrények (32db), ágyak (10db), négy pohárszék és egy bölcső tesz ki a 15.-17. századi magyarországi világi bútoremlékeket. Összevetve a különböző írott forrásokból ismert leírásokkal, kitűnik, hogy jó néhány bútorféleség nem maradt ránk. Nem találunk bakos asztalokat, és a padok számtalan változata közül jó néhányat, az Európa szerte oly elterjedt, és magyarországi festményekről is ismert dantesca típusú összecsukható székeket, hiányoznak a festményekről jól ismert gótikus ágyak, az emelvények, ágyfellépők, kisszékek, a Mátyás udvarában többek által látott lépcsős edénytartók, a polcok és a könyvtartó állványok is. A megmaradt emlékek inkább a főúri, díszes példányok közül kerültek ki, egyszerűbb kivitelű berendezési tárgy csak Marchiai Jakab bekötött ülőlapú széke.

Ha típusonként és korszakonként, esetleg készítési helyenként vizsgáljuk a bútorokat, akkor azt találjuk, hogy egy-egy típusból túl kevés van ahhoz, hogy műhelyeket határozhatunk meg, mennyiségük alapján inkább a korabeli asztalosok technikai tudására lehet csak következtetni, melyet a bútorok előállításánál fogok részletesebben kifejteni.

A tárgyi emlékeket természetesen egészítik ki a különböző *korabeli ábrázolások*, (oltárképek, táblaképek, falképek, metszetek, miniaturák, kártyalapok) melyeken enteriőrök, a bútor használata, maguk a bútorkészítők és nem ritkán a bútor előállítására, szerkezetére vonatkozó információk is tanulmányozhatók. Míg a 15. század elején még jobbára az internacionális gótika jegyében merészebben alkalmazható analógiák szolgáltattak támpontul a magyarországi forrásanyag kiegészítésére, a század második felétől megnövekszik az értékelhető és jól használható dokumentarista jellegű festmények száma. A felvidéki és erdélyi oltárképek (Kassa, Bártfa, Eperjes, Jánosrét, Berethalom, Lippa stb.) többnyire gazdag polgári, főúri lakásbelsőket örökítettek meg számunkra, de itt-ott feltűnik közrendi bútor is. A magyarországi anyag körébe bevonhatók Miksa császár udvari illusztrátorának, Hans

---

⁴⁵ Sárvári vár, Szerencsi vár, Nyírbátor – Bátor István Múzeum, Mosonmagyaróvár - Csellei ház, Kecskeméti Bozsó gyűjtemény.

Burkmairnek⁴⁶ metszetei, melyeken a reneszánsz udvari élet képei között magyar alakok is feltűnnek. A 17. század végének legkiemelkedőbb forrásanyaga Comenius Ámos János⁴⁷ Sárospatakon írt *Orbis Sensualium Pictura* (1653.), melynek illusztrátora is maga volt. Ez a gyermekeknek szóló képeskönyv pótolhatatlan forrás, hiszen az egyes tárgyak használatáról, korabeli megnevezéséről is tudósít. A mű számos kiadást megért, több nyelvre lefordították az elkövetkező mintegy százötven évben. A kötet illusztrációit is időről időre a kor izlésének megfelelően megújították, átrajzolták, sőt iskolai táblakép sorozat is készült⁴⁸ róla, melyek alapján lemérhető a szobaberendezés változása – igaz, ez inkább a 18. század kutatásának körébe tartozik.

A 16. század közepétől a jobbra háborús helyzet miatt a képi ábrázolások háttérbe szorúlnak, viszont megszorodnak az *írott forrásanyagok*: leltárak, hozományjegyzékek, testamentumok. A 15.-16. század folyamán még nagyjából latin, illetve a felvidéki városok esetében német nyelvű - és meglehetősen szűkszavú - írott hivatalos iratok a 17. századra magyar nyelvűekké válnak. Megértésük, értelmezésük mégis számos nehézségbe ütközik, lévén a helyesírás, de a nyelvi gondolkodásmód is másmilyen volt. A nehezen értelmezhető leírásokat azonban figyelmesen megvizsgálva további eredményekre juthatunk, melyhez időnként a *szavak etimológiájának vizsgálata* is hozzájárul. Ennek a kutatómunka-résznek eredményeit az egyes bútorok leírásánál, különösen az ülőbútoroknál taglalom. Az asztalosság és az erdészeti történetének kutatásához az oklevelek, városi számadáskönyvek, névjegyzékek, céhes szabályzatok nyújtanak segítséget.

A kutatók klasszikus hármasságán kívül (tárgyi, írott és képi emlékek) a *kísérletezés* is segítségemre volt. A Visegrádi Királyi palota öt helyiség-rekonstrukciójának elkészítése során a kivitelezőkkel folyamatos kapcsolatban lévén, gyakran velük együtt dolgozván, számtalan tapasztalatot tudtunk összegyűjteni főleg a bútorkészítésre, szerszámhasználatra vonatkozóan, de a későbbi igénybevétel közben is újabb tanulságokra leltünk a bútor méreteit, az elhelyezést, és alkalmazhatóságot illetően.

A lakóterek térányaira, a burkolatokra és adott esetben a bútorok elhelyezésére a *régészeti feltárások és falkutatások eredményei* alapján következtethetünk. Visegrádon a lakószobákban az ágy helyét a megmaradt falfülkék mutatják meg. A gyékényszőnyeg meglétére is egy érdekes régészeti megfigyelés alapján következtethetünk: a szoba nagy részén nem találtak – az egyébként több helyen megszokott – elejtett, elhagyott varrótűket, csak a kandalló közelében. Erre ésszerű magyarázat a képi ábrázolásokból ismert teljes felületet lefedő gyékényszőnyeg alkalmazása, mely „megfogta” a tűket. A tűzhely közelében azonban tűzveszélyesség miatt nem terítették le a szőnyeget, itt bizony a padló tégláinak réseibe eshetett a kicsi varrótű.

Az egyes lakóhelyiségek funkciójára is az ott talált leletek utalnak. A lakószobák leletanyagát ollók, kések, ládavasalatok, ékszermaradványok, könyvveretek, poharak teszik ki, míg a konyha törmelékei között elsősorban főzőedények kerülnek elő⁴⁹. Fontos információ a lakóhelyiség gazdag vagy éppen szegényes megjelenésére a fűtőberendezés – azaz a kályha kialakítása. Úgy tűnik, a kályha díszes kialakításával együtt járnak a gazdagabb, drágább egyéb kerámialeletek (edények, mécsesek) is. Mivel

⁴⁶ Hans Burkmaier német festő, Augsburg 1473.- 1531. hivatkozott műve, a Weisskunig 1514-1516-ban készült <http://spiritoftoheages.com/Der%20Weiss%20Kunig.htm>

⁴⁷ Johannes Amos Comenius, Nivnice 1592. március 28. – Amszterdam, 1670. november 15. Magyar származású pedagógus és író.

⁴⁸ Zlatá Koruna, Ciszterci kolostor kiállításán.

⁴⁹ Balassa M. Iván által összeírt középkori falusi lakóházfeltárások.

egy cserépkályhát 15-20 évente át kell rakni (hiszen kiég a belseje), a megrendelők anyagi lehetőségeire, és így módon a lakberendezésben megjelenő igényességre is utal a szűk generációnként lecserélt és megépített kályha színvonala.

A következőkben három aspektusból fogom vizsgálni a bútorokat. Az első rész az őket körülvevő terek vizsgálatával foglalkozik, arra keresi a választ, hogy milyen tényezők befolyásolhatták egy-egy enteriőr bútorfelszereltségét, azok elhelyezését, használatát, kialakítását a tér szempontjából. A második részben magukkal a bútorokkal foglalkozom, itt a teljes bútoranyag számbavételére teszek kísérletet, meghatározva az egyes típusok használatból eredő sajátosságait, kialakítását, azok változását, esetleges helyi vagy társadalmi meghatározottságú jellegzetességeit, anyagát. A harmadik rész a bútorok készítését járja körül. Az eddigi bútortörténet-írás hiányosságait igyekszem itt pótolni, választ keresve arra, hogy pontosan milyen szakmai tudással rendelkeztek a bútorkészítő mesterek, milyen hatása volt az általuk készített tárgyakra a rendelkezésre álló faanyag, a szerszámkészlet, a tapasztalat és a megrendelői környezet, és ez milyen hazai sajátosságokat hozott létre.

2. BÚTOROK MEGJELENÉSE A TÉRBEN

A bútor nem önmagában álló képzőművészeti tárgy. Használatának megfelelő helye van a szobában, és úgyszintén használatából eredően szorosabb kapcsolata van bizonyos bútorokkal, és ez akár helyi sajátosságokat is tükrözhet. Ezért a bútor térben való elhelyezésének vizsgálata, elemzése és értelmezése legalább olyan fontos, mint szerkezetének megismerése, hiszen közelebb visz bennünket az egyes bútordarabok kialakításának megértéséhez.

Az idők során a lakótér funkcióját egy vagy több helyiség is betölthette. Éppen a 15. századtól kezdve Magyarországon is a többhelyiségű épületek használata vált gyakorlattá, a legszegényebb falusi otthonok is legalább egy lakószobával és egy konyhával rendelkeztek, a gazdagabb paloták már több lakóegységből, továbbá nagyteremből, kamrából, sütőházból stb. álltak. Mivel az ezekben zajló tevékenység kultúránként és korszakunként változott, továbbá a térhez való viszony is módosult, a lakóház helyiségeinek funkcionális elemzését, a világkép vizsgálatát, a hétköznapi és szakrális térhasználatot, a bútorok lakótereken belüli elrendezését fontosnak tartom alaposan körüljárni, még mielőtt az egyes bútorok konkrét vizsgálatára rátérnék. Először a térhez való viszonyt, majd a tér hétköznapi használatát tanulmányozom, majd az egyes társadalmi rétegek lakótereit veszem számba. Végül a lakóterekben megjelenő színek használatának szellemi hátterét elemzem, hiszen az sokkal inkább az enteriőr és a tér, mint a bútor része, s változásában is jellemző, nem elhanyagolható összetevője a lakberendezésnek.

2.1 A VILÁGKÉP HATÁSA AZ ENTERIŐRÖKRE

A különböző kultúrák a térhez való viszonyukban számos egyedi jellegzetességet mutatnak, melyre kutatásai alapján Edward T. Hall amerikai szocioantropológus hívta fel a figyelmet a *The Silent Language* és a *The Hidden Dimension* (Rejtett dimenziók címmel magyarul is megjelent) könyvében. Ő elsősorban a térben megjelenő különböző kultúrákat vizsgálta, és ezek között igen markáns különbségeket tudott kimutatni (pl. a japán és az amerikai, amerikai és európai térszemlélet, térhasználat terén), melyek érzékletesen bizonyítják gondolatmenetének helytállóságát. A tér emberi felhasználására irányuló kutatásait *proxemikának* nevezte el.

Ha közelebb akarunk jutni a 15.-17. század térfelfogásához, a lakóterek megértéséhez, tisztában kell lennünk a maitól eltérő térszemlélettel, melynek vizsgálatához a világkép, a filozófia, a megmaradt információmorzsák (enteriőrábrázolások) értékelése visz közelebb. Az ember a világot térben és időben érzékeli, és mibenlétének megfogalmazása a filozófusokra és matematikusokra hárult a régmúlt időkben. Írásaikban a mindennapi (tér) szemléletet egy magasabb szintre, a világkép szintjére emelték, mégis, ezeknek az eredményeknek a vizsgálata vezethet közelebb bennünket a hétköznapi ember világfelfogásához, olyan profán kérdésekre is választ kapva, hogy miért helyezték az egyébként szétszedhetőségre, szállíthatóságra tervezett, azaz alapvetően *mobil* bútorokat következetesen egy helyiség azonos pontjára.

2.2 A KÖZÉPKOR VILÁGKÉPE

Az újkori tudományban általában háromféle teret különböztetnek meg: a matematikai, a képzetes (imaginárius) és a fizikai tér fogalmát. A fizikai tér az a világ, amelyben élünk és mozgunk, amely mérhető és adott esetben tapintható, valós kiterjedésű. Ezzel szemben a képzetes tér „képzeletünk alkotása, és képzeletünk

tárgyainak megjelenési „helye”.⁵⁰ A középkorban a két tér nem választható szét egyértelműen egymástól. Gyakran az elképzelt, „hitt” tér is ugyanolyan valóságos volt a mindennapi ember számára, mint a kézzel tapintható világ. Ha csak egy pillantást vetünk a középkori világtérképekre (*mappae mundi*) ahol az ismert világot egy szimbolikus korongba „préselték” bele, Jeruzsálemet a középpontba helyezve, a Vörös-tengert valóban vörös színel ábrázolva, valósnak megélt furcsa lényekkel, emberekkel, állatokkal benépesítve a tengereket és a szárazföldeket, átérezhetjük ezt a világlátást.

ANGOL VILÁGTÉRKÉP 13. SZÁZADBÓL ÉS
KATALÁN MAPPA MUNDI 1450-1460 KÖRÜL

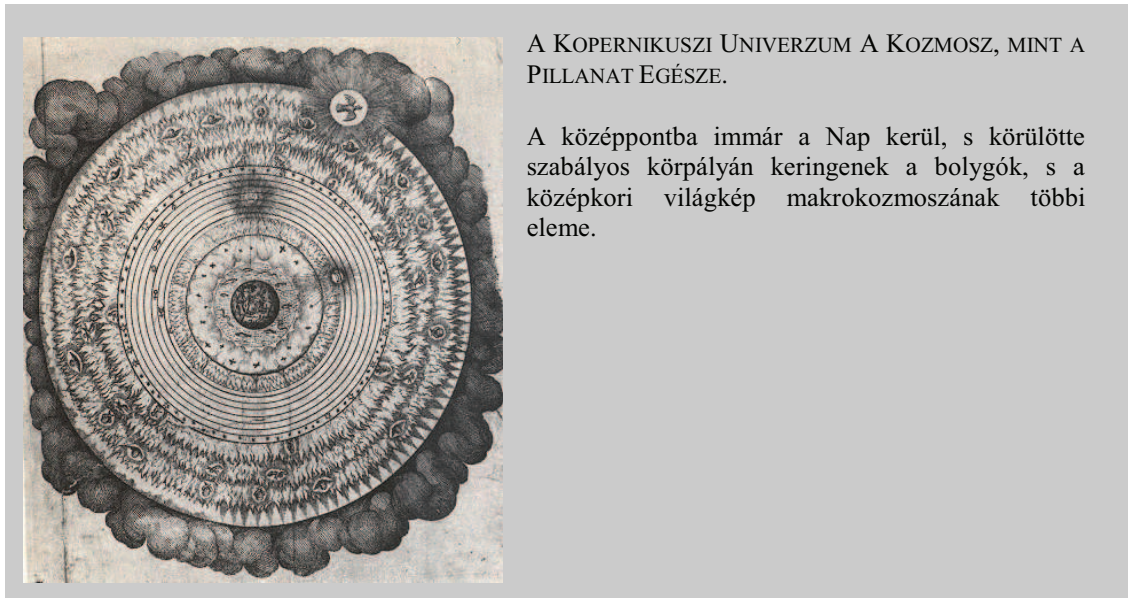
A középkor emberének a világról alkotott képe. A kör maga az anyaföld, amelyen élünk. Középpontjában Jeruzsálem található, tőle a négy égtáj felé az ismert városok, tengerek és országok. A Vörös tenger vörössel lett megfestve. A korong határain túl a szelek, a bolygók találhatóak, azon kívül pedig a csillagok és maga Krisztus.

A 15. század közepén egy katalán mester szinte ugyanígy festette meg az általa ismert földet, bár rajza pontosabb, komoly méréseken alapul. A középpontban továbbra is Jeruzsálemet helyezte, és lemaradtak a rajzról a szférák.

A 15. századi ember világképét még alapvetően a középkori ismeretek határozták meg. E tudás alapja a Biblia, az egyházalapító atyák írásai és az antik pogány bölcséleti művek (Platon, Arisztotelész) voltak, letéteményesei pedig az egyházak, az ezekhez kapcsolódó iskolák, egyetemek és a kolostorok. Minden tudás, fejtegetés ezeken alapult, így a keresztény filozófia mellett létrejött misztika, okkult tudomány, de még a világ megismerésétől látszólag oly távol eső irodalom is egyvalamiben megegyezett: a világról alkotott képükben. Akár Robert Fludd írásait, akár Aquinói Szent Tamás műveit, akár Dante Isteni Színjátékát vagy a korabeli világtérképeket nézzük, a lényegi rész ugyan az marad: a kozmoszt Isten teremtette véges idővel ezelőtt, mely állandó és fejlődést nem ismerő – legfeljebb önmagát ismétlő, de hierarchikus rendbe szerveződő volt. A középkori világmodell az arisztotelészi - ptolemaioszi világképre épült. A ptolemaioszi univerzum misztikus és mágikus, ugyanakkor harmonikus kozmikus egység, melynek középpontjában a gömb alakú Föld áll. Körülötte kristályrácson éggömbökön kering a Nap, a Hold és a bolygók, melyek önálló sebességgel mozognak a Föld körül. A legkülső szférán az állócsillagok helyezkednek el. Ezen a fizikai, anyagi világon kívül található a szellem világa az angyalokkal, arkangyalokkal és szeráfokkal, és az egész „mindenség” túl van maga a teremtő elme: Isten, a mozdulatlan mozgató.

⁵⁰ Turay Alfréd: Az ember és a Kozmosz. - Kozmológiai antropológia 2., A kozmosz egészére reflektáló ember. <http://mek.oszk.hu/08700/08794/html/index.htm>

Kopernikusz (1473-1543) halála évében megjelentetett matematikai feltevése sem változtatta meg egy csapásra a világ rendjéről és működéséről vallott nézeteket. A bolygómozgásokat vizsgálva kiszámította, hogy azok sokkal egyszerűbben leírhatók, ha a világ középpontjába a Napot helyezi. Viszont ő sem tudott elszakadni a tökéletességbe vetett hitétől, azaz, hogy a bolygók mozgása kör alakú pályán mozog. A heliocentrikus világkép elfogadása még mintegy száz évet váratott magára. Robert Fludd de Fluctibus (1560 - 1637) angol orvos és okkultista *Utriusque Cosmi Maioris*⁵¹ c. művében megjelent világmodell – melyet kiegészített a földet megjelenítő négy őselem, a négy minőség ábrázolásával⁵² - a középkori hagyományokat követi. Munkája jól példázza, hogy még a tanult, kísérletező és gondolkodó emberek körében (hiszen épp ő volt, aki először érkezett orvosként a vérkeringésről) is milyen mélyen gyökerezett ez a világkép, mint biztos pont, vagy rendező elv.

A középkori tudomány nem csak a makrokozmoszt szerkesztette ilyen egységbe. A külső gyűrűk (égitestek és angyalok) a világ magasabb szintjét képviselték, ez a makrokozmosz, az Isten világa. A belső gyűrűk (a földi elemek és az ember) alkották az alacsonyabb világot vagy más néven *mikrokozmoszt*, mely a Föld, az ember világa. Az elképzelés lényege, hogy a világ egésze, a különböző szintek és szférák kapcsolatban állnak egymással, közvetlen befolyással vannak egymásra – a makrokozmosz a mikrokozmoszra, Isten világa az Ember világára, mely Isten szellemi erejének kiáradásából ered.

A világ összes teremtett formája az embertől a különböző állatfajtákon és növényeken át az élettelen dolgokig rangsorba állítható, a teremtés különböző szintjeinek felel meg. Minden szintet különböző szellemi lényeg jellemez. Így például egy szintre kerül Anglia, mint első a nemzetek között, a Király, mint első az emberek között, az arany, mely első a fémek között, az oroszán, mely első az állatok között, a

⁵¹ Robert Fludd de Fluctibus: *Utriusque cosmic, maioris scilicet et minoris metaphysica, phisica atque technical historiae*, Openheim, 1617

⁵² Legbelül a szikla a „föld” eleme helyezkedik el, mely a legsűrűbb. Ezt övezi a víz gyűrűje, mely fölött a levegő lebeg, s melyet a tűz gyűrűje ölel körül. A négy elem felett következnek a középkorban elfogadott nézet szerinti sorrendben az égitestek, melyet egy további szférával, a zodiákust tartalmazó gömbhéjjal is kiegészített.

tölgy, mely első a fák között, stb. A középkori embernek láthatólag igénye volt hogy az anyagi és a szellemi világ ismert dolgait egy rendszeren belül helyezhesse el, értékét pontosan behatárolhass.

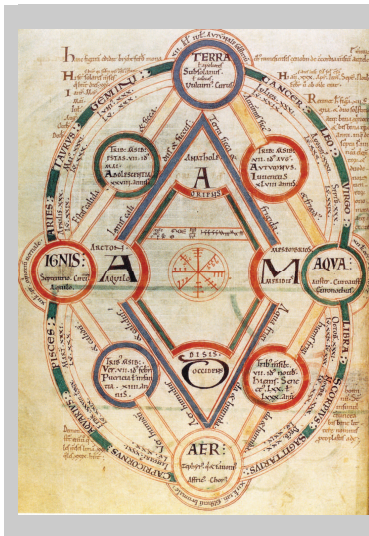

A ZODIÁKUS EMBER, MINT A FÖLD, ÉS A CSILLAGOK TŰKRE
Limburg fivérek, Les Tres Riches Heures du Duc de Berry, Franciaország 15. század

Az emberi testet is hierarchia szerint értékelték, a Föld illetve az elképzelt, isteni rendbe szerveződő Világ egyfajta tükröződésének tekintették. A test minden pontjának megvolt a világból ismert dolgok közül a megfelelője, melyek összefüggésben álltak egymással.

A testet és ily módon a világot is négy elem és négy állapot határozza meg. Úgy tartották, a világegyetem négy elemből: földből, vízből, levegőből, és tűzből tevődik össze. Ennek a négyes felosztásnak felel meg a négy évszak (ősz, tél, tavasz, nyár), a négy minőség (hideg/száraz, hideg/nedves, meleg/nedves, meleg/száraz) a négy kedélyállapot (közönyös, melankolikus, indulatos, vérmes) és még sok minden más a színek, formák, testnedvek, égtájak „világából”. Azaz harmóniát, szimetriát és összefüggést kerestek a teremtett világban, amelyben éltek. Ennek a „minden mindennel összefügg” elvnek érvényességét a középkori európai világ egészére talán leglátványosabban egy képi ábrázolás bizonyíthatja: az egyik az ókori görög eredetű felfogásból származó keresztény összefüggésrendszert megjelenítő angol rajz, mely hasonló a középkori zsidó szefira fa ábrázolásokhoz is.

AZ ÖSSZEFÜGGÉSEK EGYSÉGE

Az elemek, az égtájak, az évszakok és az állatöv közötti összefüggést ábrázoló angol rajz (1080-1090)

St John College, Oxford. MS 17 f 7v

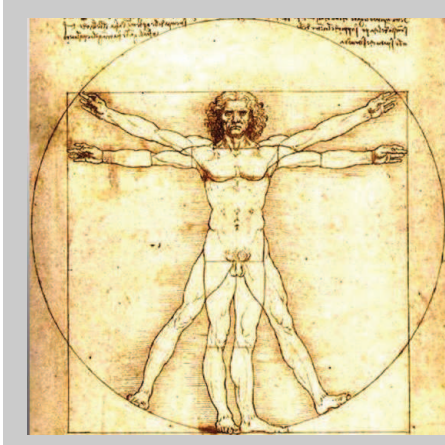
Fent a föld (kék, kelet), jobbra a víz (zöld, dél), lent a Lég (fehér, nyugat), balra a Tűz (vörös, észak). Közöttük a 12 csillagjegy, a hónapok, minőségek (száraz, fagyos, meleg, nedves).

A középkori embernek a megváltoztathatatlanba, a világ fejlődésnélküliségébe vetett hite – mely tulajdonképpen nem csak tanult, hanem a mindennapi életben is megtapasztalt, tehát oda-vissza ható jelenségen alapult – jelenik meg abban is, hogy a szoba berendezését is egyfajta megváltoztathatatlan rendnek tekintse. A bútoroknak meghatározott helyük volt a térben, mely a betöltött szerepükből eredt – mely lehetett szokáson alapuló, praktikus, de a világtérből eredő hely is. A bútorok elmozdítása ennek a rendnek a felborítását, a káoszt jelentette volna – mely már a démonok, a sötét oldal birodalma és lételeme. Az ismert világ mindig lakott, berendezett, azaz *rendezett*. E világ határain túl kezdődött az ismeretlen, az alaktalan birodalma. Tehát szükségszerű, hogy az ismert világ megőrizze ezt a rendezettséget.

A lakóterek mozdíthatatlan rendje, a mai értelemben vett magánélet hiánya (még a latrinák is többszemélyesek voltak!), az egymásba nyíló térsorok megléte mind-mind visszacseng a világtérből alkotott elképzeléseik olvasásakor. De mindez fordítva is működik. A hierarchikus rendbe vetett hit, a "minden- mindennel összefügg" elve magyarázattal szolgálhat a nehezen megérthető térszemléletre. S ha ez alapján nem is tudjuk rekonstruálni a már elpusztult, valaha létező tereket, a megmaradt emlékek értelmezését könnyebbé teszik.

2.3 A RENESZÁNSZ VILÁGKÉP

A reneszánsz világtépi a középkoréhoz képest nyitottabb. A világ *kitárul* és *kitágul*, a tudomány felfedezéseivel a világ elvesztette korábban ismert határait, és megjelenítése is forradalmasodott. A térképek már pontos méréseken alapulnak, a városok, földterületek égtájukhoz igazítva, madártávlati képként jelennek meg. A korábban ismert Istentől eredő *rend* helyett a törvényszerűség, szabályosság, a *rendező elv* válik a világ mozgatórugójává. A világ szellemi közepén pedig maga az ember áll, aki képes megismerni, és befolyásolni, saját képére alakítani a világot. Nem véletlenül fordítják le ekkor mindenki számára érthető nyelvre a Bibliát. A világ megismerésében (és a világtépi kialakításában) megkerülhetetlenné válik az ember, nem az egyház többé annak fő alakítója, noha továbbra is a Bibliára épül.

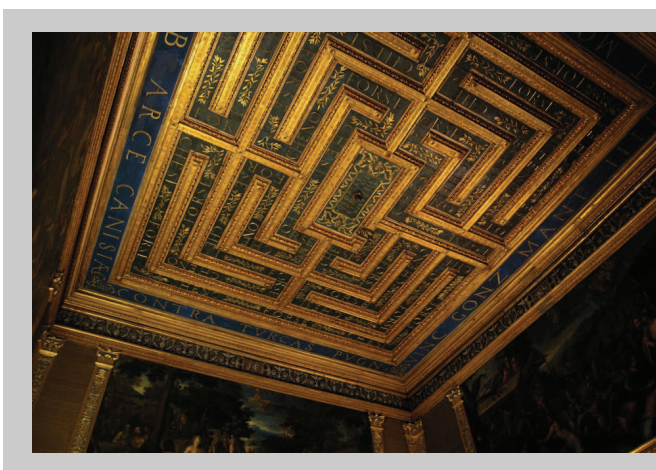
A VITRUVIUS-TANULMÁNY – MÁR NÉVEN AZ EMBERI TEST ARÁNYAI VITRUVIUS NYOMÁN – LEONARDO EGYIK LEGHÍRESEBB MŰVE.

Az emberi test arányaiban felfedezik az isteni eredetű geometriai ésszerűséget, melynek alkalmazásával az épített környezet tökéletességét is biztosítják.

Az ember kerül világ szellemi középpontjába (a rajzon a világ egészét is jelképező kör középebe), az isteni arányok pedig a világ lényegi részévé emelkednek.

A többféle magyarázasi lehetőségéből többféle igazság is születik. S egy merész gondolat erejéig visszakanyarodva a stílusokhoz, szeretném felhívni a figyelmet, hogy a gótika az utolsó stílus, amelyet nemzetközinek lehet tekinteni, leküzdve a kulturális és földrajzi határokat a legegységesebb képet mutatta a legkevesebb helyi sajátosságokkal. A 16. századtól kezdve erősödnek fel a helyi sajátosságok, holott semmivel sincs kevesebb lehetőség a stílusok átvételére. De fontosabbá válnak a saját választások, bár a közösséghez való igazodás továbbra is erős.

A reneszánsz építőmester szemében a vad természettel szemben az épített környezet (vár, város, templom, palota, kert) szabályos és tökéletes, arányok szerint alkotott. Az épületeken a szimmetria, a harmónia ül ünnepi tort, a szobák méretét és elrendezését az épület nagy egységéhez való igazodás befolyásolja. A szobák, lakószobák több helyiségből álló lakosztályokká fejlődnek, és ez a tendencia érvényesül a polgári, de még a paraszti lakóterekben is. Gyakori, hogy főúri lakóhelyiségekben a világmindenséget, a csillagokat, és általuk a megrendelő sorsát jelenítik meg – konkrétan a díszítésben. Ilyen mennyezeti díszet találunk a mantovai hercegi lakosztály egyik szobájában: az élet labirintusában a herceg jelmondata mutatja az utat. Mátyás budai palotája csillagvizsgálójának könyvtártermében a csillagos égbolt díszítette a boltozatot, Mátyás születési idejének megfelelően ábrázolva az égbolt bolygóit.

MANTOVA, PALAZZO DUCALE egyik lakószobájának mennyezetén az élet útveszője látható, melyből a herceg jelmondata mutatja a kifelé vezető utat.

A reneszánsz lakásbelső a világ kitérülésével együtt maguk is megnövekedtek. A helyiségek tágasabbá, levegősebbé váltak. A belső térképzésben az arányok, a szabályosság érvényesült, a bútorok mérete megnövekedett. Míg a középkori ágyak

meglepően kicsinyek, rövidek voltak, a reneszánsz festményeken már nem ez tapasztalható. Carpaccio Szent Orsolya álma című képén az ágy a korábbiakhoz képest szokatlanul nagy, a békésen alvó szent kényelmesen ki tud nyújtózkodni benne. Az ablakok is nagyok és világosak. Nálunk is hasonló tendencia tapasztalható. Habár a részletformák még gótikusak, de a visegrádi vár hercegi lakosztályának helyiségeire ugyanez jellemző. A korábbi, Lajos és Zsigmond építkezései nyomán kialakult négy kisebb-nagyobb szoba helyére három közel azonos alaprajzú helyiséget építettek, megszüntetve az előtte húzódó folyosót is⁵³. Az így kapott tágas szobák falába új, nagyméretű, háromosztatú, keresztosztós ablakokat vágtak, s mivel szinte ugyanolyan bútorokkal rendezték be őket, az összbenyomás levegős és tágas lett.

2.4 A SZAKRÁLIS TÉR

Az emberi élet természetes velejárója a vallás. Mircea Eliade volt az, aki először foglalkozott munkájában a térrel⁵⁴, ahogy azt a vallásos ember megéli. Megállapítja, hogy a vallásos ember számára a tér nem homogén, a hétköznapi világot átjárók, csomópontok „szakítják meg”, ahol a profán világ találkozhat a minőségileg más, transzcendens világgal. Bartha Elek a vallási terek szellemi örökségéről szóló írásában⁵⁵ a népi vallásosság fő helyszínei (templom, zarándokhely, temető, útszéli keresztek) mellett a szent sarkot, mint az egyéni imák színterét jelöli meg a lakóházban. A lakóház megszentelése, és a szentség állandó jelenléte egész Európában kimutatható⁵⁶. A kultikus tér az archaikus néphitben a házi szellemek tartózkodási helye, és egyben a kultikus cselekvések, rítusok színtere is volt. A középkori lakóház – legyen az bár egyetlen szoba, vagy helyiségek sorának kapcsolata - önmagában is szent térnek számított. Az élet misztériuma itt játszódott le, s a benne lakó ember ennek megfelelően díszítette fel, látta el jelképekkel. Szentségét az építéskori áldozatok, a birtokbavételkor rítusok (a házszentelés szokása Magyarországon a középkor óta kimutatható)⁵⁷, a megszentelt tárgyak, szentképek biztosították.

JINDŘICHUV HRADEC, CSEHORSZÁG.
URALKODÓI LAKÓSZOBA 1251-60-BÓL

A mai szemmel aprócskának tűnő helyiség falát a bibliából vett jelenetek díszítik, akárcsak ha templomban járnánk. Falfestése 1338-ban készült.

⁵³ A terembeosztás változására lásd a visegrádi palota periodizációs rajzait, legutóbbi és eddigi legteljesebb közlése in: A visegrádi királyi palota Szerk. : Buzás G. Orosz K. Visegrád 2010. 275. oldal

⁵⁴ M. Eliade: A szent és a profán. Bp. Európa Kiadó, 1987.

⁵⁵ Bartha Elek: Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége I. Vallási terek szellemi öröksége, Bölcsész Konzorcium, Debrecen, 2006.

⁵⁶ Legújabbban a modern lakásszociológia is foglalkozik vele: Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor: Beszélő házak, Kossuth, Bp. 2000.

⁵⁷ Manga J.: Vízkereszt MNL V. 587. 1982.

2.4.1 A SZENT TÉR HIERARCHIÁJA – VILÁGMINDENSÉGTŐL A LAKÓSZOBÁIG

A középkori és a reneszánsz világmodell is az arisztotelészi - ptolemaioszi világképre épült. A középkor embere ezt, mint fizikai valóságot fogta fel, a reneszánsz gondolkodói már csak mint szimbólumot tekintette, de a hétköznapi vallásos gondolkodású embere sokáig mágikus valóságot látott benne.

A szent hely megteremtése a világ rendjének megteremtését ismétli, a középkori szent helyek is hierarchia szerint szerveződtek. A világ központját alkotják a szent városok, a legfőbb szentélyek - ez a keresztény világban Jeruzsálem. De minden kisebb-nagyobb településnek van központja, szakrális épülettel megszentelt helye, ahol a közösség megszabott rítusok szerint szenteli meg évről évre az időt és a teret. Az épületnek, épület együtteseknek (váraknak, udvarházaknak, városi házaknak) is van kitüntetett helyisége, a kápolna, amely a középkori értelemben vett család szakrális tere, és az egyes helyiségekben is kimutatható megkülönböztetett hely – mely az egyén vallásosan megélt mindennapjait szolgálta – olykor akár átlépve a babonaság határán.

A középkori ember vallásos életében igen erős a hajlam, hogy gondolatait képekben fejezze ki – állítja Huizinga a Középkor alkonya című művében⁵⁸. Szerinte „nincs olyan hétköznapi tárgy vagy cselekvés, amelyet ne hoznának minduntalan összefüggésbe Krisztussal és az üdvösséggel”. Nincs okunk feltételezni, hogy a főképpen francia példákra épülő megállapításai ne lennének érvényesek a késő középkori Magyarországra is. Mindezek alapján fel kell tételeznünk, hogy a hétköznapi környezet is fel volt ruházva mögöttes és többletjelentésekkel, és nem csak a praktikum határozta meg a bútorok elhelyezését, a formáját, a használatuk módját, illetve a díszítését – ide értve az alkalmazott színeket is. Ha meg szeretnénk ismerni a kor bútorhasználati szokásait, elengedhetetlen ennek a kérdésnek a tanulmányozása, a szimbolikus jelentéstartalmak feltérképezése. Ez lehetett a helyiség elhelyezkedése az épületben, és szimbolikus jelentőségű volt a bútor elhelyezése a térben is. Meghatározott rítusok szerint használták a tárgyakat, és mágikus jelentőséget kaptak a díszítések, az alkalmazott anyagok és színek is.

2.4.2 MEGSZENTELT TEVÉKENYSÉGEK HELYE AZ ÉPÜLETBEN

Eliade szerint a legkorábbi időkben az ember valamennyi cselekedetének vallási jelentése is volt. Hogy ez a későbbi kultúrfokokon hogyan módosult, nem tárgyalja részletesen. Megvizsgálva a korabeli bútorhasználat eddig ismert adatait, véleményem szerint három bútortípus és négy cselekvés van a lakótérben, ami különösen kiemelt helyet kap a késő középkori tárgyhasználatban, és vallási jelentéssel bírónak tekinthetjük. Ez az alvás, az étkezés, a munka (írás-olvasás) és a mindennapi lelki élet, az imádkozás. Az elsőhöz az ágy, a második kettőhöz az asztal, az utolsóhoz az imázsámoly és/vagy szentkép kapcsolható.

Megjegyzendő, hogy a középkori lakótérről nagyon nehéz általánosságban beszélni. A nyilvánvaló helyi sajátosságok mellett számolni kell az eltérő anyagi, kulturális és társadalmi szinten élők eltérő helyzetével is. Ily módon el kell választanunk a parasztság lakótereit a polgárság városi házaitól, és külön kell vizsgálnunk a nemesek udvarházaiban, váraiban található összetett térrendszerektől.

---

⁵⁸ Johan Huizinga: A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a 14. és 15. században. Európa Könyvkiadó, Bp., 1979.

Adott a lakótér, melyben a középkor embere elhelyezhette a bútorát. Ez a tér a korabeli világfelfogás szerint önmaga is egy mikrokozmosz, azaz a teljes világ leképezése. A középkori magyar kultúrában, melyet leginkább a földhöz közel álló, és a természet körforgásával együtt élő paraszti kultúra őrzött meg⁵⁹, a ház központja (világtengely) a nyílt tűzhely volt. Ez a helyiségek differenciálódásával kikerült ugyan a lakószobából, de továbbra is az épület központja maradt. A szent tér ezek után a tűzhely nélküli helyiség geometriailag kijelölt központjába került, a mestergerenda alá, vagy az átlós elrendezésnél a sarokba. A népi vallásosságot kutatók megállapítják, hogy az időben visszafelé haladva ez a városi lakosság hitéletének sajátja is volt. A polgárok jó része Magyarországon a városon kívül saját birtokkal (többnyire szőlővel) rendelkezett⁶⁰, mely megélhetésének nagy részét fedezte, így nem szakadtak még el oly mértékben a földtől, mint ahogy azt nyugaton, vagy később tapasztalható. Míg a jurtában lehetett a tűzhely a központban, a magyar otthonokban a kandalló a sarokba került (ellentétben angol, és francia példákkal), kézenfekvővé vált a tér diagonális felosztása. A következő lépés a nyílt tűzhely eltűnése volt. Ez természetesen csak akkor mehetett végbe, amikor a füstlyuk tudatos értelmezése - földről az égbe vezető átmenet - feledésbe merült. A cserépkályha ezt a funkciót nem tudta betölteni, helyette más jelképek, térfelosztás kellett. Kézenfekvőnek tűnik egy másik nyílásnak, az ablaknak ilyen szereppel való felruházása, illetve az égtájak szerinti tájolás. De hogyan helyezték el a mobiliákat ebben a tengelyekkel, kiténtetett pontokkal tagolt térben?

EBERHARD CLEMENT GRÓF ÉS UDVARA.
1440.-es eredeti kép 1540-ben készült másolata.
Württembergisches Landesmuseum, Stuttgart S. 49.

A nem túl tágas helyiség falai mentén padszékeken ülnek az egybegyűltek. A helyiség bejárattal átellenes sarkába Krisztust ábrázoló szentképet helyeztek.

2.4.2.1 *Az étkező asztal – a táplálkozás szentsége*

A középkorban kétféle asztalt használtak. Lehetett ideiglenesen felállított, bakos asztal, vagy állandó helyet elfoglaló, rögzített szerkezetű asztal. Az étkezés a keresztény középkori ember szemében az utolsó vacsorát idézte elsősorban. Az étkezőasztal maga is a világ kicsiben: csak megtisztultan, közös kézmosást követően, nemek és rangok

⁵⁹ A magyar szókészletnek vallási jelentést hordozó elemei honfoglalás előttiiek, jórészt finnugor, török, vagy tisztázatlan eredetűek.

⁶⁰ Sopron, Eperjes

szerint elkülönülten, szigorú hierarchikus rendben lehetett köré ülni. Az ideiglenesen felállított asztalt a terem tengelyében helyezték el. A helyében rögzített asztal viszont többnyire a szoba sarkában, ritkábban a fal tengelyébe került. Bár az írott források nem tájékoztatnak az asztal helyiségen belüli elhelyezéséről, a bőséges képi ábrázolásokra támaszkodhatunk. Megjegyzendő azonban, hogy ez utóbbiak sokszor sűrített cselekményűek, nem tekinthetők feltétlenül hiteles dokumentumoknak. Így a tájolásról, a tűzhely-ablak-bejárat viszonyáról nem kaphatunk megnyugtató képet. Némi támpontot a népi lakáskultúrában megmaradt, archaikusnak tekinthető szobaberendezés adhat, ahol az asztal a szent sarokba, a legkitüntetettebb helyre kerül, általában a kemencével átellenben. Így az étkezés, a közös családi együttlét vált a mindennapi élet legszentebb mozzanatává.

Az étkezőasztal használatát szokásrend és az udvartartás rendje szabályozta. Fontos volt az ülésrend, és sorrend, mikor, hogyan lehet az asztalhoz járulni, kezét mosni. Az étkezést az asztali áldás elmondása szentelte meg. A magas asztal⁶¹ jellemzően a városi házakban nyert először polgárjogot, míg a paraszti portákon a 16. század első felében még a tehetős gazdáknál is kivételes ritkaságszámba ment.

GOTHAI OLTÁRKÉP: KRISZTUS MÁRTÁVAL ÉS MARIA MAGDALÉNÁVAL.
Schloßmuseum, Gotha. 1540 körül.

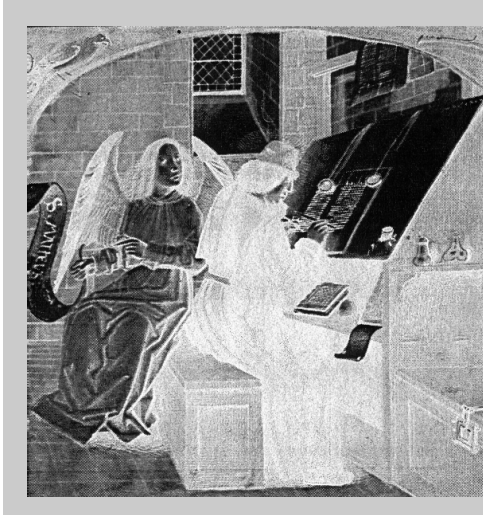
A reneszánsz lakószobában Krisztus uralkodóhoz méltó trónuson ül. A szoba bejáratnál szemközt sarkába helyezték az étkezőasztalt, melyhez a fal elé állított padokra lehet ülni.

2.4.2.2 *Az íróasztal – a szellemi elmélyülés helye*

Az asztal másik funkciója az írás, a munka helye. Ez igen új keletű tárgynak számít a lakberendezésben, maga az asztalforma is változik, képlékeny: egyik helyen ládaforma, máshol deszkalábú, szétbontható asztal, megint máshol újabb szerkezetű, lécvázaskávás felépítésű volt. 15. századra tehető megszületésével (melynek előképei a kolostorok kódexmásoló írópultjai voltak) az elkövetkező két évszázadban keresi a helyét, míg végül vizsgálódásunk teréből kikerülve, erősen deszakralizálódva találja meg helyét és formáját – a szoba közepén. Addig azonban néhány érdekes törvényszerűséget fedezhetünk fel. A nagyszámú tudós szent ábrázolás (Szent Jeromos, Szent Ágoston) alapján képet kaphatunk a kor uralkodóinak elmélyült gondolkodásra serkentő írószobáiról, könyvtárhelyiségeiről. Az asztal szabadon, a helyiség közepén vagy falnak tolva áll, többnyire drága szőnyeggel leterítve (szemben az étkezésre szánt asztalokkal), rajta az írás és olvasás eszközeivel (olló, vonalzó, tintatartó, tollak,

⁶¹ Alacsony, becsapolt lábú asztalszéket már jóval korábban használtak.

szemüveg, porzó, stb.) Az éppen olvasott könyv külön állványra kerül, de az íráshoz is díszesen kiképzett ferde pultot használtak (emelvény!). Az asztal körül a falra rögzített polcokon címlappal felfelé illetve kifelé sorakoznak a nagy értékű, bőrkötéses könyvek. Maga az asztal gyakran a szoba sarkába kerül, a polcok közelébe, de szép számmal látunk a falhoz tolt asztallapú, vagy a szék támlájával a falnak támaszkodó megoldást.

ANGYAL IHLETTE MUNKA.
Máté evangélista ábrázolása XV. sz.
Bibl. de l'Arenal, Paris.

A szellemi munka elmélyülést, elvonulást kívánt. Ezt a területet igyekeztek elkülöníteni, leválasztani a többi lakórésztől, akár külön helyiségben, kamrában kialakítva, akár fa vagy kárpit válaszfalal elzárva a szoba más részeitől.

A polcokat függönykárpit takarja, s ami meglepő, többnyire zöld színű szövet. Olykor maga az asztal is zöld lepellel (takaróval) van leborítva⁶². Magyarozatát nem tudni, csak találgatni lehet, miért társították éppen ezt a színt a munkához, a könyvekhez. Elképzelhető, hogy a mögöttes, szimbolikus jelentése miatt: a zöld a remény, a megújulás jelképe. A könyveket haszonnal pergetők számára a tudás megszerzésének reményét, a reneszánsz ember számára az ókori tudás megújítását jelképezhette. A zöld szín ugyanakkor a szentlélek szimbóluma is volt – de manapság lehet, csak azt mondanánk rá: szemnyugtató.

2.4.2.3 *Az ágy – születés, halál és pihenés helye*

Az éjszakai pihenés mindig is misztikus kapcsolatban állt a halállal. A lélek éjszaka függetlenedik a testtől, a tudattól, ellenőrizhetetlen mezsgyére lép. Az alvás, bár van belőle visszatérés, minden alkalommal kacérkodás az elmúlással, de egyben a transzcendens világgal való kapcsolat hétköznapi lehetőségét is nyújtja. A korabeli ágyak meglehetősen rövidek, kicsik. A benne alvók nem kinyújtózkodva, hanem félig ülő helyzetben pihentek, mivel az csak a halottakra volt jellemző. Az ágy helye is meghatározott volt a szobában. Úgy tűnik nem csak a reprezentációt előtérbe helyező nemesi szobákban, hanem a polgárházakban is előszeretettel helyezték a fal tengelyébe, a falra merőlegesen az ágyakat. Kérdés, vajon a tájolás szerepet játszott-e az ágy elhelyezésénél. Eltz várában a két ablak között helyezkedik el, éppen szemben a szemközti falon nyíló kicsiny kápolnafülkével, mely mellett a nyitott kandalló látható. Az ágy itt kelet-nyugati tájolású. Visegrádon - ha igaz a feltételezés, hogy a két, polccal

⁶² Beauvais-i Vince munka közben, forgatható írópultnál, Flamand 15. sz.; Domenico Ghirlandaio Szt. Jeromos freskó Firenze, Chiesa di Ognissanti; Jean Froissart, 15. századi francia krónikáiról megőrkítő miniatúráján is az íróasztalán zöld kárpit látható. Botticelli Szt. Ágoston szerzetest ábrázoló festményén szintén zöld kárpit választja le a falfülkét. Carpaccio Szt. Ágoston a Jeromos sorozatból, Scupla San Giorgio dei Schavoni. A zöld kárpittal burkolt íróasztal itt a két ablak között áll, és épp balról esik rá a fény.

ellátott falfülke az ágy helyét jelöli ki - akkor ott az ágy feje keleti irányba néz, azaz arccal napnyugatnak aludtak benne. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy fordítva, a falfülke lehetett a megszentelt tárgy hordozója, így az ágy éppen ezért vele szemben kellett elhelyezkedjen.

HÁLÓSZOBA A NÉMETORSZÁGI ELTZ VÁRÁBAN. 16. SZÁZAD.

Ahogy a hiedelem formálta az ágy kialakítását, ugyanúgy a díszítésén is tetten érhető a mágikus felfogás. Életfák kunkorodnak a fej és lábtámlán, a szerelem és termékenység jelképei, versbe szedett áldások díszítik a nyoszolyákat. Ugyanúgy a főúri baldachinos ágyak függönyeinek színezését sem a véletlen szabta meg

2.4.2.4 *Az imádság helye*

Az egyéni vallásos tevékenység helyet kíván magának a lakószobán belül is. A napi imádságot végezhatték az asztalnál, az ágynál, széken ülve. Aki megtehetette, „saját” kultikus teret hozott létre, ehhez létrehozva egy egyedi bútordarabot: a gótikából és a reneszánszból több szobai használatra készített imaszámolyt is ismerünk, mely önmagában állhatott a szobában, a falra vagy falba helyezett szentkép, szobor, házi oltár előtt. Az imaszámoly fontos része volt a szent könyvek tárolására szolgáló rekesz, mely gyakran kulcsra zárható tárolóhelyként alakítottak ki, így igen drága, reprezentatív bútordarabbá alakítva. Ugyanakkor az ájtatossághoz nem feltétlenül kellett önálló bútordarab. Ulászló király gyermekeivel a trónszék előtt térdelve imádkozik egy festményen. Szent Imre herceget a 17. századi táblaképen kék bársonnyal letakart asztal előtt ábrázolják, az asztalon feszület, kezét nyitott könyvön nyugtatja. A protestantizmusban a rendszeres hangos bibliaolvasás vagy bibliai történetek felidézése lett az otthoni ájtatosság formája.

SZEPESZOMBAT, MÁRIA OLTÁR, 1470 KÖRÜL.

IMAZSÁMOLY, RAGUZA, 16. SZ. VÉGE.

2.5 TÉRHASZNÁLAT A MINDENNAPOKBAN

Kultúránk térszemlélete a múltban gyökeredzik, mégis számos helyen eltér, lényegesen eltávolodott tőle. A mai világ sokkal változatosabb térkapcsolatokat kínál, de napjaink rohanó világának el- és leszívetelt magántereivel szemben, a középkorban az egyén a világ szerves, sőt fontos részének érezhette magát. A modernkor tere a vizuális térérzékelésre épül. Legfrissebb épületsodáinkat, belső tereinket számítógépeken tervezik, megkomponált, profi fotókon mutatják be ország-világ előtt. A tér fontos részét képezi a hamutartó szélére helyezett szivar bodor füstcsíkja, miközben nem vesszük észre: a fotózásra szépen megkomponált tereket éppen a használattal „tesszük tönkre”. Hagytuk elveszni a tapintásból, hallásból eredő térérzékelés élményét. Minimalista tárgyaink csak a szemünknek nyújtanak élményt, a fa nem valódi, a mégoly drága műanyag burkolat, rideg fém és áttetsző üveg terek vizuálisan nyugöznek le. Mennyivel izgalmasabb a finoman faragott fabútorok tapintása, a falra aggatott szövött selyem vagy gyapjú kárpitok, brokátok puhasága, a kandalló melege, a földre terített gyékényszőnyeg illata, a hideg tornácról a puha, barátságos szobába lépés élménye. A hazatérés.

A mai világ csupa mozgás és látvány. Még a zenét is csak vizuálisan kiegészítve, felturbózva lehet eladni! Ezzel szemben a középkor mozdulatlansága a látás mellett a tapintás, szaglás, hallás térélményét is nyújtotta. Világképünk megváltozásával a tereink, térhez való viszonyunk is gyökeresen megváltozott.

Lássuk most mi az, ami a mai értelemben vett valóságot jelentette a középkorban. Milyen tereket is használtak, milyen következtetéseket lehet levonni belőlük? Magyar vonatkozású középkori, vagy reneszánsz kori lakótér-ábrázolás igen kevés maradt fenn, többnyire miniatúrákról, vagy a helyiségnek csak töredékét bemutató portrékról van szó. Ezen kívül az elpusztult terekről szóló különböző híradásokra, írott forrásokra támaszkodhatunk.

2.5.1 HELYISÉGEK KORABELI MEGNEVEZÉSE

A tér filozófiai és világképi elemzése mellett fontos a terek megnevezéseinek vizsgálata is. Ugyanis a név utal a térre, a térhez való viszonyra, mivel a nyelv egyúttal

a gondolat rögzítése is.⁶³ Edward T. Hall fentebb idézett könyvében számos kísérlet leírásával bizonyítja, hogy a különböző kultúrájú emberek nem ugyanazt tapasztalják azonos esetben, azaz más-más módon érzékelik világot, többnyire úgy, ahogy azt az anyanyelvük „beprogramozta”. Ha ezt az elgondolást az általam vizsgált korra vetítem, érdekes megállapításokra juthatunk.

Számos inventáriumot megvizsgálva szembeötlő, hogy a maitól mennyire különböző logikával nevezték meg a lakótereket az egyes számadáskönyvek, inventáriumok, levelezések. Talán meglepő, hogy mennyire kevés a funkcióra utaló jelölés. Ehelyett inkább a terek formáira, méretére, anyagára utalnak. Ilyen pl.: Öreg palota = nagy terem, Bolt = boltozott helyiség, Gerendás ház = gerendával fedett, síkmennyezetes, többnyire lakóhelyiség, Pince = föld színe alatt levő tér stb. Máshol a tulajdonos, használó alapján jelölik a termeket.

Csak két, viszonylag jól körülhatárolható funkció kap önálló megnevezést viszonylag korán, s ez a hálószoba (camera= ágyasház, azaz az a helyiség, ahol az ágy van), illetve az étkezőhelyiség (triclinium=ebédlőpalota).

A finnugor eredetű „ház” (első említése 1193.), a mai értelmével ellentétesen nem az épületet, hanem egy helyiséget, az épület egy részét, egységét jelölte, a 17. századi inventáriumokban többnyire fűtés nélküli hálóhelyiséget értettek alatta. Vele egykorúnak tekinthető a „palota” kifejezés (első említése 1256.), mely megint csak egyetlen helyiséget, azaz egy nagyobb termet, általában nem lakóhelyiséget, hanem „rendezvénytermet”, lakomák, táncmulatságok, gyűlések tartására szolgáló termet jelöl. A szó maga a latinból ószláv (óbolgár) közvetítéssel került nyelvünkbe. (Szintén finnugor és 13. századi említésű „hajlék” szavunk inkább menedéket, illetve az otthont, mint fogalmat jelölte, nem teret). A 14. századtól jelenik meg a „szoba” szavunk, mely a szláv stuba-ból ered, jelentése pedig fürdőház, fűtött szoba volt.⁶⁴ Emellett a 15. századtól ismerjük írott forrásból a „bolt” kifejezést, mely a boltozott helyiséget jelölte.

Kubinyi András egyik munkájában⁶⁵ felhívja a figyelmünket, hogy a palota, terem szavunk egyaránt jelölhetett épületet, és egyetlen helyiséget is. A palacium, palota szó általa végzett terminológiai vizsgálata alapján – amennyiben az helyiséget jelölt – oszlopos, nagy méretű, adott esetben akár nyitott, többnyire étkezésre, rendezvények tartására szolgáló tér sejlik fel előttünk. Ez is azt bizonyítja, hogy a tereket inkább formájuk, megjelenésük alapján különböztették meg.

A magyar lakóter elnevezések vizsgálatából a következő tanulságokat vonhatjuk le. A magyar gondolkodás a helyiség méretében, formájában, később annak funkciójában látta annak lényegét, nem az épület részeként gondolt rá. A helyiségkapcsolatok és összetartozások sokáig érdektelenek voltak. Ugyanez érvényes lehetett a bútorok egymás mellettségében.

2.5.2 A TÉR ARÁNYOK

A tereket a falak által létrehozott térformákkal, az ún. kötött szerkezetű terekkel lehet jellemezni. Ez lényegében az épület belső beosztását, térbeli szervezettségét jelöli.⁶⁶ A belső tagozódás kulturálisan meghatározott, sémák szabják meg. A kötött szerkezetű tér

⁶³ Benjamin Lee Worf: Language, thought and Reality: “Mindnyájunk térszemléletét megszabja anyanyelvünk szerkezete”

⁶⁴ A szavak eredetét Benkő Lóránd (Szerk.): Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára I.-IV, Akadémia Kiadó, Bp. 1967-76. kiadvány alapján közlöm.

⁶⁵ Kubinyi András: Palota – terem terminológiai kérdések In: Szerk. Juan Cabello, Castrum Bene 2/1990, Várak a késő középkorban, Bp., 1992., MA 3. 179.

⁶⁶ E.T.Hall: Rejtett dimenziók, Gondolat 1980. 149. oldal

egyik megnyilvánulása a városképi szerkezet. A nem tervezett, „nőtt” középkori utcakeresztekből, de legfőképpen a térarányokból (mely a sok pusztulás ellenére őrzi az eredeti térszerkezetet) következtetni lehet egy kultúra térfelfogására, térhez való viszonyára. A nyugat-európai városok mind egyéni sajátosságokat, jellegzetességeket mutatnak. Ugyanígy a magyar városok is. Míg nyugaton többnyire ámulatba ejt az utcák szűkösége, „girbegurbasága”, a sikátorok útvesztőiből hirtelen feltáruuló monumentális középületek látványa, felfelé törő térarányok, addig a magyar városokról – és a falvokról is – egészen más mondható el. Bár mindig is soknemzetiségű, sokkultúrájú ország voltunk, a kisebb helyi eltérésektől eltekintve kevésbé impresszív, de egységes, nyugodt városképi megjelenés bontakozik ki előttünk. Az utcák kifejezetten szélesek, a házak homlokzatai is inkább a négyzetes arányhoz közelítenek, a közterek fokozatosan kinyílnak, a városképi szerkezet jól áttekinthető, a kevés számú, egyenes utcákon jól lehet tájékozódni. Az épületek által közrezárt tér nyugodt, kiegyensúlyozott. A város hierarchikus rendje egyértelműen érzékelhető.

SOPRON, ÚJ UTCA

PADOVA, VIA MANIN

A XV. században Magyarországon a városok, mezővárosok újabb fejlődésnek indultak, melyek együtt jártak a városkép bizonyos fokú megváltozásával is. A már tervezett városközpontok tágasak, jól áttekinthető szabályos piacteret kaptak. Az új kialakítású utcahálózat is egyfajta ideális rendet, rendezettséget igyekezett követni.

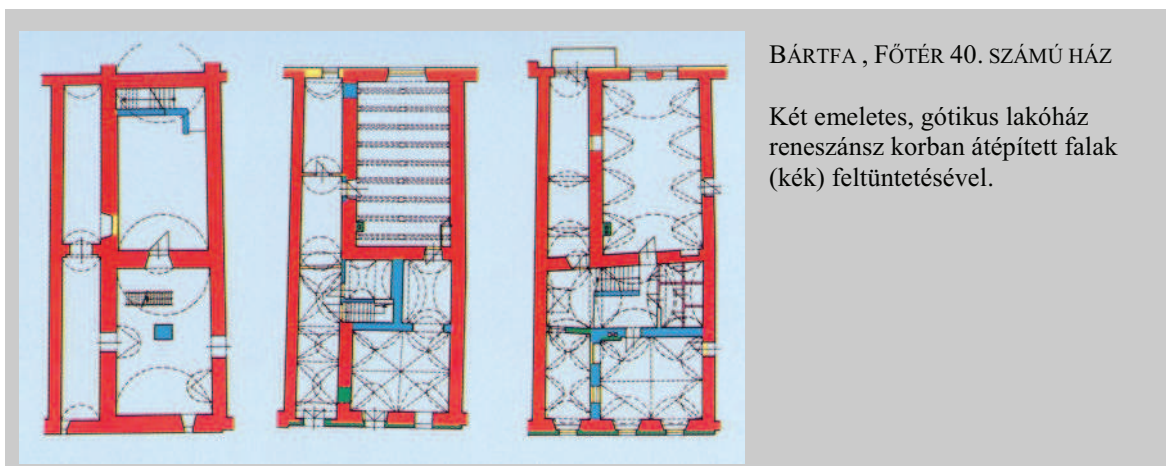
Érdekes elgondolkodni azon, hogy a középkor embere még nem figyelte „felülről”, kívülről a saját világát (ez csak a 16 századi tanult ember rácsodálkozása). A mai európai ember ösztönösen alaprajzokban gondolkodik, az akkor élt ember azonban világát belülről látta. Erről tanúskodnak a városkép-ábrázolások, de még a világábrázolások is, ahol az épületeket, városokat oldalnézetből jelenítették meg. A világkép szimbolikus rendje nem az alaprajz szabályosságában tükröződött. A 15. század végétől jelentek meg az első madártávlatból készített, felülnézetből megjelenített városábrázolások⁶⁷. Fontos megjegyezni, hogy korábban is készült a világról felülnézeti ábrázolás, de azok a világ idealizált képét mutatták, egyfajta szimbolikus leképezésnek tekinthetők, melyen egyértelműen érződik a szándék, hogy harmóniát teremtsenek a szentírás tanításai, a filozófia és a világ valós képe között.

Középkori lakóterek térkapcsolatait vizsgálva kitűnik, hogy viszonylag kevés számú helyiséget használtak, azok funkciójának közelebbi meghatározása nehézkes (pl. hogyan és mikor használták a lakószobát?) Az épületegyütteseken belül magukat az egyes épületeket nem különböztetik meg a leírások, csak a helyiségeket nevezték meg,

⁶⁷ Firenze látképe, 1480 körül, Museo di Firenze com'era; Ignazio Danti Rómáról készített freskója – Caput orbis, a „világ feje” – 16. század közepe, Vatikáni Könyvtár

egymáshoz való kapcsolatuk gyakran homályban marad. A falmaradványok vizsgálatából viszont kitűnik: az épületek egyes helyiségei általában közös udvarról, vagy tornácra nyíltak, viszonylag kevés egymásba nyíló helyiségről tudunk, ezek általában két, három egységből álltak. Az egyes lakóegységek, helyiségek, térformák „külön életet éltek”, gyakran nem sok közük volt egymáshoz. A korai világi építészetben néha az a benyomásunk, hiányzik a térszervezés iránti igény, az egyes terek önkényesen kapcsolódnak egymáshoz, leginkább csupán funkcionális meghatározottsággal.

Buzás Gergely a Nyugat-Európai főúri, királyi rezidenciákat (párizsi Louvre, az Avignoni pápai palota, angol királyi palotákat) vizsgálva a reprezentatív termek mellett háromhelyiséges királyi lakosztályok meglétére következtet az Anjou kori Visegrádon, Diósgyőrött és Budán is⁶⁸. A nyilvános funkciókat ellátó terem, és a magánlakrészek elkülönítése azonban csak a legnagyobb uralkodói rezidenciákon feltételezhető. A palota női és férfi „szárnyra” való fölosztása szintén a főúri székhelyeken mutatható ki először. A helyiségek nemenként megkülönböztetett használatának elterjedésére későbbi adatok is utalnak: az erdélyi Szentbenedeken levő kastély 1696-ból származó inventáriumában a kis ebédlőpalotából nyílik az úr háza, másik irányba az asszony háza⁶⁹. Hasonló felosztást sejtethünk Füzerén is, ahol az 1641-es osztálylevél a lakópalota egyik (három helyiségből álló) szárnyát a Nádasdy Ferencnek, másik (szintén három helyiségből álló) szárnyát leánytestvérének Nádasdy Anna Máriának juttatja oda.⁷⁰ A kisebb együtteseknél, polgári lakóházaknál ilyen térkapcsolatok azonban nem mutathatók ki egyértelműen.

BÁRTFA, FÖTÉR 40. SZÁMÚ HÁZ

Két emeletes, gótikus lakóház reneszánsz korban átépített falak (kék) feltüntetésével.

Nehéz meghatározni a már egységesen reneszánsz szellemben épült kúriák, kastélyok térkapcsolatait is a nagyfokú pusztultság miatt. Általánosságban azonban megfigyelhető, hogy kis mértékben növekedett az egymásból nyíló terek száma, ami a terek funkcionális differenciálódásának növekedésével magyarázható. Míg a középkorban egy nemesi család *összes* tagja számára – beleértve a familiárisokat is – átlag három helyiség állt rendelkezésre, azaz hálást, mosakodást, reprezentációt, főzést, étkezést, tárolást, vendégek fogadását és gyakran elszállásolását, az imádkozást azonos

⁶⁸ Buzás Gergely: A középkori királyi palota funkcionális rekonstrukciója, 2001, kézirat. Visegrád királyi palota enteriőr rekonstrukció, tanulmányterv.

⁶⁹ B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták, Bukarest, Kriterion, 1973., 268 oldal.

⁷⁰ Simon Zoltán: A füzeri vár 17. századi állapota az inventáriumok tükrében. É.n. kézirat ÁMRK irattár.

terekben kellett megoldani, addig a 16. században erre két-, háromszor annyi helyiség állt rendelkezésre.

Sokáig az épület külső, belső tömegképzése esetleges volt. Csak a reneszánsz beköszöntével jelennek meg a helyi sajátosságokat, domborzati viszonyokat figyelmen kívül hagyó szabályos elrendezések. A belső tereosztás azonban nem sokban változott. A korábbi rendnek megfelelően helyezkednek el az épületen belül a legfontosabb egységek: nagyterem, kápolna, de a többi helyiség még mindig lazán összefűzve, egymás mellé sorolva kapott helyet.

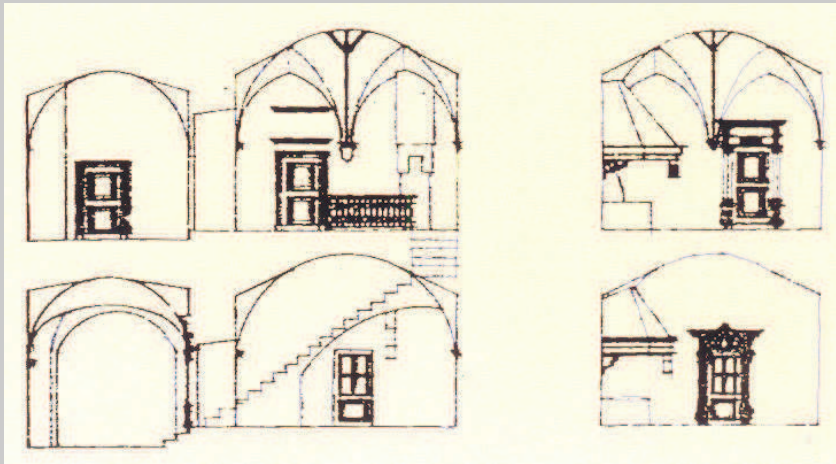
A használt terek arányainak vizsgálatához most csak vázlatos elemzésre lehet lehetőség, több helyről véletlenszerűen összeválogatott lakóterek arányainak összegzésére tudok csak vállalkozni. Alaprajzi méreteik szerint az általam vizsgált *paloták és kastélyok* lakótereinek arányai közel négyzetesek, a mai viszonyokhoz képest meglehetősen nagyok: 7,5-10 méter között mozog az oldalhosszúságuk, de legtöbbször 8 méter körül van. Ezt a méretet akkor sem haladták meg, ha a terem kissé nyújtott volt, ebben az esetben ez a rövidebbik oldal hosszúságát jelenti. A belmagasságok már nagyobb változatosságot mutatnak, de mindenképpen elmondható, hogy az utcai térrányokhoz hasonlóan, itt is a négyzetes arányokhoz közelítettek, mely ez esetben meglehetősen nyújtott, magas helyiségeket jelent. (Tapasztalataim szerint Itáliában ennél még magasabb terek, német területeken viszont alacsonyabb, nyomott szobák használata divott.) Kétféle térlefedést alkalmaztak: a boltozottat, illetve a famennyezetet. A kellemes térrányok megtartása végett a boltozat indítása gyakran igen alacsonyan indul. Megjegyzendő azonban, hogy a reprezentációs igény növekedésével a tér belmagassága is növekszik. Sajnos arra nem áll rendelkezésemre elegendő adat, hogy a tárgyalt korszakon belül az esetleges térrány változást ki lehessen mutatni.

VISEGRÁD, MÁTYÁS-KORI LAKOSZTÁLY ELSŐ TERME. 1476-86

VISEGRÁD, ZSIGMOND-KORI LAKÓSZOBA
1387-1437

16. SZÁZAD VÉGI
KOLOZSVÁRI
PATRÍCIUSHÁZ
LAKÓTEREI

RENEZÁNSZ TÉRARÁNYÚ KAPUZAT
NAGYSZÉBENBEN

GÓTIKUS TÉRARÁNYÚ KAPUALJ
POZSONY

BORSI (BORSA) KASTÉLY, EMELETI NAGYTEREM
1580(?)

BORSI (BORSA) KASTÉLY, EMELETI SAROK
LAKÓSZOBA

A helyiségeket megvilágító ablakok szimmetrikusan, az ajtók többnyire a falak középtengelyében kapnak helyet, míg a fűtőberendezések jellemzően az ajtóval átellenes sarokba kerülnek.

A középkor embere, még ha hiteles dokumentumok nem is maradtak fenn erről, kitapinthatóan ennek a vallásos felfogásnak megfelelően rendezte be közvetlen környezetét. Ennek mibenlétét még mindig csak sejtjük, de ha közelebb szeretnénk kerülni ahhoz, hogy hiteles képet kapjunk a korabeli hétköznapi ember

tárgykultúrájáról, ezt a szempontot nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mint ahogy a modern kor emberének látszólag vallástalan életét is rítusok, transzcendens szimbólumok szövik át, a középkor embere is szimbólumok által meghatározott környezetben élt. Az elmúlt korok hitét és világképét megismerve a mai kor embere saját világát értheti meg elmélyültebben, ezzel rendet teremtve önmagában, eljutva és újrateremtve a saját világát, létrehozva a szent teret.

2.6 A KÖZÉPKORI LAKÓTEREK ÉS BELSŐ BERENDEZÉSÜK

Belső berendezésekre ábrázolások, képek, leírások alapján következtethetünk. Bútorozásuk a mai szemmel nézve szegényes volt. Jóval kevesebb bútortípust, bútordarabot használtak, s ezeket a helyiségekben jobbra a falak mentén helyezték el. A tér közepén csak kevés tárgy kapott helyet. A terek jól átláthatóak, homogén berendezésűek voltak. Ha mégis tagolták, azt optikai lehatárolással tették: a Képes Krónika miniatúráin a helyiségek drapériával történő kettéosztása látható, mely itáliai képeken⁷¹ is visszaköszön, de más nyugat-európai képeken nem mutatható ki. A 17. századi Erdélyben (valószínűleg keleti, török hatásra), a deszkával, vagy faráccsal történő helyiség elválasztásról tudósítanak inventáriumok. Ilyen palánkot írnak össze a vajdahunyadi várban, Füzéren, stb.

SZENT ISTVÁN SZÜLETÉSE MINIATÚRA A KÉPES KRÓNIKÁBÓL 1360.

A fa kazettás mennyezetű hálószobát keresztben futó vaspálcára lógatott mintás kárpittal osztották kétfelé. Aljában bíbor színű kárpittal leterített pad, vagy alacsony láda látható.

Felmerül a kérdés, hogy a belső berendezésben vajon mennyire mutatható ki a világkép tükröződése. Az egyes bútorok, tárgyak gyakorlati alapon kapnak helyet benne, vagy valamilyen módon kötődtek a világ rendjéhez, azaz az égtájak, esetleg anyagi minőségek határozták meg elhelyezésüket? Ezekre a kérdésekre úgy tűnik, mai ismereteink szerint nem tudunk egyértelmű választ adni. A kor európai ábrázolásait egybevetve mindenesetre feltűnik egyfajta szabályosság, amely az egyes európai kultúrákra egyetemesen érvényes, mégis országonként egyéni sajátosságokat mutat. Ilyen például az ágy elhelyezése, mely többnyire az egyik hosszanti falra merőleges, magas fekvőfelületű és függönnyel elválasztott, de míg Itáliában ládákkal mintegy emelvénytyszerűen körbekerítették, német területeken csak egy ládát állítottak az ágy lábához stb. A magyar táblaképen (főként német ajkú városokból) hasonló elrendezést tapasztalunk. Általános jelenség a bútorok fal mellé helyezése. Ez alól csak a

⁷¹ Fra Filippo Lippi: Madonna a gyermekkel. Tondo. Jelenetek Szent Anna életéből 1452. Galeria Pitti Firenze; Francesco di Antonio del Chierco, David fürdője; Ugolino Ilario Mária születése, Orvieto székesegyház;

szétszedhető vagy könnyen mozdítható bútorok kivételek: ilyenek a deszkalábú és a bakos asztalok, és a könnyű, háncsfonatú székek.

Minden helyiség csak egy hangsúlyos bútorral rendelkezett, mely többnyire az ágy, vagy baldachinnal kiemelt szék, vagy az asztal volt. Emellett csak a fűtőalkalmatosság (cserépkályha, kandalló) jelent meg hasonló jelentőséggel.

Az egyes terek ritkán tartoztak egyetlen személyhez, illetve ritkán köthető hozzájuk egyetlen funkció. A mai lakások beosztása, ahol minden tevékenység és minden személy külön szobát kap (étkező, hálók, gyerekszoba, fürdőszoba, dolgozószoba, konditerem, stb.) egészen a 18. századig nem létezett. Ugyanazt a szobát - sőt ágyat - több személy használta egyszerre – akik között nem feltétlenül volt vérségi kapcsolat. A mai értelemben vett magántér nem, vagy alig létezett. Privát szobája még az uralkodóknak sem volt, legfeljebb megválogathatta, hogy kit melyik helyiségben, milyen körülmények között fogad⁷². Az élet szüntelen társas érintkezések közepette zajlott, minden tér nyilvános tér volt. Szinte az összes helyiség a bútorozásának megfelelően bármilyen tevékenység végzésére alkalmas volt. A viszonylag nagy, mai szemmel üresnek ható tereket nem a bútorok, hanem a bennük élő emberek töltötték meg élettel.

A lakóterek berendezésében a szükségletekből eredő kialakítás mellett a mintakövetés is szerepet játszott. A szegényebb népréteg másolta a társadalomban eggyel fölötte állók berendezési szokásait. Ennek a hierarchiának a csúcsán a királyi udvar és rezidenciái álltak. Így Buda mellett Visegrád, Diósgyőr, Tata, Zólyom királyi udvarainak kialakítását másolták. Mohács után a Habsburg birodalomba illeszkedő magyar királyi udvar Bécsben és Pozsonyban csonka formában élt tovább, az erdélyi fejedelmi udvarok (Gyulafehérvár, Sárospatak) csak lassan, és háborúságoztól sújtottan tudták betölteni ezt a szerepet, a megcsonkult ország közepén az esztergomi érseki rezidencia és a nádor udvara (Lakompak, Sárvár,) szolgált mintául. A késő középkori királyi rezidencia lakáskultúráját Orosz Krisztina dolgozta fel legutóbb a visegrádi királyi palotáról szóló könyvében⁷³.

2.6.1 FŐÚRI LAKÓTEREK

Bármennyire is szeretném, nem térhetünk most ki a főúri rezidenciák részletes ismertetésére, itt csak utalnék a vonatkozó általam megismert forrásokra. A 16. századi északkelet-magyarországi kastélyokról Feld István jelentetett meg könyvet, időben és térben tágabb területet ölel fel a nem kevésbé részletes tanulmányokat tartalmazó Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai c. kiadvány, Erdélyről a megkerülhetetlen B. Nagy Margit-féle „Várak, kastélyok, udvarházak” tudósít. Ezekon kívül munkáim során közelebbről megismerkedtem Füzér, Visegrád, Borsi, Szigliget, Kisnána, Szerencs kutatási eredményeivel, és természetesen számos egyedi kiadvány is kezembe került. Mindegyikre jellemző, hogy alapvetően az épületek építészeti ismertetésre szorítkoznak, ritka a berendezésre, funkcionális elrendezésre vonatkozó adat⁷⁴. Ezek összegzése, és szükségyszerű általánosításából rajzolódik ki a kép a főúri lakóterek berendezéseiről.

⁷² Buzás Gergely: A középkori királyi palota funkcionális rekonstrukciója, 2001, kézirat. Visegrád királyi palota enteriőr rekonstrukció, tanulmányterv.

⁷³ Orosz Krisztina: Lakáskultúra a késő középkori Magyarországon. Tanulmányok a visegrádi királyi palota enteriőrjeihez. In. A visegrádi királyi palota Szerk. Buzás g. Orosz K. Budapest, 2010. 227-298.

⁷⁴ Ez alól kivétel Buzás Gergely, B. Nagy Margit és Simon Zoltán munkássága.

A főúri, nemesi udvarok gyakran nemcsak egy, hanem több épületből álltak. A család lakóigényeit kielégítő tereken kívül az udvar életéhez tartozó tisztviselők, cselédek és azok családjainak is helyet kellett biztosítani, a birtok gazdasági központjaként is működni kellett, a vagyon és a benne élők biztonságát is el kellett látnia, továbbá a család társadalmi jelentőségét is reprezentálnia kellett. A több helyiséges, többszintes és gyakran több épületből álló épületegyüttesek kialakítása igen változatos képet mutat, melyet összefoglalni szinte lehetetlen. Más adottságai voltak a síkvidéki építkezéseknek, és más a várakénak, megint más lehetőséget biztosítottak a városok szűk telkein felhúzott paloták. Ezek építészeti részletezését a fentebb említett kiadványok tartalmazzák, én inkább a helyiségtípusokat veszem most szemügyre.

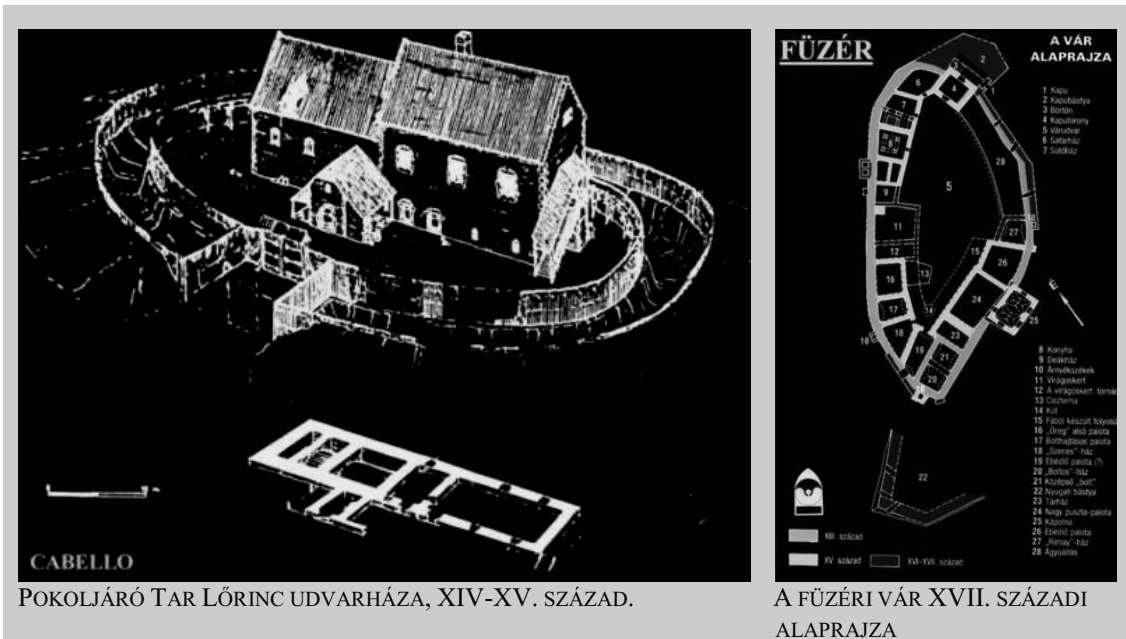
A főúri lakótereknek a hétköznapi életszükségletek kielégítésén kívül még számtalan szerepnek meg kellett felelniük. Az épület fontos és talán leglátványosabb helyisége az ebédlőpalotaként megnevezett nagy terem volt, mely a reprezentatív, az egész háznép számára (családtagok és familiárisok) helyet biztosító étkezés helyszínéül szolgált, mindemellett ünnepélyes események, multságok, hitviták, vendégek fogadásai is itt kaptak helyet. Szándékosan nem írtam, hogy központi helyen lett volna, a korszak épületegyütteseit vizsgálva látható, hogy az egymáshoz lazán kapcsolódó helyiségcsoportok egyikeként jelent csak meg, lehetőleg kiemelt helyen, az emeleten, vagy önálló szárnyban. Díszes kialakítása mellett jellemző berendezési tárgya a pohárszék volt, mely kiváló lehetőséget biztosított a család gazdagságának bemutatására – lévén ez a legnyitottabb helyiség az idegenek előtt, de a nagy asztal (vagy asztalok) padokkal, később székekkel is gyakran helyet kaptak itt. A helyiség az épület vagy épületegyüttes legnagyobb terme volt, s az építető tehetőségétől függően kiegészítette egy további, ám kisebb szobával. Ez utóbbinak szerepét csak sejtethjük, a királyi rezidenciák tróntermének mintájára a szűkebb körű vendégfogadásra, étkezésre biztosíthatott helyet. Ha az épületegyütteshez tartozott kápolna, az is a nagyterem közelében épült fel, ha nem is abból nyílóan.

A személyes élettereket a különböző lakószobák szolgálták ki. A tehetősebb családok minden tagja külön lakóegységet kapott, mely a 17. században már szinte kivétel nélkül kályhával fűtött volt. Egyre gyakrabban álltak önmagukban is több helyiségből, így külön lakrésze volt az „Úrnak”, az „Asszonynak”, a „leányasszonyoknak”, a tisztartónak, stb. Ezek a lakóegységek/lakosztályok egy fűthető, nappali tartózkodásra alkalmas szobából, és csak a 16. század elejétől általánossá válóan fűtött hálósobából álltak, mely utóbbihoz már egy árnyékszék is csatlakozott. Külön helyiség szolgált a közös étkezésre. Ez az „étkezőpalota” gyakran a női és a férfiszárnyat összekötő helyiség volt.

A lakószoba előtt gyakran találunk „pitvart”. E megjelölés többnyire nem hálószoza céljára használt helyiségre vonatkozott, amelyből több másik helyiség is nyílt. A lakószobákhoz gyakran árnyékszék is tartozott. Helyenként farekesztővel volt két részre osztva, a belső rész szolgált kényelmes hálóhelyül. Több helyen a „házból” egy fűtetlen „kamra” is nyílt, ebben az esetben ez utóbbi szolgált hálóhelyiségül, és ebből nyílt az árnyékszék.

A lakószobák minden esetben, az ebédlőpaloták nagyobb részben fűtöttek voltak. Ezen kívül csak a konyhában, sütőházban találunk tüzelőberendezést, a többi helyiség fűtetlen volt. A várak berendezéséhez hozzátartozott a „darabant ház” is, mely a kapu közelében, az őrség szálláshelyeként volt fenntartva. A „kapu köze” többnyire az udvarra bevezető kapuépítményt jelölte, befelé és kifelé is egy-egy kapuszárny zárta „közre”. Ez berendezett, gyakran fűthető, az állandó őrség tartózkodási helye volt. Itt találhatóak a rabtartáshoz szükséges eszközök, de van, hogy a tömlőc is ennek közelében

volt. A kapu felett igen gyakran található a számtartó vagy az épületért felelő tisztviselő szerényebben berendezett szálláshelye.

POKOLJÁRÓ TAR LŐRINC UDVARHÁZA, XIV-XV. SZÁZAD.

A FÜZÉRI VÁR XVII. SZÁZADI ALAPRAJZA

A döntő többségében a 17. századból való inventáriumokra támaszkodva elmondható, hogy a helyiségek berendezésének alapdarabja a padszék volt, mely igen széles körben elterjedt, sokféle formában megjelenő ülőbútor típust jelölt. A padokon kívül kisebb számban különböző székeket is összeírtak: „egyes székek”, „karosszékek”, „karszékek”, melyek mögött egyszerű gyalogszéket, bekötött ülőlapú hársfa székeket és támlás díszüléseket sejtethetünk. Az utóbbiak a reprezentatív helyiségekben, meghatározott helyen álltak, a többit alkalmasszerűen ide-oda helyezték. Elhelyezésükről ezért keveset tudunk. Az összeírók számára csak a darabszám és a bútor értékének egy-két szóval való jelzése volt fontos. Ritkán említik csak, ha fal mellé állítva találták őket.

FALHOZ ÉPÍTETT PADOK ÁRVA VÁRÁBAN

ÉS HANS BRUCKMAYR METSZETÉN

Az ülőbútorokon kívül a lakószoba berendezésének fontos darabja volt egy-egy asztal. Kivételükre nézve meglehetősen nagy változatosságot mutatnak. Az úri szobában állók jelzői: kerek, hosszú, nyolcszegű, lédás, fiókos, párkányos, olaszlábás, keresztlábás, fekete, festett, cifrázott, gyöntáros, rakott, gyalult, hársfa, fehér, kék posztóval bevont, egybenjáró. (A kiszolgáló helyiségekben levők: négyszögű, fenyődeszka, keresztlábos álló, tábori, paraszt, vágó, két szál deszkából álló, cövekeken álló, széles, fehér) Ezek mögött felfedezhetjük a bölcsös és fiókos asztal megjelöléseit, melyek valóban hol cifrán faragottak, hol festettek voltak, hársfából szép gyalult felülettel kialakítva. A kerek és nyolcszegű asztal alatt kisebb, lakószobába való asztalkákat kell értenünk, a hosszú asztal mögött a bakokra állítható lakomaasztalokat, vagy a 17. században divatba jött olasz lábás asztalokat. Íróasztal megnevezéssel csak kevésszer találkozunk, Uzdiszentpéteren Teleki Mihálynak volt egy olasz lábás, hosszú, vörös posztóval borított 3 fiókos íróasztala.

KEREK ASZTALOK
1493, Augsburg;

1540 Mömpelgardai oltár; Francia miniatúra, 15. sz.

BÖLCSÖS ÉS FIÓKOS ASZTALOK ERDÉLYBŐL ÉS KASSÁRÓL

OLASZLÁBAS ASZTAL SÁRVÁRON, SZEPESSÉGBŐL ÉS SÁROSPATAKON

A hálószobákat a kályhák mellett az ágyak megléte jelzi, melyet leginkább „nyoszolya” néven jelölnek. A főúri ágyak baldachinosak, rézkarikákon⁷⁵ elhúzható függönnyel rendelkeztek. Egyik hosszanti oldalról az ágyba jutást biztosító padszerű ágyfellépő állt, másik oldalon kisebb asztalka⁷⁶, vagy gyakran a falban levő fülke⁷⁷ szolgált lerakóhelyül a kisebb tárgyaknak. A nyugati táblaképekről ismert szobaWC funkciójú támlás ülőalkalmatosság meglétére nincs adatunk, de nem is zárhatjuk ki teljesen.

A tároló bútorok tették ki a berendezés nagyobb részét. A számos értéktárgy, iratok, könyvek és ruhadarabok tárolására a ládák szolgáltak. Mivel *ládát* az inventáriumokban csak igen ritkán, szinte csak elvétve találunk, de a hozományok, vagyoneleltárak összeírásánál ruha, érték és fegyvertárolásra csupa díszes kivitelű ládát jelölnek meg, az összeírásokból történő hiányzásának egyetlen magyarázata az lehet, hogy a ládák az egyes személyek személyes tulajdonának számítottak, így az ingatlanok értékének összeírásakor ezek a tárgyak – bár ma bútoroknak tekintjük őket - nem jelentek meg. A ládák elhelyezése a képek tanúsága szerint a fal mellett, ritkán az ágy előtt volt szokásban. Füzéren 1654-ben az összeírt 7 ládából 6 a tárházban volt, s csak egy lakószobában. A szerencsi várban 1635-ben és 1643-ban is az egyetlen összeírt, lakószobában levő ládát festett lábas, két singes (kb. 125 cm)-nek írják le. Ez a méret nem tűnik olyan nagyknak, hogy az „öreg” jelzőt, amivel egyébként illetik, kiérdemelje. Az asztalos ládák ebben a korban 150-170 cm hosszúak. Az ácsolt ládák valamivel rövidebbek, a Nagyszében környékéről ismert 15. századi keltezésű ládák 140-160 cm-esek. Elképzelhetőnek tartom, hogy az inventáriumok ládaként megjelölt bútordarabjai alatt nem a nagyméretű és díszes ruhatartó ládákat, hanem valamivel kisebb, valamilyen tárgy tárolására kitalált „dobozt” kell értenünk. A kiszolgáló és raktárhelyiségekben levő ládák egytől egyig cipótartók, kis, fedeletlen, puskához való dolgok tartására való, fűszeres stb. ládikák.

Szekrényt csak a raktárhelyiségben írtak össze, ez deszkából készült, gyakran több rekeszre osztott, néha a fölbe épített tároló volt, többnyire gabonátárolásra szolgált, fedél nélküli is lehetett. A szekrény tehát nem a ruhásszekrényt, hanem egy jóval egyszerűbb tárolót jelentett.

A 17. századi inventáriumok által említett tároló bútorok között a legtöbb a *fogas* volt, dacára annak, hogy egy sem maradt fenn belőlük. Többféle megnevezéssel is jellemezték: katonafogas, festett, „a házon körül”, gyontáros, rövid és hosszú, „deszkapárkány kibén horgas szegek vadnak verve”, vasszegekkel szegezett, rámás. Egy kései festett fa példány maradt csak fenn a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményében „Nemes Bajkór János építteté. Anno Dni 1773” felirattal, mely alapján elképzelhetjük kialakítását. A fogas egyben polc is volt, amely elvezethet bennünket egy érdekes felfedezéshez. Teleki Mihály oprakercisórai udvarházában 1683-ban leírják, hogy a fogason lapos, víznek való üvegek voltak. A 15.-16. századi magyarországi ábrázolásokon ugyan egy fogast sem látunk, ellenben jó néhány fali polcot találunk a lakóterekben, amit viszont a későbbi összeírások nem erősítenek meg. Polc néven csak egyszerű, néhány deszkából készített tárolóbútort írtak össze, minden esetben a gazdasági vagy kiszolgáló terekben. Vajon elképzelhető, hogy a lakószobák díszesebb fali polcaira a 17. századra fa fogak kerültek fel, funkciójuk kibővült, így kapták a fogas megjelölést, holott eredeti funkciójukat is megőrizték?

⁷⁵ Visegrád, vár 1490. inventárium. Közli Nógrády Árpád: Mátyás kincsek a visegrádi vár 1490. évi leltárában. In. Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére Szerk. Csukovics Enikő Bp., 1988. 177-180.

⁷⁶ Kassai Szt. Erzsébet oltárkép, Szent Erzsébet születésének jelenete.

⁷⁷ Visegrád, királyi palota hercegi lakosztály.

Ritkábban említett, mégis a főúri lakószobák berendezéséhez kell sorolni a *ruhatartó rudakat*. Hogy ez a készség nem csak paraszti portákon fordult elő, több bizonyíték is van. II. Ulászló királyunk Zsigmond nevű öccse kis ideig a budai palotában élt, s számadáskönyvei alapján tudjuk, hogy ruháit ládákban és rudakon tartotta⁷⁸. Több ábrázolás⁷⁹ és feljegyzés⁸⁰ is megerősíti ezt a tárolási módot

Az *almárium* a 16. században jelenik meg az összeírásokban. Újféle tárolóbútor volt, a mai szekrény őse. Jellemzően falmélyedésben állt a nappali tartózkodásra szolgáló pitvarban, szobában, de nem volt elengedhetetlen tartozék még. Gyakran rendelkezett fiókkal, kulccsal zárható ajtóval, több polccal. Általában puskát, posztót⁸¹, nyerget, párnahuzatot, tányérokat, üvegeket tároltak benne⁸², később ruhaneműt, textileket is.

Pohárszék csak az ebédlőpalota tartozéka volt, ezért igen kevés darabot lehet találni egy-egy udvarházban. Többnyire emeletes, rekeszes, párkányos, esztergályozott orsóoszlopokkal díszített, néha fiókos változatai ismertek. Megmaradt pohárszékeink alapján sejthetően változatos formájúak lehettek.

A székely nemesi kúriák berendezésére 1599-ből származik két adat.⁸³ Az egyik a feldült hodgyai kúria, amelynek 15 ajtaja alapján sejthető számú szobáiból, ládákat, szekrényeket, asztalokat, padokat vittek el, illetve törtek szét, a pohárszéket összevagdalták. Ugyanakkor nyoszolyát nem említenek a károk között, holott még az ablaküvegeket is betörték, a vasrácsokat kivették. A bútorok mellett a házban tárolták az edényeket (tálak, tányérok, kupák, poharak, serfőző teknőt, asztalos vagy kádár szerszámokat (fejsze, véső, kézvonó, fűrő), fegyvereket, terményeket, és ruhaneműket. A nyujtói udvarházban okozott kár ugyanebben az évben 3 nyoszolya, 3 asztal, továbbá padszékek, ajtók, és a pohárszék volt. A tárolóbútorként egyedül megnevezett szuszékban viszont búzát tartottak. Az értékes tárgyak tárolására szolgáló ládák és tartalmuk valószínűleg nem estek a fosztogatás áldozatává.

A falakat díszes kárpitok és szőnyegek fedték, melyre minden forrás bőséges bizonyítékot szolgáltat. A leggazdagabbak selyemből szőtt velencei kárpittal öltöztették a falakat, vagy vagyonokat érő gyapjúból szőtt képes kárpitokat függesztettek fel. A falikárpit használata a 17. században is megmaradt, az inventáriumok falon levő török oszlopos kárpitokról, székely kárpitról, iratos virágos kárpitokról tesznek említést, Teleki Mihálynak királyok és császárok arcképével díszített 11 db kárpit díszítette hálószobájának falát.

Ahova nem jutott a puha és kellemes tapintású kelmékből ott a falakat festéssel díszítették. Így az ablakmélyedéseket és az ajtófélfákat is. „Az ajtón belől mindjárt megvan az ajtómellyéke festve elegyes festékekkel. (...) Mind az öt ablaknak belől az mellyéke igen szépen van virágokra írva sokszínű festékekkel” – írja 1681-ben a nagysajói inventáló. A Pozsonyi vár ablakmélyedéseit Giulio Licinio egyik munkatársa festette a legdivatosabb reneszánsz groteszk díszítéssel ki⁸⁴. A 14.-15. században Európa szerte divatos zöld lombdíszű festéssel díszítették Árva, Bockó, Zólyom várát is, és a megmaradt apró töredékek, említések és nyomok alapján feltételezhető, hogy nálunk is

⁷⁸ Divéky: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Magyar Történelmi tár 26. 1914.

⁷⁹ Thüringiai Erzsébet leprást fürdet Laufeni oltárkép, 1495-1505; Evagationes spiritus c. kép, Esztergomi Keresztény Múzeum; Jánosréti főoltár Szent Miklós megvesszőzésének jelenete 1476 körül.

⁸⁰ Nagysajói udvarház egyik Kiszolgáló helyiségében, Borsi 1638 novemberében az egyik lakószobában.

⁸¹ Királyfalva, udvarház 1647.

⁸² Nagysajó, udvarház 1681.

⁸³ Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila - Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos füzetek 223, Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár 1997. 52-53. old.

⁸⁴ Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes Gondolat, 1987. 231. old.

a nyugati, északi vagy déli, szerencsésebb történelmi sorsú várak pompás színekavalkádjához hasonló falak között éltek nemesseink.

TORJAI APOR KASTÉLY LAKÓSZOBÁJÁNAK
FALFESTÉSE.17. SZ. VÉGE

Zsigmond lengyel herceg budai lakosztályának hálósobájában (1500-1502) egy ágy volt, rajta atlasztakaró és vánkos. A falat egy kard és egy alabárd díszítette, és egy fém tükre is volt. Ruháit ládában és rúdon tárolta. Az előtte levő dolgozószobában íróasztal állt, rajta tintatartóval, papirossal, viasszal. Itt tartotta ládában a fontos iratait is. Az ebédlőtermében asztal állt, rajta posztóterítő, ezüstedényei pohárszéken sorakoztak⁸⁵.

Bónis Ferenc 9 zárható helyiséggel rendelkező Kassai házában⁸⁶ 1665-ben összesen 43 db asztala volt, kettő ebből zárható. 7 nyoszolyája, 33 ülőbútora (pad és szék vegyesen hat féle típus), 7 almárium, 1 tálal, 22 fogas, és 13 db láda, melyeknek tartalmát is ismerjük: 1 vasalt pénzes ládája volt, hatban köntösök, ruhaneműk, prémek, ágyneműk, kéztörölők, abroszok, ezüst portékák, a többi kocsihoz való utazóláda volt. Ezekon kívül 15 keretezett képe, 39 könyve, réz és ón edényei, kristályüvegei és legyezői is voltak.

Főúri lakószobákban számolni kell a könyvek meglétével is. Királyi méretű könyvtárakra természetesen nem lehet gondolni, de mint fentebb láttuk, 10-50 darabos könyvkészletre igen. Ezeket is ládában tárolták, a mindennapi használathoz azonban speciális bútordarabok is járulhattak. A könyveket tékára helyezték, vagy abban is tartották⁸⁷. Ez alatt kisebb faliszekrényt, de olvasáshoz használt ferde támaszt is értettek.⁸⁸

A nemesség bútorait nemcsak vásárlással gyarapíthatta, hanem saját asztalosműhelyt is fenntarthatott. Az elkészített, egyedi bútordarabokra büszke lehetett, saját címerét, vagy készítésének tényét és dátumát is megörökítette, csakúgy, mint az építkezéseknél, mint Borsiban és Uzdiszentpéteren is láthatjuk.

2.6.2 POLGÁRI LAKÓTEREK

A magyarországi városok mezőgazdasági jellegű mezővárosok, kézművesek és kereskedők által telepített városok és bányavárosok voltak. A bennük lakó polgárok lakóépületei között mégis jóval több a hasonlóság, ami megkülönbözteti mind a nemesi,

⁸⁵ Orosz Krisztina: Lakáskultúra a késő középkori Magyarországon. Tanulmányok a visegrádi királyi palota enteriőrjeihez. In. A visegrádi királyi palota Szerk. Buzás g. Orosz K. Budapest, 2010.

⁸⁶ Bónis Ferenc kassai pusztai házában hagyott ingóságainak leltára 1665. Történelmi Tár 1886. 152.o. old.

⁸⁷ Oprakercisóra udvarház 1683. inventárium

⁸⁸ „Kised, az falon, melyben deák gyermekek könyvöket tartották.” „könyv olvasásához, festett az asztalon” Uzdiszentpéter 1679.

mind a falusi lakóterektől. Míg a kismemeseknek és a polgároknak két-három helyiségből állt a házuk, addig 1412-ben a Gara testvérek Országház utcai városi házában négy külön hálószoba volt található, két-két nappali tartózkodásra szolgáló szoba, kamra, az ebédlőterem és egy kápolna mellett.⁸⁹

Erdélyből Székelyudvarhely és Székelykeresztúr mezővárosaiból Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön című munkája alapján ismerhetünk régészeti feltárásból polgárházakat⁹⁰. A 15. században épült házak döntő többsége többosztatú volt, a főtér körül jellemzően föld- vagy kőpince fölé fából készült, többnyire az utcára merőleges hossz tengellyel. A városi házak a falusi, ekkor még nyitott ereszes lakóházakhoz hasonlítottak, de úgy tűnik, hogy az eresz itt már zárt, ez a sütés-főzés helye, ajtóval zárult, és előtte tornác húzódtott. Innen lehetett a szobába, vagy szobákba lépni, s a pince lejárata is innen nyílt. Berendezésüket a szerzők a nemesi udvarházakéhoz hasonlónak képzelik el, de adatot nem szolgáltatnak hozzá. A földpincés épületek járószintje a külső terepszinttel volt azonos, hiszen a pincéket mélyre ásták. A 17. század során egyre több kőpincét építettek, melyek kevésbé voltak mélyek, így a padló szint az udvar fölé 50-100 cm-rel is megemelkedett, mely jelentősen megváltoztatta az épület külső megjelenését.

Székesfehérvár szabad királyi városában a házak nagyobb részt fából készültek, de a belvárosban megmaradt Hiemer-Font-Caraffa tömbben feltárt középkori épületmaradványok alapján ennél gazdagabb kialakításra is adatot kapunk⁹¹. Az épületek egytraktusosak, két vagy háromhelyiségűek, és teljesen alapincézettek voltak. Az utcára merőlegesen helyezkedtek el, pincelejárata az utcáról, a ház bejárata az udvarról nyílt. Két-két keskeny, kőkeretes ablakot vágtak a 80 - 100 cm vastag kőfalakba, az épület helyiségeinek belső szélessége 5,5-7 m között változott. A helyiségek hossz méretéről sajnos nem közölnek adatokat, csak az épület teljes hosszáról, így azok 10,8; 13,5 m között mozogtak. Építésük idején, a 13.-14. század fordulóján még csak földszintes épületek emelkedtek, középen elhelyezkedő kéményes konyhával, és egy szobával. A későbbiek folyamán, a 15.-16. század fordulóján nagy lendülettel építették át a házakat, emeletet húztak a földszint fölé, melynek alsó szintjén eladó- és raktártér, az emeleten pedig a lakóhelyiségek kaptak helyet.

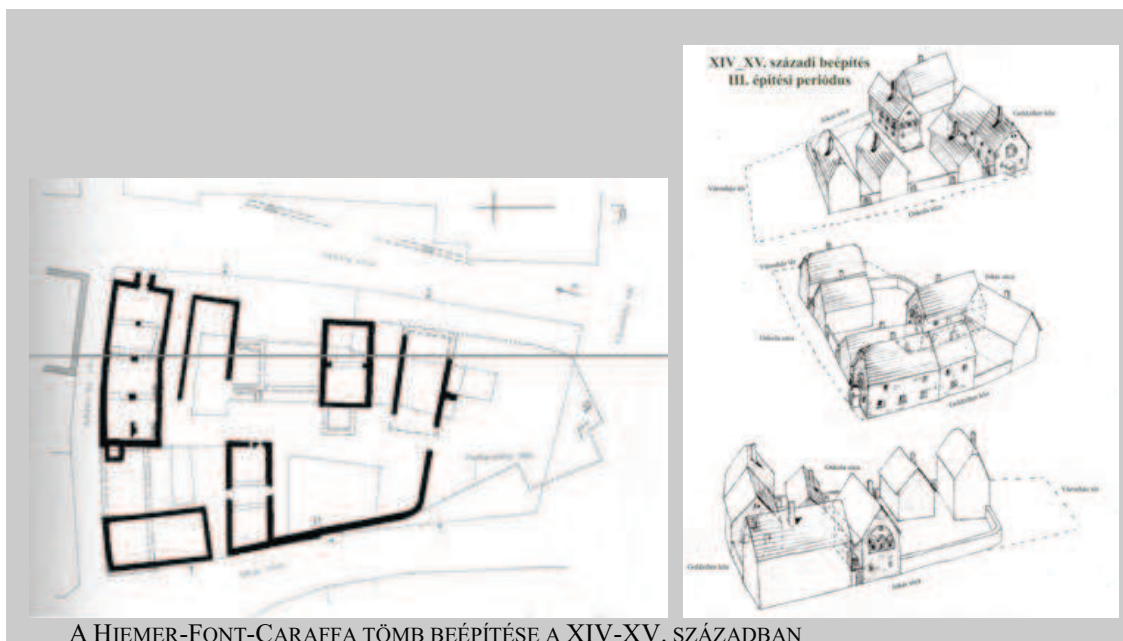
---

⁸⁹ Gerő L. A budai vár helyreállítása. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Bp., 1951.

⁹⁰ Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila - Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos füzetek 223, Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár 1997.

⁹¹ Cservenka Judit A székesfehérvári Hiemer-Font-Caraffa tömb vizsgálata.

http://arch.et.bme.hu/korabbi_folyam/27/27cserven.html

A HIEMER-FONT-CARAFFA TÖMB BEÉPÍTÉSE A XIV-XV. SZÁZADBAN

Sopron, Pozsony és Eperjes kézműveseinek földjeik, szőlőik is voltak, ennek megfelelően alakultak épületeik. A kőházak a 13. században kezdték felváltani a faszerkezetű épületeket. A földszinten a szőlőműveléshez kapcsolódó présház-pince kapott helyet, a konyha a hálókamrák és a reprezentatív lakószoba az emeleten helyezkedett el. Ez a belülről fagerendákkal burkolt szoba nézett az utcára, a 15. században nagyobb, keresztosztós ablakok világították meg. A szobát szemeskályha fűtötte. A kapualjat ülőfülkék díszítették, és az udvarból nyílóan helyezkedett el a műhely, az üzletmenetet biztosító boltot viszont az utcáról lehetett megközelíteni. A 15. századi házak a központban már két emelettel is rendelkezhetnek.

1653-ban Comenius Ámos Patakon kiadott művében így írja le a gyerekeknek az épület részeit: „Az Ház elválasztatik (osztatik) kulcs-záros helyekre a' minémü: a' pitvar-ház, a' szoba. a' konyha, az éledeles kamara, az ebédlő-ház, (palota) a' bolt, (kámara) az ágyas-ház, a' melléje épített félfelé való hellyel, (árnyék-székkal) együtt.”

A falak a polgárházakban is lehettek festettek. Talán egyszerűbb, geometrikus mintákat kell elképzelnünk, mint ahogy azt két soproni lakóház emeleti helyiségében megmaradt lelet tanúsítja: fehér alapon vörös téglalapok, illetve vörös négyzetháló ékesítette a falat. A budai, táncoló párt ábrázoló, Táncsics M. utca 24.-ből származó freskó és az indadíszes falkép az Országház utca 2.-ből a nemesi városi paloták, vagy a leggazdagabb polgárok otthonaira volt inkább jellemző.

A lakószobák berendezése inkább takarékos és a kényelmes volt, a nemesi épületekhez képest jóval kevesebb reprezentációs igénnyel. Az épületek kisebbek, a szobaszám is kevesebb volt, lakóházaikból hiányzott az ebédlőpalota-nagyterem – így egy fontos bútordarab, a pohárszék is. A lakószobák faburkolata, a felvidéki és erdélyi oltárképeken látható polgári lakásbelsők bútorozása viszont kényelemszeretetről árulkodik. Ha kisebb mértékben is, de megengedhették maguknak a fényűzést, falaikat, ágyaikat a nemesi otthonokhoz hasonlatosan - időnként igen gazdag – kárpitokkal, szőnyegekkel fedték (főleg Erdélyben), de gyakran burkolták fával (Felvidéken), valószínűleg takarékoságból. A bútoraik között megtaláljuk az ágyakat, melyek a leírások alapján egyszerűbbek lehettek és volt jó néhány kötelekből font aljú, vagy néhány ágy alá gurítható (pót)példány is. Csak a leggazdagabbaké lehetett mennyezetes

(Himmelpett), a többségnek egyszerűbb, dísztelen, de asztalos szerkesztésű nyoszolya jutott.

EPERJES , SZENT MIKLÓS TEMPLOM FŐOLTÁR, MÁRIA SZÜLETÉSE, SZENT MIKLÓS SZÜLETÉSE JELENET KÉT ÁGYA.

Szmracsány és Eperjes egy-egy oltárképén is feltűnik egy-egy jól rekonstruálható ácsolt szerkezetű ágy, mely a kevésbé tehetős polgárok hálóhelye lehetett, de még mindig fényűzőbb volt a jobbágyok földre fektetett vagy gyékénnyel font ágyszőnyegeinél. Jó minőségű, finoman szőtt és hímzett ágyszőnyeggel (derékalj, lepedő, nagy és kispárna, takaró, dundyha) bőven rendelkeztek, ingóságuk értékének jelentős részét ez tette ki. Ülőbútor jóval kevesebb fordul elő a leírásokban, és azok döntő többsége is pad, vagy lóca, melyet az asztal mellé állítottak fel. Fontos berendezési tárgy volt viszont az asztal, mely állandó helyet kapott immár a lakószobában, úgy tűnik nem is egy. Kialakítását jól ismerjük, a leírások megerősítik a táblaképeken látottakat: ládával egybeépített asztalokat használtak. A kereskedők könyvelésük vezetésére külön íróasztalt is birtokoltak, különösen Sopronra volt ez jellemző. Egy átlagos, 15. századi polgárlakás berendezési tárgyai között két-három asztalt is találunk az íróasztalon kívül. Az asztalt elsősorban étkezésre használták. Elképzelhető, hogy a nappali tartózkodásra szolgáló reprezentatív szobában és a bensőségesebb hálószobában is helyet kapott egy-egy, de az sem zárható ki, hogy különböző funkciót láttak el. Az egyik étkezésre szolgált, a másik esetleg kisebb volt, a fal mellé állítva pohárszék, vagy az ágy melletti rakodóasztal szerepét töltötte be.

SZOBABELSŐ ÁBRÁZOLÁS TEMESVÁRI PERBÁLT 1511-BEN NYOMTATOTT KÖTETÉBEN

Az ágy fejrészével a falhoz tolva áll, mellette a falnál láda, felette polc van. Az ágyban mezítelenül, ám hálósipkában/kendőben aludtak. A magas ágyba padra fellépve másztak be, de függönyös mennyezetet már nem engedhettek meg maguknak. A fafödém, kerámia padló és a nagy ablak jómódról árulkodik.

A ruhanemű és apróbb tárgyak tárolására nagyobb és kisebb ládákat, továbbá még kisebb ládikákat – ma úgy mondanánk dobozokat - használtak. A leírásokat elemezve joggal gondolhatjuk, hogy a „fából készített, tárgyak tárolására szolgáló, nagy űrtartalmú dobozoknak” kétféle, a korabeli emberek számára többé-kevésbé jól elkülöníthető kategóriája volt. A pozsonyi és soproni testamentumokat olvasva *Truhe* és *Lad* néven említett ládák fordulnak elő, melyekről kirajzolódik, hogy az előbbi szövetek, huzatok, kereskedelmi áru tárolására szolgált, valószínűleg mérete is nagyobb volt. Míg a *lad* kisebb, finomabb holmik (ékszer, fátyol) tárolását biztosította⁹². Szende Katalin rámutat, hogy az előbbi ülőbútorként is szolgált (*sydeltruhe*), a táblaképeken megörökített lapos tetejű, keskeny ládapadot lehet sejteni mögötte. Hasonló jelenséggel találkozott több bútortörténettel foglalkozó kutató⁹³, ám a megnevezés különbözősége mögött inkább szerkezetbeli különbséget (ácsolt láda – asztalos láda) vélnek felfedezni. Én úgy vélem, a lakószobában használt ládaféleségek asztalos készíttette ládák voltak, a nemesi és polgárházak bútorozásához ezeket használták inkább. A tehetősebbek minden esetben gazdagon díszített a kevésbé tehetősek egyszerűbb ládákban tárolták értékes tárgyaikat. Egy háztartásban 4-5 különböző láda volt található, és ritkán egy-egy pohárszék, vagy tálalóasztal is feltűnhetett a szobákban.

Polgári lakóterek berendezésénél számolni kell a polcokkal és a ruhatartó rudakkal is, bár ezekről is csak képi ábrázolás nyújt bizonyítékot. Vélhetően értéke oly kevés volt, beszerzése vagy pótlása oly egyszerű, hogy nem tartották említésre méltónak.

A polgári bútorok értéke nem lehetett túl magas. A legértékesebb bútordarab a *nyoszolya* volt, de legalább annyit ért a benne található ágynemű – a tollal alaposan megtömött dunyhával – s ezek sorsáról gondoskodtak leginkább az örökhagyók. Valamivel kevesebbet érőnek tűnnek a ládák, bár ezek hagyományozása a bennük tárolt értékekkel együtt történhetett, talán ezért nem említik külön őket a testamentumokban. De összevetve a képi ábrázolásokkal, feltételezhető, hogy kidolgozottságukban, díszítettségükben nem értek fel a földbirtokokkal rendelkező gazdag nemesek ládáival.

A polgári bútorok beszerzése döntő többségben vásárlással történt. A legtöbb bútordarab képzett mester tudását igényelte, feltehetően a helyi asztalostól rendelték meg, bár erről csak feltételezéseink lehetnek. Mindenesetre a 15.-17. századi városi asztalosságról, asztalos céhek meglétéről szóló adat erre enged következtetni.

A polgári lakóterek kapcsán szólni kell a felvidéki, és erdélyi gazdag, többnyire németajkú városoknál valamivel szegényebb közép-magyarországi városokról is. Veres

⁹² Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen* Budapest, MTA 2004.

⁹³ Csilléry K., Szabolcsi H, Oberschall M., Voit P. Stb.

László észak-magyarországi kutatásait alapul véve merőben eltérő kép rajzolódik ki előttünk. A főképp mezővárosokat lakó, a török hódoltság alatt, vagy annak peremén, a bizonytalanságban élő polgárok lakáskultúrája másképp alakult. Annak ellenére, hogy a városok gazdasági helyzete a bor és gabonatermesztés összeírásából következtethetően 16. század közepén erőteljes fejlődésnek indul, a szobaberendezéseken ez nem látszott meg. Edward Brown angol orvos, aki törökországi utazása során Magyarországot is bejárta⁹⁴, feljegyzése szerint a legtöbb polgárnak még ágy is ritkán jutott. Egy 1502-es végrendelet szerint a földbirtokos, malomtulajdonos miskolci kőházában a végrendelete szerint az egyetlen említésre méltó bútorzata két ágy volt tollpárnákkal, derékaljjal és gyolcslepedőkkel. Hasonlóan szikszói plébánosa is csak egy ágyat hagyományozott örökösére. László Albertné gazdag miskolci polgár leltárában mindössze 3 láda szerepelt bútor gyanánt. 1676-ban egy hagyatéki leltár szerint a szoba fő bútordarabja az asztal volt, mely mellé csak a férfiak telepedhettek le. Hasonlóan „szegényesnek” tűnik egy módos polgár leltára, mely szerint házában berendezése mindössze 1 asztal, néhány bélétt, azaz díszes lóca és pár fogas volt. Mindez, ha összehasonlítjuk a Soproni, Pozsonyi, Kassai, Kolozsvári, Eperjesi polgári otthonok bútorzatával, valóban kevesebb tárgyat jelent, még akkor is, ha hozzávesszük a végrendeletekben és leltárakban kis értékük miatt meg nem említett berendezési tárgyakat.

2.6.3 KÖZNÉPI LAKÓTEREK

A 15. századi magyarországi paraszti hajlékok már három helyiségből álltak. Nem sokkal korábban jelentek meg az építészeti szókincsben az egyes helyiségek megnevezései: *pitvar* (1300), *pinca* (1336), *kamra* (1372), *konyha* (1395), *szoba* (1395). A középső, tűzhellyel ellátott konyha mellé a kívülfűtős kemencével füstmentessé tett lakószoba került, másik oldalán pedig idővel a megnövekedett termelékenységgel összefüggésben megszorodott eszközök tárolására szolgáló kamra kapott helyet. Felmenő faluk anyagát a földrajzi környezet határozta meg. Erdővel jól ellátott vidéken az épületek boronafalúak voltak, máshol karóvázaz tapasztott sövény, vagy sárfal szolgált tartószerkezetként. A parasztházakkal megegyező beosztású, de azok tulajdonosainál jobb módú kisnemesi és a papi, tanítói lakóházak épültek csak jellemzően kőből, vagy kőalapozásra emelt boronafallal ott is, ahol a falu lakója ezt nem engedhette meg magának. Az alsóórsi 3 helyiséges kőház díszes kályhával rendelkezett. A csepelyi nemesi udvarház a pásztói tanítói lakhoz hasonlóan élszedett kőablakokkal büszkélkedhetett. A 15. században a konyhán kívül a lakószobában volt kemence, mégpedig a konyhából fűthetően. Ebben a században jelentek meg korszerűbb, kályhás (azaz égetett kályhacsempés) kemencék, melyek jobb hőleadást, azaz melegebb, kellemesebb lakóteret biztosítottak. Mivel Erdélyen kívül, ahol a gerendákból rótt boronafalon tűzveszélyességi okokból nem lehetett át dugni a kemence száját, a kemencéket már jellemzően a konyhából fűtötték, a korábbi időkhöz képest sokkal komfortosabb lakószobákat tudtak kialakítani.

Az országon belül a régészeti leletek alapján nem lehet még a 19. századi tájegységenkénti különbségeket, egyedi sajátosságokat kimutatni, csak két fő tendencia rajzolódik ki. A Dunántúlon az egymás melletti helyiségek külön-külön ajtóval a szabadból nyíltak, a Dunától keletre elterülő területek falusi házai és a dunántúli kisnemesi kúriák viszont egy bejáratúak voltak. A középső konyhából nyíltak jobbra és balra a szoba és kamra funkciójú helyiségek. Balassa M. Iván a 15. századi falusi házak

⁹⁴ Brown(e), Edward: A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia... London 1673 . Hrsg. K. Nehring. München.

régészeti leleteit tételesen sorra véve megállapítja, hogy a nemesi falusi építkezések táji tagolódástól függetlenek voltak⁹⁵, így úgy tűnik, az egy bejáratú megoldás a parasztházaknál legalább annyira mintakövetésből származik, mint az épület és a tüzelőberendezések funkcionális fejlődéséből. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy azok a területek, ahol ez elsőként megjelent (Alföld, Észak-kelet Magyarország) ebben az időben a termőföld jobb termőképessége miatt gazdagabb vidéknek is számítottak.

A falusi lakóházak a 16. század során kevés változáson mentek keresztül, a török elleni küzdelem, illetve a túlélés inkább visszafejlődést eredményezett. De lassan helyi jellegzetességek is megjelentek, Erdély délkeleti részén az ereszes háztípus, Észak-Magyarországon a pitvaros ház.

A régészeti megfigyelések a lakóházak helyiségeinek számáról, tüzelőberendezésükről és funkciójukról tudnak csak megközelítő információt adni. Ahogy az épület falai is teljesen elpusztultak, a helyiségek berendezésének, bútorainak még nyoma sem maradt. Mégis, az alaprajzi méretekről, a bejáratról és a tüzelőberendezések helyéről többé-kevésbé egységes kép alakul ki, s ami talán még fontosabb, ez egyúttal utal a belső berendezés kötöttségeire is. A mintegy 100 évvel korábban, a 14. században letelepedett alföldi kunok házai 6×14-15 méteresek voltak. Nyársapátiban 5,5×6,8 méteres, kéthelyiséges lakóházat tártak fel. Mezőkovácsháza háromszögletű fonott falú lakóháza mindössze 4,5 m széles volt és 13,25 m hosszú. A falusi nemesi lakóházak méretükkel is kiemelkedtek. A dörgicsei papnak 7 méter, Csepelyen 8 m széles házat építettek. Az épület további szélesítésének természetesen a földemgerendák, illetve a szarufák hossza vetett gátat. A kutatók szerint a szobák méretei a késő középkor, azaz a 15. század vége óta nem sokat változtak, de tájanként különbözőségeket mutatnak az építőanyag és a fűtőberendezés függvényében.⁹⁶ Átlagosan 20 m² körüli alapterületűek voltak. A konyha mérete nagyobb változatosságot mutat, de rendszerint valamivel kisebb, mint a szoba. A harmadik, legkisebb helyiség az ekkor még rendszerint tároló funkciót betöltő kamra, mely fűtetlen, rövidebb helyiség lehetett. Az alaprajzi nyomokból ítélve az épületet még számos gazdasági helyiség egészítette ki, melyek hol az épülethez csatlakoztak, hol különállóan épültek fel, de ismertetésük nem tartozik a tárgyunkhoz.

A lakóhelyiség berendezéséről közvetlen adatunk nincsen. Sem leltárak, sem leírások nem maradtak fenn, így a bútorozásról csak közvetett bizonyítékaink lehetnek. A lakószobának tehát egy, többnyire a rövidebbik oldal sarkához közel nyíló ajtaja volt. A tüzelőberendezés e mellett, a konyhából fűthetően kapott helyet. Ettől természetesen voltak eltérések, Balassa M. Iván kimutatta⁹⁷, hogy egyedi jelenségnek tűnik egy negyed körcikk alakú kályha megléte a bejáratnál szemközti, azaz külső falsarokban Sarvalyon. A parasztház ablakairól nincsen tudomásunk. A pásztói tanítói lakban négy kökeretes ablak nyílt a külvilágra, ebből kettő a végfalon, egy-egy a két oldalfalon. Teljesen azonos elosztásúak az Alsóórsi 15. századi kishemesi kúria szobájának nyílásai. Valamivel később, a 17-18. század fordulóján épült gönci Huszita ház ablakkiosztása is megegyezik ezzel. Érdekesség, hogy a 18.-19.-századból ismert parasztházaknál a hátfal, azaz a szomszéd telke felé nem nyílt ablak. Mivel a fentebb említett késő középkori lakóházak valójában kishemesi épületek, nem kizárható, hogy nagyobb telek tartozott hozzájuk, emiatt nyithattak ablakot három irányba is. „*A 15. századtól tudunk a felső társadalmi rétegek üvegezett ablakairól. A jobbágyházak*

⁹⁵ Balassa M. Iván: A parasztház évszázadai Békéscsaba, 1985. 92. old.

⁹⁶ Magyar néprajz IV: Anyagi kultúra 3. Életmód / az építmények fajtái. 140.-147. old.

⁹⁷ Balassa i.m. Sarvalyi 3 helyiséges ház. 88. old.

ablakai azonban nagyjából a 18. századig többnyire vakok, azaz üvegezetlenek. A török hódoltság évszázadairól írja Takáts Sándor (1915–1917 III: 196), hogy a szegénység házainak ablaknyílása pusztá, azaz üres vagy valamilyen maguk készítette szerkezet tölti ki. Az üveget vessző-, zsúpfonás, fatábla, papír, marhahólyag (lantorna) helyettesítette. (...) Az őrségi és göcseji boronaházak tolitui, elhúzható fatáblácskái 20–40 centis falnyílásokat takartak. Hasonló kicsi falapos tolóablakról számol be Szeder Fábán az észak-magyarországi Ipoly-völgyéből.” olvashatjuk a Magyar Néprajz anyagi kultúráról szóló kötetében⁹⁸. Ezek az archaikus megoldások lehettek általánosak a 15.-17. század paraszti lakóépületekben, melyeket egészen a 18. század végéig használtak, tájegységenként eltérő időben átadva helyüket az üvegezett, nyitható szárnyú, keretes ablakoknak.

A parasztházak padlója földes volt, csak a gazdagabb épületek, és azokon belül is a szoba padlója készült döngölt, tapasztott módon.

A szoba berendezéséről szólva Szabó Iván⁹⁹ az ágyak meglétét emeli ki, a felhozott bizonyítékok azonban nem meggyőzőek. 1431-ből származó leírásban ugyan Gannán a fegyveres összetűzésben a férfiakat, nőket és leányokat „a házakból ágyaikból meztelenül” kihúzták, azonban az ágy a fekhelyet jelölte, nem magát a bútordarabot¹⁰⁰. S a bölcsök használatának említése sem bizonyítja a felnőtt emberek ágybútor használatát. A valóban bútor jelentésű nyoszolya írott emlékekben, pereskedésekről és hatalmaskodásokról szóló írásokban nem is fordul elő. Árpád-kori jobbagyházakban Csilléry Klára szerint már kimutatható a földre vert lábú ágy használata¹⁰¹, de a 15.-17. századra datált parasztházak feltárásainak dokumentációjában sem körbefutó padkákat, sem földre vert karólabák nyomait nem mutatták ki a régészek. Nagyobb részt a pusztá földön, földre vetet gyékényen vagy sásshőnyegen, a kemence padkáján aludhattak. A többnyire három osztatú lakóházban és a hozzá, vagy mellé épült gazdasági épületekben sokszor igen sok személy – egy 1526-os feljegyzés szerint átlag 8 fő - lakott, de nem ritkák a 12-16 fős háztartások sem. Ennyi ember aligha aludhatott mai értelemben vett ágyakon egy alig 20m²-es helyiségben.

A lakószobában egyedül a tüzelőberendezésnek tudjuk kimutatni a helyét. Legkorábban a 18. század végéről származó lakószoba berendezések azonban a lakótér kötöttségéről tanúskodnak, és nincs okunk feltételezni, hogy ez a korábbi századokban nem lett volna meg. Bár ekkorra már a ma ismert tájegységenkénti eltéréseket lehet kimutatni a szobaberendezésben, azok együtt járnak a különböző kemencék és kályhák változatosságával. A hagyományos berendezésű parasztszobákban két eltérő funkciójú tér állapítható meg. A belső az asztal és az ágy helye, az ajtóhoz közelebb eső térben a tűzhely és a munka kapott helyet. Mint fentebb vázoltam, valószínű, hogy ágyszerű bútor a parasztházban nem lehetett még általános, de az ágynemű (szalma, gyékény) esetleg egyszerű „ágyfa” váz, melyre az ágyneműt terítették, és maga az alvás fontos dolog volt. A későbbi ágy, és a köré kerített hiedelmek, szokások, díszítés mind ezt támasztja alá. Megjegyzendő, hogy míg a nemesi világban a rang, gazdagság jelzésére a lakberendezésben az *étkezés helyét* díszítő pohárszékre kirakott ötvöstárgyak mennyisége volt alkalmas, a paraszti hajlékokban ugyanezt a vászonneműk, az abroszok és ágyneműk mennyisége, és „közszemlére” kitétele jelentette.

⁹⁸ Magyar néprajz IV: Anyagi kultúra 3. Életmód / az építmények fajtái 175-176. old.

⁹⁹ Szabó Iván: A középkori magyar falu. Akadémiai kiadó, Bp. 1969. 220. old.

¹⁰⁰ Zentay Tünde, Az ágy és az alvás története. Pro Pannonia, 2002.

¹⁰¹ Csilléry Klára: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Akadémia kiadó Bp, 1982, 226.

A belső, alvást és étkezést magába foglaló tér volt a szoba kultikus tere is. A későbbi, 18-19. századi szobákban itt kapnak helyet az írott forrásokban gyakran említett ládák (kisebb ládák) és szekrények (nagyobb, ácsolt ládák, illetve rekeszek) is. De sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk, hogy a leírásokból ismert ládák vajon itt, vagy esetleg az épület másik helyiségében, a kamrában kaptak-e helyet. Jóval kevesebbszer kerül említés az asztalokról. Úgy tűnik, csak a módosabb parasztgazdáknak „tellett” rá, legalább is vélhetően nem vették asztal számba azokat a cöveklábú, alacsony, székszerű alkalmatosságokat, melyeket még sokáig asztalszék néven használtak a hajlékokban. A hatalmaskodásokról tudósító percek és leírások csak az értékes, és nehezen pótolható darabokat vették számba, így fordulhat elő, hogy mezővárosok, városok „asztalosai”, „asztalgártói” által készített, mesterségbeli tudást igénylő ún. bölcsös asztal, vagy rokona a fiókos, deszkalábú asztal, a szintén nagyobb értéket képviselő ládák és a mívés ágyneműk kerülhettek megőrkítésre. A korban elterjedt és igen gyakori bakos asztaltípus paraszti használata meglehetősen valószínűtlen. Ezek az elbontható, asztalbakból és asztallapból álló asztalok a főúri épületegyüttesek lakomatermeiben fordultak elő inkább. Az ülőbútorok – vélhetően egyszerű, cöveklábú padok -, a ruhatartó rudak, az egyszerű fogasok könnyen pótolhatóak voltak, akár a parasztgazda számára is. Ezzel el is jutottunk a kérdéshez, hogy a paraszti bútort ki készíthette. A ládák, szekrények és asztalok (továbbá nyoszolyák) elkészítéséhez már nem elegendő a gazda fafaragó tudása és szerszámkészlete. Amit tud, elkészít maga. Néhány késsel, fejszével elegyengetett fadarabból egyszerűbb csapolással, vagy kötözéssel elő lehet állítani a szalmával vagy gyékénnyel bekötött ágy lécvázát, a padot, széket. Az ácsolt bútor már szakember keze alá termett. Viszont fel kell hívjam a figyelmet, hogy a ládák gyakori említését nem feltétlenül magyarázza azok értékes volta. Igen sokszor a ládáknak tartott értékek miatt kerül bele a leírásokba, de ez még nem jelenti azt, hogy gyalult deszkából csapolással összeépített, festett darabokra kellene gondolnunk. A ládáknak elsősorban a benne tárolt értékeket kellett megvédeni (szinte minden esetben a láda széttörésével, feltörésével jutottak tartalmukhoz a hatalmaskodók – azaz zárhatóak voltak). A szállíthatóság a parasztembereknél kevésbé volt fontos, viszont a nedvesség elleni védelem annál inkább.

A tárolás legegyszerűbb módja a falba vert szeg volt, de akaszthatták a mennyezet gerendáira lógatott rudakra is a ruhájukat. Mindkét megoldásra csak a polgári lakásbelsőket ábrázoló festmények alapján következtethetünk.

2.7 SZÍNEK MEGJELENÉSE AZ ENTERIŐRBEN

A leglátványosabb színfoltok a lakótérben talán a falra kerülő kárpitok voltak, melyek anyagát egyéb célra is használták: ruhák, baldachinok, bútorkárpitok, párnák készültek belőle. A kor leggazdagabb európai enteriőrjeihez selyemből és pamutból készült, élénk színű szöveteket alkalmaztak. Mivel ezek nagyon kényesek, sérülékenyek voltak, sajnos csak töredékek maradtak ránk, használatukról azonban számtalan adat, továbbá festmények, képek, sőt sok esetben a falra festett utánzataik,¹⁰² vagy a falba vert szögek tudósítanak.

Eddig kevés figyelmet fordított a kutatás a színekre. Általában ismerjük ugyan a színek szimbolikus jelentését, ám az enteriőrtörténet eddig nem vette figyelembe, nem foglalkozott használatának miértjével, ha úgy tetszik, divatjával. A 15–16. század

¹⁰² Firenze, Palazzo Davanzati, 1390 (?); Mantova, Palazzo Ducale, Camera degli Sposi, 1465–1474; Český Krumlov, vár, 1577. De ide köthető még: Esztergom, várkápolna, kárpitot utánzó freskói, 14. század közepe; Kassa, Szent Mihály-kápolna, belső falfestése.

fordulójaig az alapanyagok természetes és élénk színe érvényesült, a reneszánsz végére azonban a színek keveredése és az eredeti megjelenés eltakarása, elfedése vált uralkodóvá akár festéssel, akár gazdag berakással, intarziával. Ugyanígy a színek használata is a tiszta színektől a tört, kevert színek felé mozdult el. Ahogy a reneszánsz az ókori kultúra újraélesztése helyett valójában teljesen új stílust, gondolkodásmódot, szellemi áramlatot hívott életre, úgy a hétköznapi tárgyakhoz fűződő viszony is jóval nagyobb mértékben változott meg.

Színek terén a kutatás főleg a pigmentek és megnevezéseik terén jutott előre. Magyar nyelven dr. Földvári Melinda¹⁰³ foglalkozott a színmegnevezések és árnyalatok közötti összefüggéssel, mai színrendszer alapján konkrét színeket is rendelve hozzá. A pigmentek eredetével és művelődéstörténeti vonatkozásaival Victoria Finley foglalkozott¹⁰⁴. A középkorban és reneszánszban használt színekkel, azok mögöttes tartalmával foglalkozó összefoglaló munka nem született. A színek szerepéről a gyász kapcsán írnak mind a főúri reneszánsz udvarokban¹⁰⁵, mind a középkori paraszti szokásvilágban¹⁰⁶.

A színeket esetenként a heraldika, a címerek színei, a színek szimbolikája és a rendelkezésre álló festőanyag is meghatározta. Textilfestésre olcsó, könnyen előállítható pigmenteket és drága, import festőanyagokat is használtak. Az alkalmazható színezékek színtartóssága és előállításának, beszerezhetőségének költsége is befolyásolta a választott árnyalatot. A korabeli festmények alapján megfigyelhető a vörös előszeretettel való alkalmazása az ágyak kárpitján. Ezen képek egy része az angyali üdvözlést ábrázolja, ahol a vörös szín Mária királynői státuszát hivatott jelképezni a zsidó-keresztény hagyomány szerint. A vörös utalt a termékenységre és a kiengesztelt bűnre is. Azonban nemcsak a szentek életéhez kapcsolódó képeken jelent meg gyakran. Halál és születés ábrázolásakor, polgári otthonokban és uralkodói hálószobákban¹⁰⁷ tűnik fel oly gyakorisággal, hogy többletjelentést kell neki tulajdonítanunk.

CHRISTINE DE PISAN BEMUTATJA MUNKÁJÁT BAJOR IZABELLÁNAK.

British Library, Harley ms 4431.
Feltehetőleg 1420 körül keletkezett.

A dongaboltozattal fedett szobát kék arany liliomos kárpitok takarják, de az ágyak kárpitja élénk vörös színű.

¹⁰³ Dr. Földvári Melinda: Színnév- Színszótár 2008. <http://www.szintan.hu/index.html>

¹⁰⁴ Finley, Victoria: Színek. Utazás a festékesdobozban, HVG Kiadó, 2004.

¹⁰⁵ Szabó Péter: Uralkodói temetések kérdéséhez. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra Szerk.: R. Várkonyi Ágnes Gondolat, 1987. 324-336.

¹⁰⁶ A színek szerepe az alkalmak jelzésében, gyász in: Magyar Néprajz. IV. kötet, Életmód. Szerk.: Balassa Iván MTA 1997. 760-768.

¹⁰⁷ Christine de Pisan bemutatja munkáját Bajor Izabellának, London, British Library, Harley Manuscripts, MS. 4431, feltehetőleg 1420 körül. Rogier van der Weyden és Jan van Eyck táblaképei.

A hálószoba ágyában születtek és haltak, itt vették fel az utolsó kenetet, és a minden embert ágyának döntő betegség idején is itt várták a gyógyulást. A vörös szín – a korabeli felfogás szerint – önmagában olyan bajoktól is megvédett, mint a láz, kiütések, vagy a vetélés.¹⁰⁸ Ez a rontáselhárító szerep a magyar népi orvoslásban, hitvilágban is tovább élt¹⁰⁹. Többféle pigmenttel is létre tudták hozni. A történelem legdrágább festékanyagát a bíborcsiga nedvéből nyerték, ezt csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak, de a mai képzetünkkel szemben ez nem vérvörös, hanem inkább lila árnyalatúra festett.¹¹⁰ A bíbor szín az európai udvarokban és nálunk is az uralkodó, uralkodás jelképe volt. 1487-ben Filipecz János VIII. Károly francia királyhoz vezetett követségében „megbízatását a királyhoz és önmagához is méltón végezve” háromszáz ifjat öltöztetett bíbor ruhába¹¹¹. Mátyást Bécs városában is bíbor színű ravatalra fektették, holott a temetés és a gyász színe a főurak körében a fekete volt.¹¹² A vörös szín hazai szimbolikus használatára csak néhány adatot találtam: Bethlen Gábor végső (nem teljesített) kívánsága volt, hogy *diadalmenetben*, azaz vörös színbe öltöztetve temessék. A Rákóczi család 1597-es címeres levelében a hármaskör halmon látható kerék vörös mezeje a címerleírás szerint azt fejezi ki, hogy a megadományozott nem riad vissza a véráldozattól sem¹¹³. Vörös színű ruhába öltözött nőként ábrázolták a szeretetet is, hiszen az „tulajdon vére kiontásáig terjed”.¹¹⁴ Az ókorban is népszerű élénk karmazsin- vagy skarlátszín alapanyagát az európai karmazsintetű adta, de a bonyolult festőtechnika és a szín tartóssága miatt¹¹⁵ ez is igen drága festéknek számított. A Rákóczi árvák 1688-ban Munkácsra maradtak és Patakra vitt ingóságai között elsőként említik a veres bársonyból való asztalra való, 6 darabból álló szuperlátót (ágyfüggönnyt), és három darab falra való. A drága karmazsin szín helyettesítésére a kevésbé tehetősek a barnás árnyalatot adó berzsenyifát és a páctól függően rózsaszín vagy narancsos árnyalatot adó festőbuzért (*krapp*) használhatták.

Az ágy körüli kárpitok színeként a kék és a zöld is gyakran megjelenik. Az európai festő csüllengből nyert kék sokkal könnyebben beszerezhető, és ezért olcsóbb is volt, mint az Indiából importált, de élénkebb árnyalatú indigó. A 13. századtól a bíbor helyett gyakran a kék válik az uralkodók és az ünnepek színévé¹¹⁶. Mátyás király érkező menyasszonya elé 13 vég kék posztót terített Fehérvár határában, de kék alapszínű volt Thököly Éva menyasszonyi ruhája is 1627.-ben. Mária köpenyét és némely esetben az ágy kárpitját a táblakép festők a legtisztább, legdrágább ultramarinnal festették meg – ez

108

Douma, Michael, curator. "Red in Alchemy" *Pigments through the Ages*. 2008. Institute for Dynamic Educational Development. 2010. Jun. 20. <http://www.webexhibits.org/pigments/paintings.html>

¹⁰⁹ Magyar Néprajzi Lexikon, Színek szócikk. Akadémia Kiadó 1977-82.

¹¹⁰ A lelőhely és a csigafajok szerint három fő bíborfajta létezett: vörös (afrikai), lila (itáliai) és csaknem fekete (Atlanti-óceán). Konstantinápoly eleste után, 1456-ban a pápa elrendelte a helyettesítését bíbortetűvel a bíborosok és érsekek ruházatának elkészítésénél. A bíbor jelentése ekkoriban változott vérvörös árnyalattá.

¹¹¹ Bonfini: Mátyás király. Tíz könyv a Magyar történetből. Ford Geréb László, Bp., 1959. 310-311.

¹¹² Szabó Péter: Uralkodói temetések kérdéséhez. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra Szerk.: R. Várkonyi Ágnes Gondolat, 1987. 324-336.

¹¹³ Ezt az adatot nem tudtam ellenőrizni, de alátámasztani látszik az a tény, hogy az erdélyi címeres levelekben ábrázolt törökkel párbajozó magyar vitéz ruházata szinte mindig vörös, ezzel szemben a töröké zöld, vagy sárga-vörös összeállítású. Gyulai Éva: Az erdélyi fejedelmek címeradományainak ikonográfiája OTKA kutatási beszámoló.

¹¹⁴ Ripa, Cesare: Iconologia, Bp. Balassi kiadó 95. o.

¹¹⁵ Később Dél-Amerikából importálták, az ottani tetvek nedvéből nyert színezék még szebb és élénkebb volt.

¹¹⁶ Bódiné Beliznai Kinga: Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben – doktori értekezés 2011.

http://majt.elte.hu/Tanszettek/Majt/OktatokMunkatarsak/PhD/beliznai_kinga_phd.pdf

szüziességének, tisztaságának, emberfeletti, mennyei hatalmának kifejezője volt. A kék így a mindennapokban a szüzességet, tisztaságot jelképezte. A zöld a tavasznak, a természet megújulásának, a növekvő életnek a kifejezője – a párválasztás, házasság rituáléinak társzíne. Ezt a színt az érett varjútövis (akkor perzsabogyó, avignoni bogyó, benge) termése szolgáltatta, vagy a kék és a sárga szín egymásra festésével érték el, bonyolult technikával. A legszebb sárgát a festő rezeda használatával nyerték. Narancsos árnyalatú volt a valódi sáfrány, illetve a sáfrányos szeklicéből nyert színezőanyag.

A magyarországi táblaképeket tanulmányozva feltűnik, hogy több helyen az ágyat több színből összeválogatott, tarka kárpit veszi körbe. Bártfán zöld az ágytakaró, vörös színű a baldachin. Eperjesen a baldachintető vörös, a mennyezete és hátsó kárpitja fekete-arany mintás, az oldalsó függönyök zölddel bélelt vörösek, a takaró arannyal átszőtt vörös kelme. A magyar késő középkori színvilág az ágyra vonatkoztatva úgy tűnik, leginkább a zöld-vörös kombinációjában lelte örömét, avagy ezek szimbolikus jelentései illettek az itt lakók lelkéhez leginkább.¹¹⁷

A főúri udvarokban a kárpitok és ágyak függőyeinek kiválasztása a feleségek dolga volt. Esterházy Miklós nádor levelében feddi meg fiatal feleségét, mert nem törődik ez ügyekkel kellőképpen, holott „*Nádasdyné asszonyom tegnap itten volt, és megnézte ura szállását... Kárpitokat, ágyakat mind maga rendelt el. Ez volna ím a módja a dolgoknak*” olvasható Kovács József a nádor udvari rendtartását bemutató írásában.¹¹⁸

EPERJES, SZENT MIKLÓS OLTÁRKÉP EGY TÁBLÁJA

Az ágy kárpitja sokkal hangsúlyosabb, mint bármely bútor a szobában. Színei vibrálnak, a takaró és az ágy fejénél levő mintás arany brokát a leggazdagabb. A függönyök, a baldachintető és a párna vörös anyagból készültek, zöld vászon béléssel. Még a rojtok is színesen tarkállanak a baldachintető szélén.

Magyarországon a török bejövetele és az elkövetkező évszázad nyomán nem maradt ránk színekben értékelhető ábrázolás. Így ebben a korban inkább az írott anyagra kell

¹¹⁷ A fentebb említett képekről azonban megjegyzendő, hogy többségében felvidéki városok voltak megrendelőik és használói, és nagy valószínűséggel megalkotói is. Az egyetlen említés Mátyás ágyáról aranyszínű kárpitról tesz említést.

¹¹⁸ Kovács József László: Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz in: Magyar reneszánsz udvari kultúra Szerk.: R. Várkonyi Ágnes Gondolat, 1987. 231

hagyatkozunk. A jobbra 17. századból hagyatéki leltárak alapján kitűnik, hogy a kedvelt és használt színek száma megszorodik. Míg a középkorban az alapszíneket kedvelték, és legfeljebb két színt társítottak egy felületen (vörös-arany, kék-ezüst, vörös-fekete), addig a 16. században ez a gyakorlat kezd megváltozni. Az Itáliából behozott kárpitokon a század elejétől feltűnnek a kevert színekkel párhuzamosan a minták színezésében a több árnyalat használata.

RÁKÓCZY LÁSZLÓNÉ
BÁNFFY ERZSÉBET
RAVATALKÉPE. 17.
SZÁZAD.

A helyiség függőnye zöld színű, de a többi textil apró virágoktól, színfoltoktól vibrál.

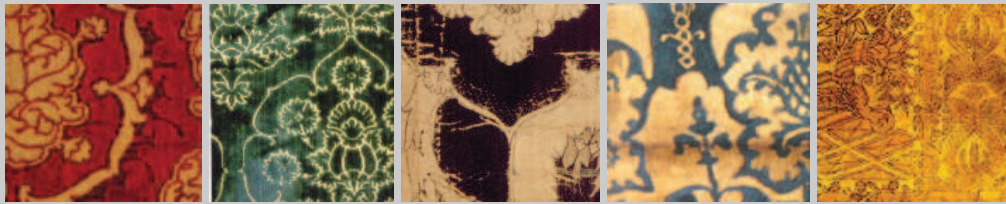
Radvánszky Béla felbecsülhetetlen értékű munkája alapján felsorolható, mely színeket kedvelték eleink a tárgyalt korszak végén: *kék, vörös, zöld, narancs, meggy, arany, láng, tenger, barackvirág, publikán, királysín, testszín, szederjes, szegfű szín, fekete, égszín, téglaszín, szőke*. A *kék* szín valószínűleg az indigó sötétkék, már-már fekete árnyalata lehetett. Királysín alatt az ultramarin élénk középkekjét érthették. Megkülönböztettek tengerkéket, és égszint, melyek mind a kék világosabb árnyalatai lehettek. *Vöröset* egyre többféle pigmenttel tudtak létrehozni. Használták a barnás árnyalatot adó berzsényfát, az élénk vörös színre festő karmazsinvöröset, a páctól függően rózsaszínt vagy narancsos árnyalatot adó festőbuzért, illetve a kihasználták a szövés technikából eredő színkeverés lehetőségét is. A különböző árnyalatokat a „meggy”, „láng”, „szederjes¹¹⁹”, „szegfű szín” elnevezésekkel írták le. A *zöld* szín sokáig sötét árnyalatú volt, melyet legjobban a Mária királynő 1522-ből megmaradt menyegzői ruhája alapján tudunk elképzelni. A *publikán* szín a zöld egyfajta sárgába hajló árnyalata lehetett.¹²⁰

¹¹⁹ *Szederjes* szín alatt a meleg lilának egy árnyalatát kell értenünk. Bunyitay szerint (ld. következő jegyzet) ez a bíborral azonos, mivel egy 1579-es levélben a „szederyes atlacz” ugyanazon évi latin fordítása „ex athlasio puniceri coloris” alakot használja. Más forrás szerint azonban a „puniceri coloris” a vörös egy bizonyos árnyalata volt, mely a szövés technológiából adódóan lila színt adott, ám bizonyos szögből skarlát színben játszott. Punica a gránátalma vagy gránát ékkő megnevezése, azaz inkább égő vörös lenne?

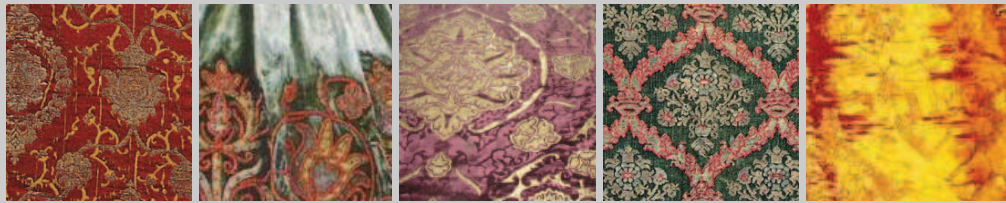
¹²⁰ „Egy zöld Publikán színő Dalmatika, ki arany fonallal töczöt és szentek kepei vadnak rajta.” In: Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. Internetes kiadás: <http://mek.niif.hu/04700/04735/html/index.html> A *publikán* szó értelme igen leleményesen hangzik: alatta egy madarat értettek, melyet Szenczi Molnár Albert szótárában „pelicanusnak” azaz

Nem tudjuk, a színek megszaporodása csupáncsak az új festőanyagok felfedezésének köszönhető-e? Valószínűleg nem kötöttek hozzá újabb jelentéseket, de a bútorok felületképzésében is hasonló, érdekes tendencia mutatkozik. Amíg a középkor az anyagok, színek természetes, elsődleges megjelenési formáját kedvelte, megindult egy lassú változás. Eleinte csak a fa felszínébe mélyítették árkokat, melybe színes falemezeket, színezett viaszt helyeztek, később – akár a festés, akár a berakás – egyre inkább elborította a bútor felületét. Egészen addig, hogy a reneszánsz végére a szerkezetet adó fa teljesen eltűnt a rátett díszítés alatt. Ez nyilván igen költséges eljárás, nem magyarázható önmagában a faanyagok drágulásával (a jó bútornak való fa ekkor még nem tűnt el teljesen az erdőkből).

A XV. SZÁZADRA JELLEMZŐ SZÍNMINTA MAGYARORSZÁGI PÉLDÁK ALAPJÁN

A XVI. SZÁZADRA JELLEMZŐ SZÍNMINTA

A XVII. SZÁZADRA JELLEMZŐ SZÍNMINTA

A színek használata a tiszta színektől a tört, kevert színek felé mozdult el. A nagy felületen megjelenő alapszínek helyett a 17. század divatja a több színárnyalat keveredését engedte meg. A leírásokból élénk táruló újmódi (17. sz. elejétől elterjedt), kárpitozott ülőbútorok között kétféle kivitel figyelhetünk meg. Az egyik az egyszínű,

---

pelikánnak fordított. Ám a pelikán madár alatt valójában a kajdácot avagy papagájt értették, s ennek már valóban zöld színű tolla volt.

veres bársonnyal bevont székek, és a bőrrrel kárpitozottak. Hímzett kárpitok csak a 17. század legvégén jönnek divatba.¹²¹

A színek használata a gazdagságot is kifejezte. Az egyszerű „fejér”, natúr, azaz színezetlen bútorok és textilek lényegesen olcsóbbak voltak. A parasztság körében a 17. század végéig nem lehet sem az öltözködésben sem az enteriőrben kimutatni a karakteres, színek használatát¹²². Valószínű, hogy az egyszerű, természetes színeket, illetve az olcsó, ámde többnyire könnyen kifakuló, és kevésbé élénk színeket tudták felhasználni.

A középkori bútorok a modern kor embere számára sötét tónusú, szinte már komor, feketébe hajló felülettel jelennek meg. Romantikus hangulatot árasztanak a sötét tölgyfák, a feketére patinázódott fenyők, az időtől rótarany árnyalatúra vált hársak, a mélybarna faberakások. Holott újkorukban pompás színekben ragyogtak, melyek a mai szemnek túlságosan frissnek, modernnek hatnának. A tölgyfa frissen ragyogó sárárány színű, a fenyő fehéres, de igen hamar vöröses árnyalatúra vált. A hárs és a juhar mármár fehér, a dió, ha nem gőzölik, inkább szürkés tónusú, középvilágos fa. Az újonnan készült reneszánsz intarziák tarkabarka kavalkádként jelentek meg, de a festett felületek is élénk, derűs színekben pompáztak. Visegrádon, az ácsolt láda díszítőfestésének rekonstruálásakor találkoztam először azzal a problémával, hogy vajon az eredeti színek milyenek lehettek. A múzeumok kérésére nem másolatot készítettünk, hanem a nagyszombati és az igen hasonló rozsondai láda mintáját vegyítettük. A színek meghatározásánál csak azt tudtuk, hogy ötszáz év és a restaurálás miatt a jelenleg látható festés színei jóval sötétebbek, ugyanakkor összemosódottabbak, egyöntetűbbek lettek. Mivel törekedtünk az eredeti színhatás rekonstruálására, az alapszín fehér (krétaalap) lett, kissé hideg, inkább pasztelles fedőszínekkel. A díszítőfestő mester színmintákat, és 1:1 léptékű mintarajzokat mutatott be készítés előtt, a kivitelezéshez az eredetihez hasonló, vizes alapú, olajjal kevert, kereskedelemben kapható temperafestéket használtunk. A ma látható megsötétült festett színek „visszakeresése” komoly feladat, hiszen minden pigment (növényi és ásványi eredetű) más és másképp reagál a fényre a szennyeződésekre. Főleg a szerves anyagok veszthetik el vagy változtathatják meg a színüket, árnyalatukat. A ma barnás-drappos árnyalatú szín eredetileg piros, vagy kék is lehetett. Legjobb tudomásom szerint hasonló problémával csak a hódmezővásárhelyi hímzések színével kapcsolatban foglalkoztak¹²³. Közelebb vihet bennünket az eredeti színárnyalatok megismeréséhez a festőanyagok kutatása, és színminták készítése.

Eme rövid áttekintésből is kitűnik, hogy tárgyalt korszakban a színek használatában létezett egy hierarchia, melynek az élén a vörös és a kék szín állt az arany és az ezüst mellett, a legkevesebb értékkel pedig a natúr (fehér, színtelen) bírt. A korszak elején még a középkor tiszta színei érvényesültek, később egyre több és több árnyalat használata honosodott meg a falakat borító kárpitokon, bútorokon és az azokkal sokszor azonos alapanyagból készített ruházaton is. A magyar otthonokra úgy tűnik mindvégig jellemző volt a tarkaság, de a színfoltok nagysága csökkent. Sárospatak bokályos házának török hatású virágos csempéi által keltett milió érzékletesen jeleníti meg ezt.

¹²¹ Oprakesisóra inventárium 1683, Betlehen 1696.

¹²² A színek szerepe az alkalmak jelzésében, gyász in: Magyar Néprajz. IV. kötet, Életmód. Szerk.: Balassa Iván MTA 1997. 760-768.

¹²³ Szőke Ágnes – Tímárné Balázsy Ágnes: Kísérlet a hódmezővásárhelyi szőrös párnavégek eredeti színvilágának meghatározására. Móra F. Múzeum évkönyve 1994. Szeged.

3.

BÚTOROK AZ
OTTHONOKBAN

Miután többféle szempontból megvizsgáltuk a lakótereket és bennük a bútorok elhelyezését, most nézzük meg közelebbről hány fajta, és milyen bútorokat használtak eleink. Mivel a szakirodalom is egyfajta funkcióból eredő felosztást követ, én is ezt fogom tenni. Céлом, hogy lehetőleg ne hagyjak ki semmilyen bútordarabot, berendezési tárgyat, melynek többé-kevésbé kötött helye volt a lakótérben és befolyásolta az enteriőr megjelenését. A bútor definíciója így magyarázatra szorul. A magyar szakirodalom általában az asztalokkal, ülőalkalmatosságokkal, tároló bútorokkal, és az ágygal foglalkozik, én kibővíttem a világítás és a tisztálkodás eszközeivel, jelesen a csillárokkal és fürdődézsákkal, valamint a textilekkel is, melyek az asztalra terítve, vagy a falra függesztve a fabútorokhoz hasonlatos jelentőséggel, funkciókkal bírtak. Ez a gondolkodásmód nem idegen a nyugati felfogástól sem, Franciaországban a bútor fogalomkörébe sorolják a háztartási eszközöket¹²⁴, Peter Thornton¹²⁵ pedig hasonló alapossággal dolgozta fel az itáliai enteriőrművészetet. Utóbbi példaértékű számomra abban is, hogy egyformán használja a tárgyi, írott és képi forrásanyagot, egyenértékű bútorként tárgyalva a kisebb jelentőségű tárgyakat is.

Az egyes bútorok bemutatásánál azonban nem foglalkozom azok stílusával, sokkal inkább a szerkezetével és használati módjának változásával, mindvégig arra keresve a választ, a magyar későközépkori - kora újkori otthonokban hogyan változott használatuk, illetve a hazai asztalosok milyen technikai tudással állíthatták elő azokat. Így csak röviden utalok azokra a bútorokra, melyek importból származhattak.

A fő felosztásban tehát használat szerint csoportosítom a bútorokat, azon belül azonban szerkezet szerint tárgyalom az egyes típusokat, melyek így épp az asztalos tudás fejlődését vagy éppen rögzülését is jelzik. Sajnos bizonyos esetekben nem kerülhető meg az írott anyagban olvasható megjelölések és a szerkezet megfeleltetése, amely komoly gondot okozott eddig is a kutatóknak. Főleg a szekrény-láda és a székek, padok említésénél tapasztalható ez a zavar. Emiatt, ahol szükséges, ezek tisztázásával is foglalkozom.

A középkori bútorokat két fő nagy csoportba lehet osztani: rögzített helyű, és a mobil bútorokéra. A rögzített helyű bútorok falba építettek (falfülke, ablakmélyedés falazott ülőkéje, falfülkébe állított almárium) voltak, eképpen akár az épület részeinek is tekinthetők. Ez a gondolkodásmód mind a főúri lakószobákban, mind a paraszti hajlékokban megjelent (kemencesut, vagy padka, mint háló és ülőhely). A mobiliák között is külön hangsúlyozni szeretném az ideiglenesen felállított bútorok szerepét (a szétszedhető bakos asztal, vagy a mosdótál, melyeket csak használat közben vettek elő, és helyeztek el tetszés szerint), mely gondolkodásmód ugyancsak idegenné vált a mai kor számára.

3.1 AZ ÜLŐBÚTOR

A lakóhelyiségek leggyakoribb és egyben legváltozatosabb kialakítású bútordarabjai a különféle, elsősorban ülést szolgáló ülőbútorok voltak. A régmúlt idők lakáskultúrája iránt érdeklődő ember több forrásból is tájékozódhat. Abban az esetben, ha az idők viharaiiban a bútorok megsemmisültek, vagy eredeti környezetükből kikerültek, két lehetőség adódik: a képi ábrázolások, illetve az írott források tanulmányozása. Ez utóbbiak leginkább a tulajdonosváltások idején felvett, ingó vagyontok leltárai, az inventáriumok, előbbieket a festmények, metszetek lehetnek. Magyarországon a legtöbb adatot a leltárak szolgáltatják. Ezeket olvasva az embernek az a jóleső érzése támad,

¹²⁴ Suzanne Tardieu: *Le mobilier rural traditionell francais*. Paris 1976.; Monique Blanc: *Le Mobilier Français : Moyen Âge – Renaissance* Massin Paris 1999.

¹²⁵ Peter Thornton: *The Italian Renaissance Interior 1400-1600*. Abrams 1991.

hogy szinte rekonstruálni tudja egy-egy vár, kastély, udvarház teljes tárgyi anyagát, belső berendezését. De hamar szemébe ötlük: mi lehetett a különbség a *gyontáros bérlett pad* és a *bérlett gyontáros padszék* között¹²⁶. Kérdés ugyanis, hogy az összeíró által pontosnak szánt körülírások, kifejezések mögött milyen tárgy, bútordarab rejtőzik. Próbáljuk meg tisztázni először ezeket az ülőbútorokra vonatkoztatva.

3.1.1 A BÚTORMEGNEVEZÉSEK PROBLÉMÁJA

A bútortörténet iránti érdeklődés 19. század végétől megmutatkozó folyamata során többféle szempontból érintették ezt a kérdést. Egyrészt néprajzi indíttatásból foglalkoztak a történeti bútorok megnevezéseivel, főleg a két háború között született több tanulmány az egyes bútorcsaládok megnevezéseinek köznyelvi és népnyelvi etimológiájával¹²⁷. Másrészt kifejezetten a történeti bútorokkal foglalkozó munkák merítettek az inventáriumok nyújtotta adatokból. Radvánszky Béla háromkötetes művének első kötetében¹²⁸, mely elsősorban forrásanyagként jelentős, összegyűjti a használt ülőalkalmatosságokat is az inventáriumokból vett kifejezéseket használva, azokat összegezve. Bár mindegyikhez rövid, képszerű leírást is szolgáltat, de adatai nem ellenőrizhetők. B. Nagy Margit erdélyi inventáriumokat feldolgozó két kötetében¹²⁹ tesz kísérletet - többek között - a bútorok korabeli leltárakból megismerhető rendszerezésére, de lényegében csak egy nagyon részletes összeírásig jut. Oberschall Magda¹³⁰, Voit Pál¹³¹, Szabolcsi Hedvig,¹³² Kovalovszki Júlia¹³³ Vadászi Erzsébet történeti bútorokkal foglalkozó munkái¹³⁴ elsősorban a megmaradt tárgyi emlékeket dolgozzák fel, a megnevezéseknél a mai köznyelvi terminusokból indulnak ki, csak a „hiányzó” darabokat próbálják inventáriumokból vett szemelvények alapján rekonstruálni, de többnyire pusztán felsorolásnál többre nem vállalkoztak.

Ezek a munkák egy adott kor lakáskultúráját, bútorhasználatának egészét bemutató igénytel készületek, a rendelkezésre álló forrásanyagot azonban csak részlegesen használják ki. A bútormegnevezések terén zavar uralkodik, a szakirodalom által használt – funkció, illetve szerkezeti elvű - rendszerbe nehezen, vagy sehogy sem illeszthetők bele az inventáriumok által használt megjelölések. Csak kevés tanulmány – főleg néprajzi ihletésűek¹³⁵ – foglalkoznak az adatok nyelvészeti elemzésével. Alábbi részben a megmaradt tárgyi anyag, az ábrázolások alapján megismerhető bútortípusok és szerkezetek, valamint az inventáriumok nyelvtani és statisztikai elemzése segítségével próbálom közelebb jutni a 17. századi ülőbútorok megismeréséhez.

A zavart az okozza, hogy ugyanazt a megjelölést ma más értelemben használjuk, mint az inventáriumok keletkezésének idejében. Ma, ha azt mondjuk *szék*, mindenki egy olyan ülőbútorra gondol, amelyen egy ember tud ülni. Ha azt mondjuk *pad*, akkor több ember elhelyezésére szolgáló ülőbútort értünk alatta. Tegyük hozzá: mai értelemben az

¹²⁶ Véche inventárium 1629.-ből

¹²⁷ Bátky Zsigmond, Cs. Sebestyén Károly, Visky Károly.

¹²⁸ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI.-XVII. Században, Bp., *Első megjelenés 1879-1896*. Helikon, 1986.

¹²⁹ B. Nagy Margit: Várak kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, Kriterion, 1973.

B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben, Bukarest, Kriterion, 1970.

¹³⁰ Oberschall Magda: Magyar bútorok, Officina 1939.

¹³¹ Voit Pál: Régi magyar otthonok, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bp. 1943. Balassi Kiadó 1993.

¹³² Szabolcsi Hedvig: Régi magyar bútorok I: Főúri és polgári bútorművészet Bp. 1954.

¹³³ Kovalovszki Júlia: Gótikus és reneszánsz bútorok, Corvina, 1980

¹³⁴ Vadászi Erzsébet: A bútor története. Műszaki Könyvkiadó Bp. 1987.

Vadászi Erzsébet: Bútorművészet in. Régiségek könyve. Gondolat, Bp. 1983.

¹³⁵ Cs. Sebestyén Károly: Szék, karszék, karosszék, karfa. Néprajzi Értesítő XIX.1927.

előbbi alatt ráadásul támlával ellátott széket értünk, hiszen a támlátlan változat már *hokedli* lenne. Ha ugyanez alacsonyabb, 30-35 cm magas, úgy *zsámolyról*, ha még kisebb (15-20 cm ülőmagasságú) *sámliról* beszélünk. Hasonlóan egyértelmű volt a 16.-17. században, amikor *karos egyesszékről*, vagy *egyed karszékről* írtak. Ahhoz, hogy meg tudjuk fejteni az egyes leírások mögött rejlő típusokat, le kell vetkőznünk a kifejezésekhez tapadt mai képet, és fel kell tárnunk a reneszánsz- későreneszánsz emberének gondolkodásmódját. Elsősorban tisztázni kell, mi az, ami alapján más-más kifejezéssel illetünk egy-egy bútort. Mi alapján teszünk különbséget köztük? Csábító a gondolat, hogy konkrét szerkezeteket sejtünk mögöttük, de ez a mai világban sem állja meg a helyét. Ha alaposabban megfigyeljük a bútorokat és megnevezéseiket, észrevesszük, hogy legalább olyan gyakran méreteik, használati módjuk vagy helyük szerint különböztetjük meg őket, mint ahogy szerkezetük alapján. Erre K. Csilléry Klára mutatott rá már első munkái egyikében¹³⁶, azonban más szerzők nem vették át ezt az elgondolást, helyette a bútorok evolucionalista rendszerezését használják. Ám a bútorfélék funkció szerinti csoportosítása sem igazán helyt álló. A mai viszonyokhoz képest ugyanis jóval több bútortípus volt „multifunkcionális”. Ilyenek voltak a ládapadok, melyekről nehéz eldönteni, valójában melyik célt is szolgálták elsődlegesen.

Hogy elkerüljük a későbbi félreértéseket, szükségesnek tartom minden bútortípusnál megkülönböztetni a mai *köznyelvi megjelölést (k.n.)*, az inventáriumokból ismert *használati megjelölést (h.n.)* és a pontosság kedvéért egy bútoripari szakkifejezésekkel leírt *terminus technikum (t.t.)*. A következőkben először számba veszem az ülőbútor megnevezéseket, figyelembe véve a szövegkontextust, amiben megjelennek, majd a nyelvtudomány segítségét felhasználva összevetem a megismert szerkezetekkel, és bútorformákkal.

3.1.2 AZ ÜLŐBÚTOROK KORABELI MEGNEVEZÉSEI

A legfontosabb, legnagyobb számban előforduló berendezési tárgy a padszék. Ez szinte minden helyiségben előfordul (lakószoba, raktár, sütőház), rengeteg változatát tartották számon: *fal mellé való, fenyődeszkából csinált, bélelt, gyalog, fehér, hitvány, festett, paraszt, öreg, kis, hosszú, rövid, borított, asztalos csinálta, kettős deszkából csinált, kötött, karos*. A 32 megvizsgált inventáriumból csak 7-ben nem írtak össze padszékot, de ezek döntő többsége igen szegényesen berendezett, vagy majdnem lakatlan udvarház volt. Fűzéren padszék helyett lócákat használtak, Borsiban pedig számos lócaszék, fal mellett való béleltszék és hosszúszéket találtunk. A padszék mellett még külön padokat is megemlítenek, de jóval kisebb számban. Ez alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a padszék megnevezés egy igen széles körben elterjedt, sokféle formában megjelenő ülőbútor típust jelölt. A padokon kívül kisebb számban különböző székeket is összeírtak. Ezek lehetnek „egyed székek”, „karosszékek”, „karszékek”, „paraszt székek”. Ezek mögött különböző bútortípust sejtethetünk, az „egyesszék” csak igen kis számban, és minden esetben „úri” szobában található.

Az alábbiakban az Erdélyből és Magyarországról származó 16.-17. századi magyar nyelvű inventáriumok ülőbútorra vonatkozó kifejezéseit gyűjtöttem össze, a hozzá tartozó jellemző leírásokkal, és a helyiségmegnevezésekkel.

---

¹³⁶ K. Csilléry Klára: A maconkai szék, Ethnographia 1948. 149-151. old.

- Pad** „asztal mellett két fejér bérlett pad” –
(Szentdemeter, 1629, Az grádicsnál való palotában)
- Padszék** karos padszék, „elől pártázatos, festett, hosszú padszék a fal mellett” (Uzdiszentszépéter 1679, asszonyháza), „hat padszéke vagyon, mind bélelt” (Kisbarcsa 1624, felső rend házak, első ház), „padszékek mind körül az fal mellett, egy nyeregtartó padszék is” (Kisbarcsa 1624, alsó rend házak, öregház) „küs fejér kötött padszék” (Szentdemeter 1629, az grádicsnál való palotában), „két gyontáros, karos padszék” (Szentdemeter 1629, az grádicsnál való palotában), „egy bélelt és két paraszt padszék” (Siménfalva 1636, uraimék háza), „Kötött padszék” (Szentdemeter 1629, darabantház), „fal mellet való Pad szék deszkából” (Borsi 1638. Eczetes ház); „új, borított padszék benne” (Nagybún 1692, úr háza)
- Padláda**
- Hosszúpad**
- Karos pad**
- Lóca** „vagyon itt tőkéken álló, gyalult hosszú fenyődeszka lóca nro 1.” (Uzdiszentszépéter 1679, 1. Bástya, külső szín); „Hosszú lóca alá való lábas székecskeű” (Uzdiszentszépéter 1679, 2. Bástya); „Földbe vert lábakon álló, két-két szál deszkából való lóca nro. 1” (Uzdiszentszépéter 1679, Öreg, új konyha)
- Szék** „fal mellé való, elől pártázatos, deszka, fejér szék nro. 1” (Uzdiszentszépéter 1679, Felső rend házak, hosszú öreg palota), „Bélelt szék” (Borsi, 1931); „bélelt szék fal mellett való 5 db” (Borsi 1631. új szeglet bástya), „újkeresztényektől csinált, bőrrel borított, töltött szék” (Szentdemeter 1629 belső küs házban)
- Hosszú szék** kapu között (Borsi, 1931, „karotlan, hosszú deszkaszék” (Uzdiszentszépéter 1679, Alsó rend házak, 4. ház), „paraszt hosszú, karotlan fejér szék” (Uzdiszentszépéter 1679, Alsó rend házak, 3. ház), „item két hosszú szék karjai nélkül” (Borsi 1694, kapun belől való alsó kő boltos ház)
- Gyalogszék** „ket kis gialogh szék” (Borsi 1638. Káposztás ház – raktár féle)
- Egyesszék** „karos egyesszék”, „Metéléssel, fóliumezüsttel, arannyal, festékekkel cifrázott egyesszék” (Uzdiszentszépéter 1679, úr háza), „Egy kar nélkül való eggies szek” (Borsi 1638)

	Urunk háza pitvara), „egy bársonyos egyes szék” (Nagybún 1692 Úr háza)
Karszék	„zattyánbőrrel borított, fejr cérnatűzéssel s ólmos szegekkel cifrázott, rámás, egyes karszék” (Uzdiszentpéter 1679, úr háza); „Egyes kar szék” (Borsi 1694, Palotában); „Egyes embernek való Kar szék No 5, Harom embernek való Kar szék no 2” (Borsi 1638, lakószoba); „paraszt hosszú karszék” (Uzdiszentpéter 1679, pitvar) „száldeszkábul való, hosszú, fejr karszék” (Uzdiszentpéter 1679, 4dik borospince felett levő deszkás ház); „Festett rámás, cifrán varrott, bőrozéssel burított, töltött egyes karszék nro. 1.” (Uzdiszentpéter 1679, ebédlopálot)
Karosszék	egy gyontáros karosszék” (Szentdemeter 1629, leányok háza), „egy Eöreggh karos szék No. 1 Egy kis karos szék No. 1” (Borsi 1638 régi alsó sütőház), „apró karos szék”; „egy karos szék három embernek való” (Borsi 1638. Istálló feletti harmadik új ház – lakószoba)
Deszkaszék	Tölgy Fa deszka szek darab No. 3 (Borsi 1638 Lisztes bástya)
Ülőszék – gyermeknek való deszkás ülőszék	„Posztószélbül kötött esztergában metszett, rámás kis ülőszék”
Sessel szék	„setzel”, sessel szék , „újkeresztyénektől csinált, bőrrrel borított, töltött”

Jól látható az egyes megnevezésekből, hogy alapvetően három terminussal írták le az ülőalkalmatosságokat: *szék*, *pad*, *lóca*, ezeken belül különböző jelzőkkel ellátva jelölték az egyes típusokat. Ilyen: a *kar*, *karos*, a *hosszú*, *egyes*, *sessel*, *zsöllye*. További pár szavas megjelöléseket tettek, ha az ezen belüli nívóra, egyedi kialakításra kívántak utalni: *pártázatos*¹³⁷ (pántozatos), *béllet*¹³⁸ (bérlett, bélelt formában is), *kötött* (azaz szalmával, csuhéval bekötött ülőlapú) – ezek a kialakításra, szerkezetre vonatkoznak. *Hosszú*, *egy embernek való*, *három szál deszkából csinált*, *öreg* (azaz nagy), *apró* (nagyon kicsi, kisgyerekeknek való méretű) – ha a méretét akarták érzékelteni, és *paraszt*, *fejr*, *gyantáros*, *zöld* – ha a felületkezelésére, ezzel együtt a kialakítás színvonalára akartak utalni.

Az összeírásokból kitűnik, hogy a berendezés többségét az ülőbútorok teszik ki. Szinte minden helyiségben megtalálható legalább egy belőlük. Az egyes épületegyüttesen belül is nagyon változatos képet mutatnak, azaz igen sokféle megjelölést használtak. Sejthető az is, hogy a megnevezések használata nem konzekvens, időben és térben távol levő összeírók máshogy használhatták ugyanazt a kifejezést.

¹³⁷ Talán kává, de mindenképpen díszes kialakítású.

¹³⁸ Valamilyen díszesebb fával borított, vastagságában kétrétegű deszkaszerkezetre utal. vö: Berke Márta: *Erdélyi kastélyok, kúriák és udvarházak nyílászárói a 17.-18. században* Doktori értekezés MOME 2010.

Mindenekelőtt érdemes tisztázni, mi különbség lehet a *pad*, a *szék* és a *lóca* között. A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára¹³⁹ szerint a legrégebbi ülőbútor kifejezésünk a három közül a *szék* szavunk. Legkorábbi írott előfordulása 1156-ból való, ótörök eredetű. Jelentései: 1. 1156. székhely, 2. 1372. prédikálószék, szószék, 3. 1395. körül a Besztercei szószedet szerint „egy fajta ülőbútor, Stuhl / pad (templomban); Bank (in der Kirche)”; 4. trón, trónszék, (...), 7. vágópad, mészárszék, munka végzésére használt állvány. Tehát mindenképpen olyan alkalmaság, amely valami, vagy valaki kiemelésére, felemelésére, tartására szolgál (gondoljunk még a fedélszékre, állószékre). Jelentése eredetileg nem vonatkozott *egy* személynek szolgáló bútorra (ld. 3. jelentés), de még gyakran az üléshez sem kapcsolódott feltétlenül, sokkal inkább a rajta ülő személy jelentőségének kiemelésére szolgált. Egy helyiségen belül bárhol felállítható volt.

Kicsit későbbi, de még így is meglehetősen régi szavunk a *pad*. Déli szláv eredetű. Jelentései: 1. 1244/1335 lapos dombhát; 2. 1405 k.: padlás; 3. 1405 k.: Lóca 'Bank als Sitzmöbel für mehrere Personen'; 4. körülhatárolt veteményes terület stb. Gondolhatunk még a padlás, padló szavainkra is. Tehát ha ezt a szót olvassuk, egy alapvetően széles, megkockáztatom: inkább alacsonyabb ülőmagasságú, a földdel közelebbi kapcsolatot tartó bútorra kell gondolnunk. Mivel a földből falazott padkák a fal körül helyezkedtek el, a szó jelentéséhez ez az elhelyezési mód is hozzákapcsolódhatott.

Lóca szavunk a legifjabb a sorban, jelentése talán a leginkább körülhatárolható. Első előfordulása 1604-ből való, „Lótza, pad: „Scamnum” 'Bank, auf die man sich setzen kann', de használták polc értelemben is. A magyar nyelvbe szláv, valószínűleg a szlovák nyelvből került át, (vízszintes helyzetű) *pálca*, *pózna*, *pad* jelentéssel. Tehát olyan (mai ért.) *pad*, amelynek ülőfelülete inkább keskenyebb, rúdszerű, ezen értelemszerűen csak ülni lehetett.

3.1.3 ÜLŐBÚTOROK KORABELI ÁBRÁZOLÁSOKON – ÉS MAI GYŰJTEMÉNYEKBE

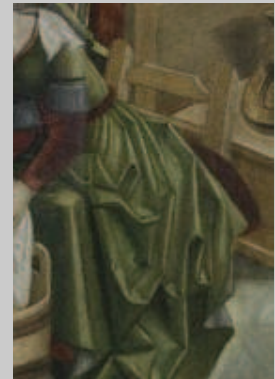
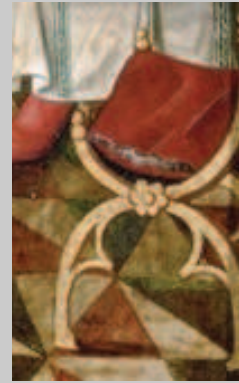
Korabeli ábrázolásokat megvizsgálva feltűnik, hogy az ülőbútorok használatának történetében a (mai értelemben vett) padon való ülés volt sokáig az uralkodó (ld. lakomaábrázolások¹⁴⁰). Az egyszemélyes darabok csak a kiváltságos személyek jussa volt, ezzel is kiemelve a társadalomban betöltött szerepüket – melyhez sajátságos székforma is kapcsolódott (támlás-karfás deszkaszerkezetű trónszék, vagy a bírói rangot is jelképező összecsukható, X lábas szerkezetű un. dantesca).

A 15. századi magyarországi képeken az utóbbi különböző magasságú változatai találhatók meg elsősorban a főúri lakásbelsőben. Polgári otthonokban kizárólag deszkalábú padot, vagy kissé alacsonyabb ülőlapú, lécváz, gyékénnyel bekötött ülőkéjű székeket látunk. Az *Evagationes spiritus* feltehetően gazdag polgárasszonyt megjelenítő 1430-ban festett táblaképen, lécváz széken ül a csábító hölgy, Bártfán Szent Erzsébet beteget fürdető jelenetén egy kis, deszkaszerkezetű sámli is feltűnik. Szegényesebb környezetben cöveklábú széket és padot, Szepeshelyen pedig az erdélyi csapószékekre emlékeztető összecsukható széket ábrázolnak¹⁴¹. E századból megmaradt ülőbútorunk Marchiai Jakab lécváz, faháncsból font ülőlapú széke, és egy erdélyi diófa csapószék.

¹³⁹ Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára, Szerk.: Benkő Lóránd, Akadémia Kiadó, Bp. 1976.

¹⁴⁰ Pl. Apollonio di Giovanni, Éneász illusztrációk, 1450-60; A mértékletesség és a mértékletelenség a Drezdai imádságoskönyvből.

¹⁴¹ Szepeshely, Szent Márton székesegyház oltárkép, utolsó vacsora.

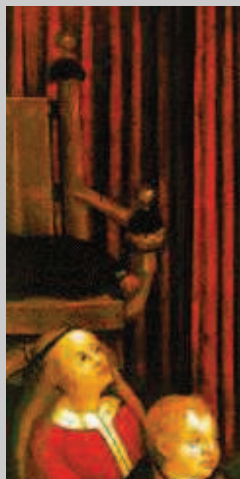

UTOLSÓ VACSORA OLTÁRKÉP – részlet Szt. Márton templom, Szepeshely. 1470.-1478. Csapószék és cöveklábú pad.

SZT. ERZSÉBET LAKOMÁJA – részlet. Szt. Egyed templom, Bártfa. 1480.-1500. un. dantesca. LAKOMAÁBRÁZOLÁS NÜRNBERG. 1496. Deszkalábú padok étkezőasztalnál.

SZENT MIKLÓS SZÜLETÉSE – részlet Eperjes. 1497.-1506. Támlás pad. SZÜZ MÁRIA SZÜLETÉSE – részlet. Lippa, 1510-15. Fonott ülőkéjű alacsony kisszék.

A 16. század szegényes képanyaga nem nyújt biztos támpontot. Az uralkodói, főúri magas támlás dantesca meglétén kívül a vidéki városok előző századi bútorhasználatának továbbélésére kapunk csak bizonyítékot. Meglevő bútoraink között az itáliai hatást mutató, új divatú intarziás padláda képviseli az ülőbútorokat.

MAGAS TÁMLÁS UN. DANTESCA SZÉK Bernhard Strigel: Szt László Szűz Mária oltalmába ajánlja II. Ulászlót és gyermekeit c. festményen 1511-1512, Szépművészeti Múzeum, Budapest.

KIS LÁDAPAD IMM 66.133.1

TÁMLÁTLAN, ARANY BROKÁTTAL ÉS PÁRNÁVAL TAKART VÁLTOZATA: Fejedelmi lakoma, részlet a kassai székesegyház főoltáráról.

A 17. század második feléből származó képeken láthatóan, a főúri környezetben általánossá válik a magas támlás, kárpitozott vagy fa ülőlapú lécvázis szék¹⁴² használata, a padok háttámlát kapnak.¹⁴³ A magánterek fokozatos kialakulása, differenciálódása, a magányos tevékenységek (írás, olvasás) elterjedésének (illetve a felsőbb társadalmi osztályokhoz való hasonulás) hatására a 16. század végére, 17. század elejére elterjed az inventáriumokban *egyed, egy embernek való* kifejezéssel illetett, mai értelemben vett székek szélesebb körű használata. Ekkortól már gyakrabban találkozunk székekkel körülvett étkezőasztalokkal mind festményeken¹⁴⁴, mind leírásokban¹⁴⁵. De még sokáig egymás mellett él a két „szokás”. Ebből az időszakból egyre több szék, és néhány mivesebb pad is fennmaradt. Ezek többsége a szakirodalom által lombard típusúnak nevezett fa ülőlapú lécvázis szék, illetve ennek bőr vagy bársony kárpitozott ülő és hátlapú, karfás változatai. A század második feléből több cöveklábú, címeres, faragott támasztószék maradt ránk, mely típust ma paraszt székként ismerjük.

3.1.4 17. SZÁZADI ÜLŐBÚTOR LEÍRÁSOK ELEMZÉSE

A fentebbi etimológiai vizsgálatokból kitűnik, hogy az ülőbútort jelentő mindhárom kifejezésünk eredendően nem a használók létszámára utalt. Az összeírt bútorféleségek darabszámait összevetve feltűnő az ülőbútorok meglepően nagy száma: az összes bútor több mint felét, de gyakran kétharmadát teszik ki. Borsi 1631.-es inventáriumára szerint 23 helyiségben 48 db ülőbútor mellett mindössze 32 db egyéb bútort írtak össze. 1638-ban 47 helyiségben az arány 97 db-61db. Füzéren 28-13 (1620), illetve 17-17 (1654). Kisbarcsán 1624-ben 45-28, Szentdemeteren 1629-ben 88 székfélét és 83 egyéb bútort jegyeztek fel. Az ülőbútornak vélt kifejezések mögött többfunkciós darabokat is feltételezhetünk. A *padokat* az adatok szerint gyakran hálólhelynek használták. A *padszéken* való alvást 1587-ben Füzesen dokumentálták a falusi pap otthonában. 1709-ben a Borsod megyei Vámoson a vendéget *lóczán* szállásolták el, a Pozsony megyei Tallóson 1718-ban „asztal megett lévő Padon” háltak. Ez időre a padon való alvás szegényesebb környezetben gyakorivá vált, ahol többnyire ifjak, lányok, gyerekek

¹⁴² Zrínyi és Frangepán búcsúja 1690. Festmény MNM.

¹⁴³ Evangélikus lelképásztorok elítélése. Metszet.

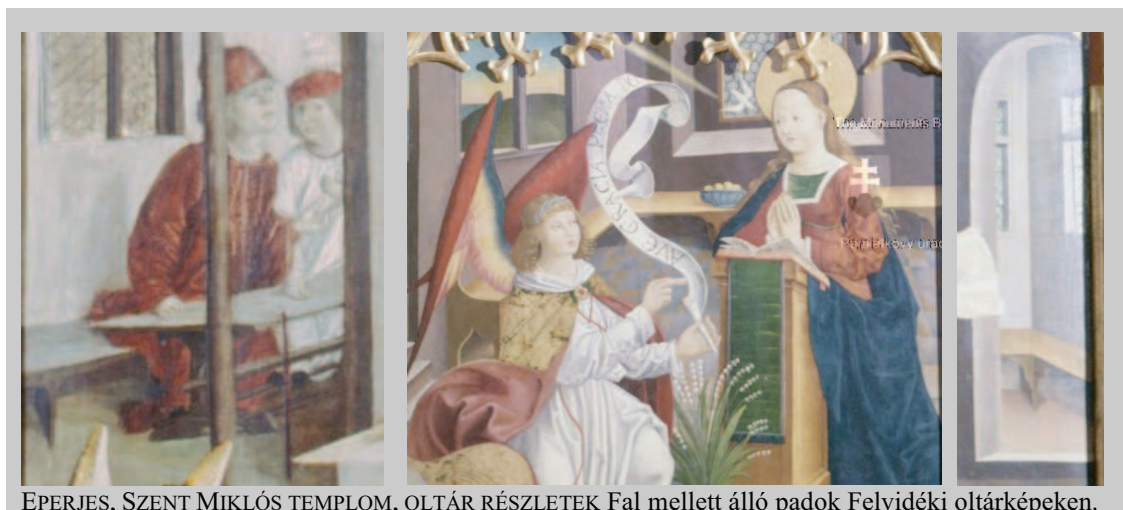
¹⁴⁴ Marcello Fogolino: bankett I. Keresztély dán király tiszteletére, Castello di Malpaga, Itália 1520. körül; Wolfgang Heimbach: Esti bankett, 1640, Kunsthistorisches Museum, Bécs.

¹⁴⁵ Füzér, 1620 Öregpalota: *Zöld kerek asztal hozzávaló 12 zöld egyes szék.*

aludtak. Helye a fal mellett, ágy előtt volt¹⁴⁶. Korai képek is megörökítik a „szükségágyakat”, az ágyszéket, a padszéket és a hidegágyat (ravatalt) is, többek közt 1483-ban Cserényben (Zólyom m.), 1520-ban Lőcsén.¹⁴⁷ Erdemes fölfigyelni, hogy az ülóbútoron való alvást többnyire *paddal*, ritkábban *lócával* kapcsolatban írják le.

A lakoszobákban, folyosókon előforduló *ládák* gyakran ülésre is szolgáltak. Ez igaz lehet a *pad* kifejezésre, mely eredetileg felemelt padkát, deszkát jelentett, nem is annyira ülőlapot, mely alatt akár tárolórekesz is elképzelhető – vö. itáliai cassone, melynek két darabja a magyar otthonokban is bizonyítottan használatos volt¹⁴⁸, az egyik magyarországi mester műve.

Ha újfent megvizsgáljuk a leltározáskor használt kifejezéseket, azt látjuk, hogy egy-egy váron, udvarházon belül némelyek igen nagy számban fordulnak elő. Ilyenek: Borsiban 1631-ben 48db ülőalkalmatosságból 29db *béllét szék* volt. 1638-ban 97-ből 29db *fal mellett való padszék*, és 21 jelző nélküli *padszék*. Máshol *kötött padszék* illetve *béllét pad* fordul elő nagy számban, itt egyszerű padszék kifejezést nem is használtak. Létezett tehát egy olyan ülőalkalmatosság a 17. századi főúri lakoszobákban, amelyek a helyiségek alapfelszereltségét jelentették. A megvizsgált ábrázolások alapján a fal mellé körös-körül helyezett padokra illik leginkább ez a mennyiség és leírás.

EPERJES, SZENT MIKLÓS TEMPLOM, OLTÁR RÉSZLETEK Fal mellett álló padok Felvidéki oltárképeken.

Szintén magyarázatra szoruló gyakori kifejezés a *kar*, *karos* jelző. Mai köznyelvi szóhasználat szerint ez a *karfát* jelöli, de a 17. században a mai *háttámlát* értették alatta, mely a népnyelvben egészen a XX. század elejéig fennmaradt. Sehol, egyetlen esetben sem lehet találkozni *háttámla*, *támla* kifejezéssel, annál többször a *kar~*, *karos*, *kar nélkül való*, *karotlan* megjelölésekkel. A szót Cs. Sebestyén Károly nem az emberi testrészből, hanem a templomi *kar*, *kórus* szóból eredezteti: ti. a bútorok a templomban levő padokhoz hasonló támasztékkal rendelkeztek. Ezt erősíti a *karos* szó *karhus*, *karjus*, *karjos* *karas* változatai, melyek a chorus-kórus hangalak torzulásából, változásából erednek¹⁴⁹. A *kar* háttámla értelmét támasztja alá a régi szójegyzetek adatai is: *karszék a.m. scamnum dorsuarium, léhn. stuhl (NySz) azaz támlás pad*.

¹⁴⁶ Zentay Tünde Az ágy Pannónia könyvek, 2002. 64. old.

¹⁴⁷ Ágyszék a Lőcsei Szent Jakab templom szent János oltárán. 1520. –bár itt halott feltámasztásról van szó.

¹⁴⁸ Erdély, Sáromberki kastély, a Garázda-Teleki család címerével IMM 55.683.1

¹⁴⁹ Cs. Sebestyén Károly: Szék, karszék, karosszék, karfa, Néprajzi Értesítő, 1927.

Talán egy jellegzetes székforma, a középkor óta Európa-szerte széles körben elterjedt összecsukható, ún. dantesca típusú szék sejlik fel az egyik vissza-visszatérő kifejezés mögött: ez pedig az *egyesszék*. Ez a széktípus testesíti meg leginkább a szék fogalmát. Mindig is az uralkodás jelképe volt, tipikusan „felülről jövő szálladék”, mígnem a polgári lakáskultúrában való elterjedésével egy időben, a nagyüzemi székgyártás és a kényelmesebb, mai értelemben vett kárpitozott székek, fotelek megjelenésével használata végleg kikopott. Jellegzetessége, hogy csak egy ember ülésére szolgált, szinte minden esetben díszített, igényes kivitelű volt, egy-egy háztartásban kevés számban volt jelen, státusszimbólum jellege miatt mindig a legdíszesebb helyiségek tartozéka volt. Ezek a jelzők pedig meglepően illenek az *egyesszék* kifejezéssel leírt széktípusra. Ezt még az a megfigyelés is alátámaszthatja, hogy alapesetben támlával, támasztékkal volt ellátva, és csak annak hiányáról szoktak külön megemlíkezni. Valóban, a dantesca típusú széknek is gyakoribb előfordulási módja a támlás, karfás változat, de létezett támlátlan is: ilyen látható a Kassai főoltár főúri lakomát bemutató jelenetén.

EGYESSZÉK – DANTESCA

Kassa, Szent Erzsébet templom, főoltár, ruhacsoda jelenet. 1474-77.

EGYESSZÉK – DANTESCA Bártfa , Szt. Egyed templom, Szt. Erzsébet oltár, ruhacsoda jelenet 1480-90.

Még néhány gyakran előforduló, a mai használattól eltérő kifejezést szeretnék megvilágosítani. Az *öreg* jelző minden esetben az adott dolog tekintélyes méretére utal (öreg tál, öreg palota stb.), nem pedig a korára. Erre az *ó*, vagy *régi* megjelölést használták, bár az előbbi gyakran az *ódivatút* is jelenthette, lehetett az attól még *újjonnan készített*. Ha egyszerű kivitelű bútorról beszéltek a *paraszt*, *parasztosan jelzöt* használták, mely nem azonos a *fehér*, *fejér* kifejezéssel, mely egyszerűen csak díszítetlenséget, festés nélküliséget jelöl. Ha az adott bútordarab már sérült, romladozott volt, a *hitvány* vagy *rossz*, *régi* kifejezést használták.

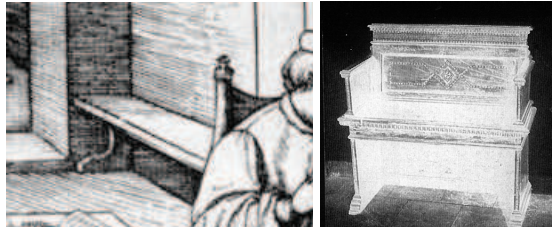
Díszítésről szólva *rakott*, ha a kor divatos technikájával, berakással díszített volt az ajtó, asztal, pad, láda. *Pártázatos* kifejezés is gyakran előfordul ajtókról, mennyezetről, padokról, mellvédekről szólva, néha *pántozatos* alakban. Értelmezése: pánttal

összefogott, összekapcsolt, álló szegély, szalagszerű díszítés vagy szerkezeti elem (káva).

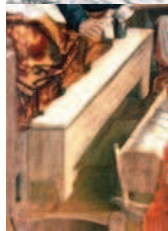
3.1.5 17. SZÁZADI ÜLŐBÚTOR LEÍRÁSOK ÖSSZEGZÉSE, PADOK ÉS SZÉKTÍPUSOK MEGHATÁROZÁSA

A fenti részletes elemzésből alapján most már megpróbálhatjuk az inventáriumokban olvasható ülőbútor megnevezések alapján meghatározni a tényleges bútortípusokat.

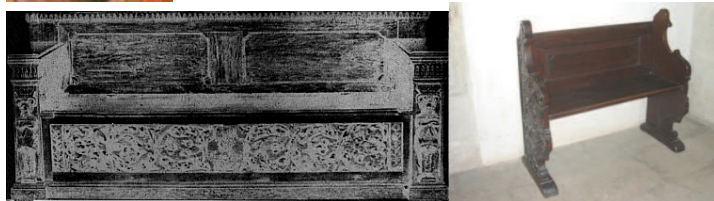
Padszék

Padláda

Karos pad

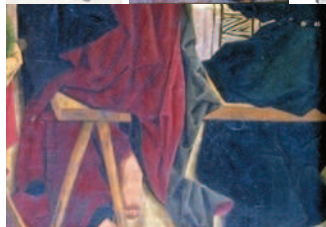
Lóca

Szék

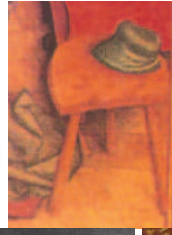

Hosszú szék

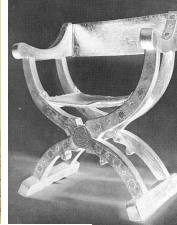
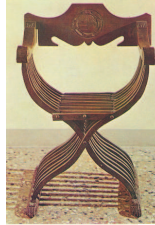

Gyalogszék

Egyesszék

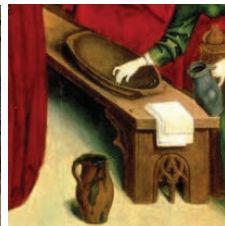
Karszék

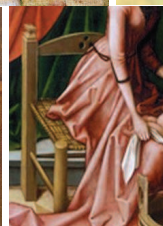
Karosszék

Deszkaszék

Ülőszék

Sessel szék

A szék többnyire vázas szerkezetű, ülőlap magassága alkalmas a benne ülő személy „kiemelésére” azaz valahol a mai székméret körül mozoghatott: 42-45 cm között, vagy meg is haladhatta azt. Érdeemes megfontolni K. Csilléry Klára megfigyelését a maconkai székmegnevezések kapcsán: kisszék lapmagassága 25 cm körül van, (csak lábtámasztásra használták!) hosszúszék lábmagassága 25 cm, de akár 5 méter hosszú is

lehet (funkciója ágyfellépő¹⁵⁰), *magosszék* lábmagassága 45 cm¹⁵¹. A Néprajzi Múzeum Székképek c. kiadványa szerint a használati név alapján *kicsi székeknek*, *kisszékeknek* nevezett támlátlan, becsapolt lábú székek lapmagassága 25-30 cm között mozog. Ha támlával látták el megnevezése *karszék*, *karos szék* volt.

Pad kifejezést használtak, ha széles, és talán alacsonyabb ülőmagasságú, több ember ülésére szolgáló bútorról beszéltek, amely mérete miatt általában alkalmas volt alvóhelynek is. Magyarán ülőlap mérete kb. 45×150 cm körüli, vagy ezt meghaladó lehetett. Szerkezete lehetett becsapolt cöveklábú, de díszesen faragott deszkából készített is. Támlával ellátott változatát karospadnak, karpadnak hívták.

Lóca megjelölés alatt valószínűleg egy egyszerűbb kiképzésű bútordarabot kell elképzelnünk, ahol az ülőfelület egészen puritánul keskeny, de gyakran a pad megfelelőjének használták. Szintén lehetett *karos* változata is.

Egyedi darab volt a *Sessel* vagy *Setzel* szék, melyet a német nyelvű szakirodalom¹⁵² segítségével lehet beazonosítani. Ott ugyanis mindmáig „Sessel” néven jelölik a 17. század folyamán Európa-szerte elterjedt faragott díszű lécvázás, kárpitozott ülőlapú és támlájú, többnyire karfával is ellátott, egy ember kényelmes ülését biztosító típust. Egyik formai változatát lehet sejteni az „*újkeresztényektől csinált, bőrrel borított töltött szék*” kifejezés mögött.

Ritkán előforduló bútordarab a *Selye-* vagy *zsöllye szék*, mely megint egy új, divatos bútor típust jelöl. Általában alacsonyabb ülőmagasságú, kárpitozott, támlátlan szék volt, mely akár több személyes is lehetett, hiszen - mivel oly kényelmes volt – aludni is lehetett rajta.

3.1.6 ÜLŐBÚTOROK SZERKEZET SZERINTI LEÍRÁSAI – PADOK

Az előző, talán kissé hosszúra nyúlt fejtegetések után szeretném tételesen számba venni – immár szerkezet szerint csoportosítva - az egyes Magyarországon használt bútorokat, röviden leírva azok használatát, szerkezetét, anyagát.

3.1.6.1 Deszkalábú padok

Hosszuk 2-5 emberes hossz között változik. Deszka ülőlapját a két végétől kissé beljebb, és - ha túl hosszú volt – középen is, deszkából készített lábbal támasztották alá. A lábakat felülről keményfa ékekkel megfeszített átmenő csapozással rögzítették az ülőlapba. Díszítésre lehetőség a deszkából kialakított lábakon (többnyire fűrészelt, áttört, mérműves faragás) és a sarokmervítőkön volt. Némely festményen jól látszanak az átmenő csap sötét négyzetei¹⁵³. A sarokmerviséget és az ülőlap alátámasztását egy végigfutó faragott káva vagy kisebb sarokelemek biztosították.¹⁵⁴ A 17. századi otthonokban a fal mellé körös-körül építették, ekkor a deszkalábnak csak a szoba felé eső élét díszítették. A láb és az ülőlap élét profilgyaluval munkálták meg. 17. században festett díszítése is szokásban volt. A padokat - hasonlóan a többi bútorhoz - előkelő környezetbe szánva nemes faanyagból: tölgyből, dióból készítették.

¹⁵⁰ Két, fejtől egymás mellé tett ágyat „ért át”.

¹⁵¹ K. Csilléri Klára: A maconkai szék. in. Ethnographia LIX. 149-151.

¹⁵² Falke, Otto von: Die Sammlung Dr. Albert Figdor, Wien. Berlin & Wien, 1930.,

Schottmüller, Frida: Wohnungskultur und Möbel der Italianischen Renaissance, Stuttgart, Verlag Julius Hoffmann, 1921.

¹⁵³ Decameron 1432 Paris, BnF, Arsenal, manuscrit 5070 fol. 304.

Ágyfellépők

A 15. századi előkelő otthonok magasra épített ágyai mellett gyakran találunk keskeny, alacsony pad vagy ritkán ládaszerű alkalmatosságokat. Ezek szerkezetileg a deszkalábú padokkal azonosak, de ha a kávét magasabbra szabták, akkor a pad ládaszerű formát kapott. Egyes képeken valóban kulcslyukkal, zárral ellátott fellépőket látunk, a két rövidebbik oldalt lezáró láb ekkor az „ülőlapp” fölé nyúlik, faragott díszítésű. Jellemző anyaga fenyő- vagy jávorfa.

Sámlik

A mai sámlinak megfelelő, deszkaszerkezetű, alacsony ülőalkalmatosság. Ábrázolását Bártfáról, Szent Erzsébet leprást fürdető jelenetének megörökítéséről ismerjük.

SZENT ERZSÉBET LEPRÁST FÜRDET Szent Egyed templom, Bártfa, 1480-1500

3.1.6.2 Cöveklábú padok

A polgári otthonok vagy fogadók asztalaihoz egyszerűbb kialakítású, cöveklábú padokat tettek¹⁵⁵. ugyanakkor gazdag polgári otthonok díszje is lehetett. Eleinte támlátlan, keskeny változatát használták, később (16. sz.) német mintára fűrészelt díszű becsapolt hátlapot is kapott. A deszkalábú változatnál valamivel könnyebb volt.

Szerkezete miatt nem lehetett túl hosszú, legfeljebb három ember ülhetett rajta, hossza 120 cm körül lehetett. A 15. század elején az ülőlapp többnyire keskeny, egy darabból készült. A padot hasított, lefelé *szélesedő*, hasáb alakú, négy becsapolt láb támasztotta alá. A 17. századi változatán az ülőlapp két deszka szélességű volt, emiatt a lábak vonalában egy-egy kereszt irányú hevedert toltak a lapba, s a lábak, melyek lefelé keskenyedők, nyolcszögletűre faragottak voltak, a hevederen keresztül csatlakoztak. A támlás változat háttámlája egy szál deszkából készült, fűrészelt – de akár áttört faragott díszítésű is lehetett.

3.1.6.3 Lécvázis szerkezetű padok

A padok harmadik csoportját a lécekből összeállított változat jelenti. A szerkezet maga is igen ősi, legkorábbi példányát éppen Marchiai Jakab 1450-ből származó széke képviseli – mely a legkorábbi a Magyarországon megmaradt ülőbútorok között. A pad vázát hasáb alakúra faragott mintegy 4-5 cm keresztmetszetű lécek alkotják, melyeket átmenő vésett csapokkal szerkesztettek egybe. Gyakorta szélesebb, faragott deszkák (hátlap) és keskeny, hengeres rudak (alsó merevítő, ülőlapp váza) is helyettesíthetik egyes elemeit. A függőleges szögletes oszloplábak és az általa alkotott keret között a gótikában mérművesen áttört, faragot betét töltötte ki. A 17. századi nyírbátori gyűjteményben levő pad intarziás díszítésű. Csábító a gondolat, hogy ezt tekintsük a

legdíszesebb, vagy legfejlettebb változatnak, de ezt több szempontból sem tehetjük meg. Habár ide sorolható a Németalföld felől hozzánk származott, gazdag polgári lakásbelsőket átfordítható támlájú padjai, melyek használatát a paraszti bútorok között megmaradt későbbi példányok bizonyítják, de ugyanígy ezek közé sorolhatóak az egyszerű, csuhéval, gyékénnyel, szalmával bekötött ülőfelületű változatai is, melyeket „kötött padszék” néven említene az inventáriumok.

3.1.7 ÜLŐBÚTOROK SZERKEZET SZERINTI LEÍRÁSAI – SZÉKEK

3.1.7.1 Ablakfülkék falazott ülései

Sokan talán nem gondolnak rá, de ősi bútorok lehet tekinteni az épülettel együtt létesített helyeket is. Ezek legszebb kialakítású példái az ablakfülkék. A polgárházak, várak, paloták vastag kőfalába vágott ablakok két (vagy csak egyik) oldalába falazott ülőpadkát készítettek, melyet kőlappal burkoltak. Az ablakfülkék hideg vakolt falát vastag kárpitokkal tették melegebbé, a kőlapot pedig a rálógó kárpit, vagy egy párna tette puhábbá és kényelmessé. Amíg a helyiség világítását jobbra a természetes fény biztosította, az ablak mellé ültek szívesen a kor hölgyei, ha kézimunkázni, netalán olvasni vágytak.

3.1.7.2 Dantesca típusú székek

Az inventáriumokban *egyesszék* néven való említésének lehetőségéről a 17. századi ülőbútor leírások összegzése, padok és széktípusok meghatározása című fejezetben írtam. A szék szerkezete az egyszerű, ollós lábú, összecukható, bőr ülőfelületű megoldáson alapszik¹⁵⁶. 65-70 cm széles, 50-60 cm mély. Az ülőlap magassága általában kissé meghaladja a szokásos méretet (kb. 47 cm), hiszen a benne ülő lába alá még egy kispárnát is helyeztek. Anyaga többnyire sötét színű diófa, tölgy, hársfa, sertésbőr, nyírott bársony, selyemrojt, lószőr, gyapjú, gyakran aranyozás.

Támlátlan, alacsony támlás és magas támlás változatban ismerték. Szerkezetét elsősorban festményeken és Itáliai megmaradt darabokon tanulmányozhatjuk. Az első és a hátsó, ívesen fűrészelt, két, középen egymáson elforduló ‘S’ alakú lábát két helyen fogták össze: lent a padlóhoz közel és fent, melyhez egyben a székpárna hevederét is rögzítették. Támlás változatában a merev karfa is ezt a szerepet töltötte be. A magas deszka karfa hátsó bütüjéhez szegezték ez esetben a bőrlemezre rögzített textil háttámlát. A szék így továbbra is összecukható maradt, bárhol felállítható volt. A fa részeket előszeretettel burkolták bársonnyal, melyet kis, laposfejű vasszegekkel rögzítettek és aranyozott díszszegekkel borítottak el. Uralkodói székeknek a magas támlás változatot használták, függőleges irányban ollós csapozással meghosszabbított hátsó lábai közé magasabb háttámla kerülhetett. Összecukni ezt a változatot már nemigen lehetett. A lábak felső részére gyakran saját anyagából készített, máskor beragasztott nagyobb méretű, aranyozott gomb került. Az ülőlapot és a háttámlát a vázra szegekkel felerősített vastag bőrlemez tartotta, melyre a leggazdagabb brokátszövetből készült díszpárna került. A 15. századi székeken ez a párna már a bőrlemezhez rögzített, vízszintes éleit hosszú rojt keretezi.

3.1.7.3 Ollós lábú székek

¹⁵⁶F. Schottmüller: Wohnungskultur und Möbel der italienischer Renaissance. Verlag J. Hoffmann, Stuttgart 1921. 407-413 oldal; Kassa, Szent Erzsébet templom, szárnyas oltár, Ruhacsoda jelenet.

Az előzőekhez hasonló szerkezetű, mégis önálló típust képviselő székek hasonlóan összecukhatóak. Ülőlapjuk azonban a székvázzal egybeépített, azzal együtt mozgó, kinyitott állapotban vízszintes felületet adó (~47 cm magas), ollószerűen nyíló és záródó falécekből áll. A dantesca lábánál jóval keskenyebb, filigrán pálcák sora alkotja a lábát, melyeket alul és felül egy-egy vaskosabb léccel fog össze, melyek középen vaspálcán fordulnak el. A felső léccel karfaként is funkcionál. Háttámlája szükségszerűen merev, hiszen az egyik oldali karfán elfordulva, a másik oldali karfába akasztva ez biztosítja a merevséget. Ezt a szerkezetet háttámlás és támlátlan változatban is használták. A beülés iránya is kétféle lehetett. A forgótengelyre merőleges beülésűek az itáliai eredetű ún. savonarola székek, és a szepeshelyi oltárképen látott egyenes lécekből készített szék is. A forgótengellyel párhuzamos az erdélyi bükkfa csapószék. Többnyire bükkfából vagy diófából készítették.

3.1.7.4 Lécvázas székek

Fonott ülőlapú székek

A lécvázas székek legkorábbi csoportjaiba tartoznak a fonott ülőfelületű darabok. Ülőfelülete minden esetben a kényelmet fokozó fonott gyékény, ugyanakkor alacsony (35, 38 cm). Míg Franciaországban, Németalföldön ennek jellegzetes változata, a háromlábú forma terjedt el, nálunk a Kassai főoltáron látható négylábú szék lehetett divatban. Magasított támlás változata is ismert volt¹⁵⁷, magas ülőfelületű társáról is maradt képi ábrázolás.¹⁵⁸ Szerkezete a román kor óta használatos, vastagabb és vékonyabb keresztmetszetű esztergált rudak összeerősítésével is ismert volt. Kőris- vagy juharfából készítették, az ülőlap fonata készülhetett gyékényből vagy akár faháncsból is.

Fa ülőlapú székek

Kávája, alsó összekötői és a háttámlát alkotó két deszkalapja jellegzetesen kartusos faragásúak, de gyakran készítették berakással díszítetten is. Ülőlapjuk keskeny, arányaik kifejezetten karcsúak, hosszúak (ülőmagassága 47-49 cm!). Az ülőlapok igen gyakran trapéz alakúak, mégpedig a háttámla felé szélesedően, s mivel ezekből készletszerűen több is készült feltételezhetjük, hogy kör vagy sokszögletű asztalhoz garnitúraszerűen készültek. Ugyanennek a típusnak egy hosszú, padalakú változata is ismert, melyet a nyírbátori Báthori István Múzeum tárlatán láthatunk.

Párnázott székek

A lécvázas székek harmadik csoportját a 17. századtól divatba jött párnázott, karfás székek alkotják. Úgyszintén gazdag, nemesi lakókörnyezetben voltak használatosak, kárpitozásuk általában színezett és gyönyörűen kiképzett, mintásan nyomott bőr vagy vörös színű bársony. A szék díszét itt a kárpitozás adja, az asztalos legfeljebb a székláb oroslánkarmos kialakításánál, vagy a háttámla két lábfejezetének aranyozott faragott lezárásánál remekelhetett. A székvázhoz diófát használtak fel.

3.1.7.5 Becsapolt lábú székek

Felépítésük igen egyszerű, könnyen rekonstruálható, a becsapolt lábú padnál leírtakkal megegyezik. Ülőlapja gyakran vastagabb, inkább pallóból kifaragott, mint deszkaszerű. A 15. században úgy tűnik, hogy csak polgári, paraszti lakókörnyezetben használhatták, a 16.-17. században mégis szép karriert futott be ez a szerkezet. Háromlábú támlátlan széket Comenius Amos könyvében gazdag brokáthuzatú párnával letakarva rajzolta meg.

¹⁵⁷ Lippa, Szűz Mária születése oltárkép 1510-15.

¹⁵⁸ Ismeretlen festő, Evagationes spiritus c. képe, 1430. Esztergomi Keresztény Múzeum

A deszkalábú reneszánsz támasztószékek (scabello) mintájára a 17. századi Erdélyben, úri környezetben is divatosná vált ez az egyszerű szerkezetű, könnyű szék. Háttámlájának felülete díszes faragásra, címerek megjelenítésére nyújtott lehetőséget. Anyaga egyszerű székeknél nyárfa, bükkfa, díszeseknél diófa.

3.2 TÁROLÓBÚTOROK

A bútorok másik hatalmas családja a tárolást szolgáló bútoroké. Ebbe a kategóriába a legkülönbözőbb, bútor jellegű készségek is beletartoztak. Az időszak elején még viszonylag kevés olyan tárgyval rendelkeztek az emberek, melyek a lakószobában kaptak helyet. Ezek között a legtöbb teret a ruhák és más textilneműk igényelték, melyek jóval nagyobb értéket képviseltek a háztartásban, mint manapság. Rajtuk kívül a földvagyton tulajdonlását bizonyító oklevelek, a könyvek és a drága ötvöstárgyak (ékszerek, edények, fegyverek) voltak elzárandó értékek. Kisebb, mindennap használt tárgyak (szelencék, üvegcsék, mécsesek) tárolását ezzel szemben úgy kellett megoldani, hogy lehetőleg kézügybe essenek, a nagyobb könyvgyűjtemények és a fitogtatni kívánt tárgyak tárolásának igénye megint újabb bútortípusokat hozott létre.

3.2.1 FALI SZÍJAK

A falra szegekkel rögzített kötéllel, vagy szíjjal különböző kisebb tárgyakat lehetett elhelyezni. Így tárolták a késeket, ollókat, papírdarabokat, fakanalakat és a cserépfazekak fedeleit is, nemcsak a konyhában, hanem a szobában is. Megoldása igen egyszerű, kb. 1,5 cm széles hasított sertésbőr szíjat több helyen apró vasszeggel szelgeltek a falra, kissé lazán, és az így keletkező hurkokba lehet tenni a kézügybe való eszközöket.

3.2.2 FARÚD

A hálószobák egyszerű berendezési tárgya volt, a mosdóedény közelében helyezték el. Némiképp hasonlított a mennyezeti farúdra, de annál rövidebb volt, és a falra szerelték. Korabeli megnevezéséről nem tudunk, valószínűleg egyszerű előállíthatósága miatt nem képezett értéket – és így említésre sem igen méltatták. Meglétéről európai analógiák illetve a 18.-19. századi paraszti bútorok között fennmaradt példányok alapján következtethetünk. Minden esetben egy láthatóan igen magasra felhelyezett farúdból állnak, melyről a szintén hosszú vászon törlőkendők lógnak le. Két darab kézzel gyalult felületű, trapéz alakú, karéjosra faragott felső részén átlyukasztott fadarabból áll, melyet a lyukon átdugott hengeresre gyalult rúd köt össze. A falra vasszeggel akaszthatták fel, akárcsak a polcokat. Ha alacsonyabbra lógott le a farúd, könnyen elérhető magasságba tudták felakasztani az öltözéket rá. *Anyaga*: hársfa.

3.2.3 FALFÜLKE

A lakószobák falaiba gyakran készítettek mintegy 60 cm széles, polclap mélységű, álló hasáb alakú falmélyedést. A 15. században a falfülkébe egy-egy polclapot rögzítettek, közvetlenül a falba vésett horonyba csúsztatva. A polcon apróbb tárgyakat, gyertyatartót, aszalt gyümölcsöket, homokórát, könyvet stb. tarthattak. A falfülké a hálószobában többnyire az ágyak mellé kerültek, de lakószobában (nappali), ebédlő palotákban, pincékben, sekrestyékben is tudunk használatukról. A fülkét gyakran takarta a falat borító kárpit. A 16. század elején a polgári házakban és a templomokban a falfülke elé falapokból szerkesztett ajtót, később már bélést is készítettek. A falfülke megnövelésével alakulhatott ki nálunk a 17. századi nemesi otthonokban széles körben

használt „*almárium*”, melynek pontos formai kialakításáról azonban csak keveset tudunk, de már jóval nagyobb méretű lehetett, ezért külön kategóriában tárgyalom.

A falfülke polclapjához egyetlen szál, gyalult deszkát használtak. A keretet két függőleges és széles deszka, valamint azokat összekötő két vízszintes, keskenyebb deszka alkotta. Az ajtólap közézaródó, külső vaspántokon fordult. Maga az ajtólap egy-két szál deszkából készült, melyet szükség szerint betolt hevederrel merevítettek. Az 1622-es meggyesfalavi szekrényke külső felületét teljesen elborítja a festett, faragott dísz, így nem jutott hely a pántoknak – a belső oldalon helyezték el, a belső oldali festés ezt is teljesen beborítja.

3.2.4 POLC - FOGAS

Nemcsak a falfülkébe, a falra is helyeztek polcokat. Ezek egy szál deszkából készültek, alulról konzolokkal támasztották meg őket. A 15.-16. században nemesi, polgári lakószobák falain egyaránt megtaláljuk, akárcsak a konyhákban. Gótikus, áttört díszes példányairól a Szt. Jeromos ábrázolások¹⁵⁹ alapján alkothatunk képet, de hasonló kialakítású, de dísztelen az 1430 körül festhetett *Evagationes spiritus c.* képen látható polgárház polca is¹⁶⁰. Még egyszerűbb, csupán két falra merőlegesen befalazott lécdarabra fektetett lap-megoldású darab az eperjesi szent Miklós születését ábrázoló oltárkép tábláján, a konyhában látható, egy másik pedig a Temesvári Pelbárt 1511-ben nyomtatott könyve egyik illusztrációján, a hálószoba falán látható. Rajta apróbb tárgyakat, dobozkákat, üvegcséket, esetleg kisebb könyvet a konyhában fazekakat, poharakat tároltak. Mérete ennek megfelelően lett kialakítva. Arasznyi szélességű, ölnyi hosszúságú lehetett, melyet két, esetleg három helyen támasztottak alá. A díszes kialakításúak ennél hosszabbak is lehetek, elejére és oldalára áttört díszítésű 5-8 cm magasra becsült peremet, és szegelt, profilozott lécet tettek. A konzolok a polclaphoz grótolva csatlakoztak¹⁶¹, s a falhoz láthatatlan módon rögzültek, valószínűleg a falba vert 'L' alakú vasszögbe akasztották fel.¹⁶² Elhelyezése kb. vállmagasságba, vagy a fölé esett. A polclap és a konzolok éleit vonókéssel alakították ki, a deszkafelületet kézzel gyalulták, a profilokat profilgyaluval és vésővel készítették. Egymás feletti több lapból álló, egybeépített polcra utaló leírással csak konyhák és élelemraktárak kapcsán találkozhatunk a 17. században.

A 17. századi használatukról a fogas kapcsán már szóltam. Egyetlen hazai ábrázolását a lőcsei városi tanács ülését megörökítő olajfestményen találjuk, a falon oldalt, deszkára akasztva látjuk a tanácsosok kalapjait, szép sorban elhelyezve. Róth Viktor ugyanakkor egy templomi gótikus „kalapfogasról” is tud, mely a szászújvárosi evangélikus templomban volt. Keskeny deszkalapjába fa fogak voltak beillesztve, készítettőjének és készítésének évszáma (1483) gót betűs írással állt rajta.¹⁶³

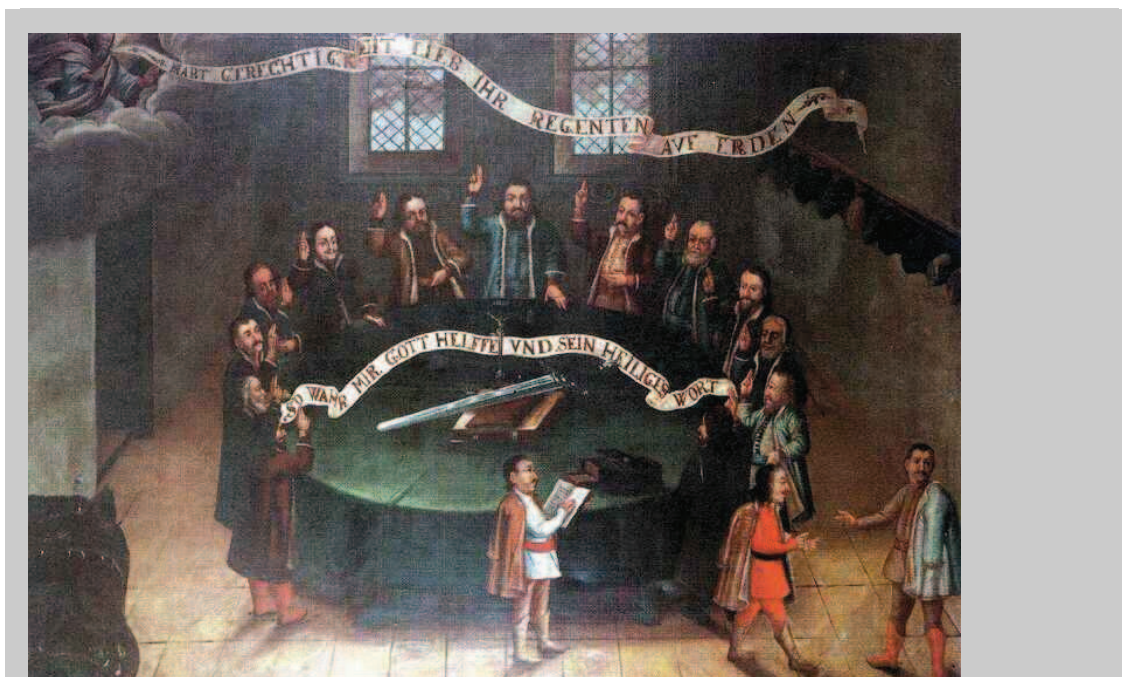
¹⁵⁹ Bernardino Corio dolgozó szobája, 1503. Houghton Library; Szent Jeromos a cellájában, 1511, Milánó, Biblioteca Ambrosiana; St. Jeromos dolgozószobájában, 14.sz., Bibl. nat.Paris; Albrecht Dürer, St. Jeromos a cellájában, 1514,

¹⁶⁰ Ismeretlen festő (osztrák vagy magyar) *Evagationes spiritus c.* képe, 1430. Esztergomi Keresztény Múzeum.

¹⁶¹ Michael Pacher: Angyali Üdvözlés st. Lőrinc oltár egyik jelenete. 1465-70. Alte Pinakothek, München.

¹⁶² A visegrádi palotában ezt a megoldást rekonstruáltuk, teljes sikerrel.

¹⁶³ Roth Viktor: Gótizálású fabútorok az erdélyi szász templomokban. Arch. Ért. 1915. 244—260.

A LŐCSEI VÁROSI TANÁCS ÜLÉSE 1697. Historia Slovensko v obrazoch. Osveta, Martin, 1990, 253. kép.

3.2.5 LÁDÁK

Legnagyobb jelentőségűnek és terjedelmük, díszítettségük miatt meghatározó lakberendezési tárgyakká tünnek a ládák. Ezzel kapcsolatban azonban szeretném néhány dologra felhívni a figyelmet, melyeket már korábban is érintettem.

A gyűjteményekben és múzeumokban megőrzött ládák nagy része a 17. századból származik, igen nagyok, gazdagon díszítettek. Méretük és kialakításuk nagy mennyiségű tárgy (ruhadarab, ágyneműk stb.) befogadását és szállítását tette lehetővé. Ezeknek megfelelő láda leírásával többnyire hozományleltárakban találkozunk, ahol a gazdag kelengye tételes felsorolásánál pár szóval jelölik a ládákat is, amelyekben találhatóak. Az épület-leltárakból azonban teljesen hiányoznak a ládák. Az esetek felében nemhogy a szobákban, de az egész épületben nem írnak össze egyetlen egyet sem. Az összeírtak nagy része kiszolgáló vagy raktárhelyiségben található cipótartó, vagy hitványként aposztrofált láda. A lakószobákban találtak száma pedig elmarad a várttól, udvarházanként mindössze 1-3 ládát találunk, és azok többsége is leveleknek való kicsiny, vagy zár nélküli útiláda stb. Egy lábas, öreg (azaz nagy) ládaként emlegetettől pedig tudjuk, hogy másfél sing hosszú volt, amely mindössze 93-95 cm! Ennek természetesen az lehet a magyarázata, hogy az inventálók a személyek tulajdonát képező ingóságokat – és azokat befogadó ládákat nem tüntették fel, ugyanakkor az üres, romladozott, vagy kicsiny ládácskákat igen.

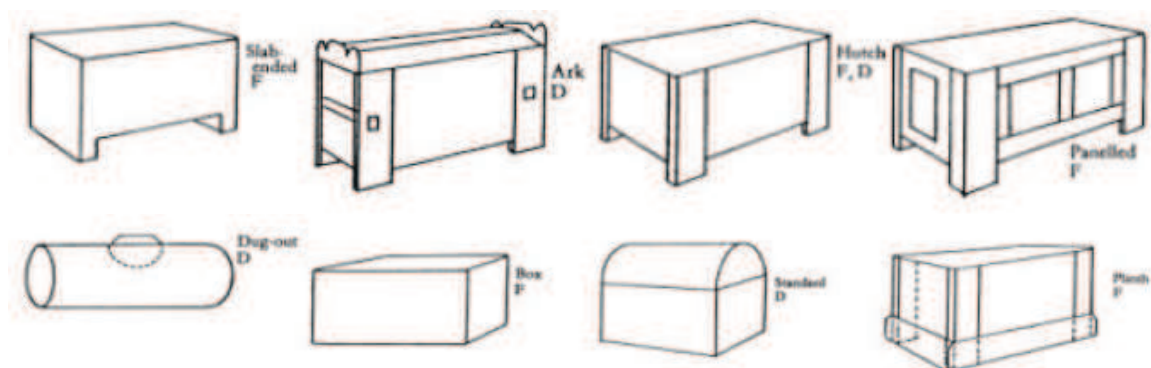
Arra a kérdésre, hogy hány ládát használhattak egy-egy lakószobában, más forrást kell keresnünk. Az említett hozományleltárak és két másik emlék adhatnak támpontot erre. A Rákóczi árvák 1688-ban Munkácson maradt és Patakra vitt ingó értékeik között 7 nagyméretű, díszes láda volt, Bónis Ferenc 1665-ben Kassán hagyott házában¹⁶⁴ 5 ilyenforma ládában hagyta a ruháit, abroszait, egyebeit. Összehasonlításképpen, 1287-ben Guichard Vert középirtokos angol nemesnek mindössze egy ágya, egy asztala, három

¹⁶⁴ Bónis Ferenc kassai pusztai házában hagyott ingóságainak leltára 1665. Történelmi Tár 1886. 152. old.

padja és öt koffere (kisebb ládája) volt¹⁶⁵. Ha figyelembe vesszük a 17. századra megszorodott tárgymennyiséget és a 15. század második felében készült festményeket, arra következtetésre jutunk, hogy a gazdagabb nemesek lakószobáiban mindössze 1-3 nagyméretű ruhás láda lehetett, hiszen az értékek tárolására gyakran önálló tárház állt rendelkezésre. A polgári otthonok hálószobáiban is egy, legfeljebb két láda lehetett.

A nyugat-európai szakirodalom alapvetően két szerkezeti és/vagy használati típusba sorolja a ládákat, azon belül további altípusokat állítva fel. A **lábbal készült** ládákat alapvetően nem szállításra tervezték, lényegük az volt, hogy a nyirkos földtől távol tartsák a bennük tárolt értékeket. Ezek közé sorolják a deszkavégű ládákat (*slabe-end* vagy *six board chest*), melyek durván faragott oldalait vaspántok tartják össze, az ácsolt ládákat (*ark chest*), a ketrec ládákat (*hutch chest*) és a keretbetétes ládákat (*paneled*). Az ácsolt láda kivételével ezek teteje sík felületű, akár rájuk ülni vagy pakolni is lehetet. A **láb nélküli** ládák teteje ezzel szemben többnyire kupolás, ívelt. Ezek elsősorban szállító, utazó ládák voltak. Ide sorolják a vályuládat (*dug-out chest*), a doboz szerkezetű ládat (*box chest*), mely leginkább alkalmas az utazáshoz, és állványra helyezve egyszerűen el lehet őket emelni a földtől, a normál utazóládat (standard chest) és a lábazatos ládat (*plinth chest*), melyek a 15 században jöttek inkább divatba, amikor a szobák padlója is fával vagy kerámiával lett burkolva.¹⁶⁶

A rajzok Stanley D. Hunter *Medieval Furniture* c. tanulmányából valók.¹⁶⁷ Az erősen angol szemléletmódú összegzés nem említi a délnémet típusú, e felosztás szerint lábazatos, ám dobozszerkezetű ládat, mely a magyar polgári otthonokban használatos volt.

A magyarországi ládákat elemezve látjuk, hogy egy részük ácsolt láda, de darabszámra is a többség a hordozható ládatípust képviseli. Ismert volt – legalábbis a felvidéki városokban a lábazatos láda (délnémet típusú), illetve a deszkavégű láda az ágy elé helyezve. A 17. század gazdag otthonaiban a fecskefarkas oldalerősítésű doboz láda terjedt el, gazdagon díszítve akár olasz hatásra berakással, intarziával, később faragással, építészeti tagozatokkal. A lábas ládák egyéb formájának jelenlétét csak feltételezhetjük, hiszen többször is említést tesznek „jó öreg lábas” ládáról, mely alatt valószínűleg nem a szekrénynek vagy szuszéknak nevezett ácsolt ládat kell értenünk. Hintóládat is több helyen emlegetnek. Bár ilyen néven a 18. században egy speciális,

¹⁶⁵ Dyer, Christopher: *Furnishings of medieval English peasant houses: investment, consumption and life style*. Universitate Leichester. 2011. <http://www.uv.es/consum/dyer.pdf>

¹⁶⁶ Eames, Penelope: *Furniture in England, France and the Netherlands from the Twelfth to the Fifteenth Century*, *Furniture History*, Vol. XIII, The Furniture History Society, London, 1977.

¹⁶⁷ Stanley D. Hunter: *Medieval Furniture*. A class offered at Pennsic XXX by. Master Sir Stanford of Sheffield, August 2001ce ©2001 <http://www.docstoc.com/docs/34405259/Medieval-Furniture>

trapéz keresztmetszetű, lefelé keskenyedő kisebb lábát értettek, mely formájából adódóan ügyesen illeszkedett a kocsiderékhoz.

Vályúláda

A 15. század elején még használatban lehettek a korábbi században elterjedten használt vasalt vályúládák. Ruha és értéktárolásra, szállításra kiválóan alkalmasak voltak, díszítését a rajta levő vasveretek és pántok díszes kiképzése tette lehetővé. A hazai anyagban hat vályúláda lelhető fel, melyek a felvidékről származnak, ezek mind nyújtott, hasáb alakúra formáltak, szemben a német hengeres kialakítással¹⁶⁸, vagy vaspántokkal vasaltak voltak, többségüket a 14. századra datálják.

Az egy törzsből készített láda divatja Európa-szerte ismeretes volt. Alakja hosszúkás, fekvő hasáb alakú volt, felülről nyíló több részből álló teteje vaspántokon fordult el. Neve is utal rá, egy farönkből, belsejének kivájásával készült. Minden ismert vályúláda tölgyfából készült. Későbbi használatára sem képi, sem írott forrás nem utal.

Ácsolt láda

Hazai középkori ácsolt ládáink közül a legrégebbit a stílusjegyek alapján az 1400-as években készíthették, de még a 16. században is festett díszítésű, ezzel megegyező lábát állítottak elő Nagyszeben környékén. Formáját és méreteit a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában levő, Nagyszebenben megtalált, 15. századból származó kelengyeláda jellemzi legjobban¹⁶⁹. Zsilipeléses technikával készült, nyersen hasított, bárdoltvonókéssel alakított, végül gyalult felületű bükkfa deszkából. Az oldal és fenékdesszák a sarokpillérek illetve lábak vájataiba rögzülnek, zsindeyszerűen egymásba csúsznak. A deszkákat hengeresre és kissé kúposra faragott faszeggek rögzítik a lábba, így ragasztásra nincs szükség, sőt száradáskor a szerkezet még erősebb lesz. A fedélhez a két szarvas oromfalat összekötötték a tetőgerinccel, majd ezek vájataiba csúsztatták be a fedéldesszákát, és ferde helyzetű faszögekkel megerősítették. A tető nyitáshoz az oromdeszák hátsó végeit lekerekítették, kifúrták, ugyanígy a hátsó lábpillérek felső részét is. A furatba fából faragott vastag csapot vertek, melyek tengelyként szolgáltak a tető felnyitásakor. A fedéldesszákába félkör alakú vason függőleges irányba elforduló hajlított kovácsoltvas pántot rögzítettek, melynek aljára vágott hosszúkás rés zárt állapotban az ezen az oldalon levő legfelső oldaldesszán levő karikára csúszott rá, így azon lakatot átvezetve akár kulcsra is lehetett zárni a ládát. A Nagyszeben környéki ládák festettek. Alapozásukhoz fehér krétaalapot használtak, erre földfestékekkel festettek.

A szobában való elhelyezésére sajnos semmiféle információnk nincsen. Hieronymus Bosch a fősvény halálát ábrázoló festményén (1490-1500) ugyan ácsolt szerkezetű láda található az ágy végében, de ennek teteje sík, teljesen eltér a hazaiaktól.

A festések stílusa alapján feltételezik, hogy a ládákat a 16. század végén is gyártották. A kreuzensteini várban további két darab, kissé eltérő arányú felvidéki szuszéket az 1500-as évekre datálják. Későbbi darab nem paraszti környezetből nem maradt ránk, a 17. századi polgári vagy nemesi otthonokban való használata nem bizonyított. Szuszék, szekrény nevű tárolót csak a raktár és kiszolgáló helyiségekben találtak (konyha, tornác, sütőház). A Magyar Néprajz Parasztház bútoraival foglalkozó fejezete azonban felhívja figyelmünket a szekrény név alatt megbúvó ácsolt láda mivesebb, talán asztalosok gyártott változatának 16.-17. századbeli továbbélésére. Ezt a

¹⁶⁸ Berlin, Kunstgewerbesammlung 1. 017 03.

¹⁶⁹ Ezeken kívül még 7 db nagyon hasonló láda ismert: Morgondáról (IMM), Szászhalomról (NM), egy másik láda Nagyszebenből, Vadászi E. közöl egyet lelőhely nélkül, egy a Kecskeméti Bozsó gyűjteményben van, három másikat pedig 2004-ben, különböző időpontokban a Nagyházi aukciós házban kínáltak eladásra. A Hegeni erődtemplom padlásán további több tíz, feldolgozatlan láda található.

lábás bútort is készíthették rakott, vagy aranyozott gombos kivitelben, amihez valószínűleg már szárított, fűrészelt fából készített alapot használtak. A leírások által valószínűsíthető ládatípushoz hasonlóakat Windisch Graetz könyvéből ismerhetünk Svájc-ból, Németország-ból, Angliából.¹⁷⁰

Asztalos láda

Gótikus szabású, lábazatos ládáról a 15. század végi festmények tudósítanak. Késmárkról ennek a szerkezetnek reneszánsz ízű, jávor és tiszafa berakásos példányát ismerjük.

A 15. század végi magyarországi ábrázolásokon a német nyelvterületről ismert gótikus faragású zárható ládákat találjuk, szintén az ágy elé elhelyezve, bár ezek láthatólag alacsonyabbak és kisebbek, mint amelyek a múzeumokban megmaradtak¹⁷¹. Egyetlen fal mellé helyezett hálósobai láda Temesvári Pelbárt 1511-ben nyomtatott könyvének illusztrációjáról származik. Ezekon kívül nem találunk máshol nagyobb ládát, inkább kisebb méretűeket, amolyan ládikákat, dobozokat.

A későbbi ládáink mind dobozszerkezetűek, faragott-festett és berakással díszítettek egyaránt. Az asztalos ládák itáliai, németalföldi és német hatást mutató díszítéseinek változásáról most szándékosan nem szeretnék beszélni, hiszen azt a művészettörténeti kutatás több helyen feldolgozta. A szerkezetük meglepően egyszerű. Szélességében toldott fűrészelt falapok alkotják az oldalukat, melyek a sarkukon fecskefarkas fogazással épülnek egybe. A fenéklapot az oldallapba mélyített horonyba illesztették, vagy alulról felszegezték. Az oldaldeszkák gyakran egy darabból, de legfeljebb két darabból készültek, amely azt is jelenti, hogy 50-60 cm-széles vetemedésmentes deszkát tudtak készíteni. A tetőlap szintén egy darab deszkából készült, melyet körben profilozott peremmel láttak el, és belülről betolható hevederrel merevítették.

A délnémet típusú ládát hasonlóan a korpuszhoz, fecskefarok kötéssel összeerősített, kissé szélesebb, vastag deszkából készített lábra helyezték¹⁷². A díszítések (faragott vagy áttört mérműves falemezek, később intarziák) erre a szerkezeti alagra kerültek enyvezéssel, fa szegekkel rögzítve¹⁷³. A ládát többnyire fűrészelt fenyő deszkából de akár tölgyből is készíthették¹⁷⁴. Mindkettőre a dél-tiroli anyagból van analógiánk.

A kisebb - a mai kabinbőröndnek megfelelő méretű, - vagy még kisebb ládikák oldalfalait egyenes fogazással építették össze. Tetejük sík, vagy sátozott-szerűen volt kiképezve, közepére egy fogantyút rögzítettek. Felületét a tulajdonos anyagi helyzetétől függően díszíthették festéssel, berakással is. Az *Evagationes spiritus c.* képen, (1430) látható két kis ládika¹⁷⁵ szinte tökéletesen megegyezik Bártfa város 15. századi céhládájával.

Több helyen említenek vasalt ládákat, ezek alatt talán a valóban teljes felületen vaslemezzel borított, vaspántokkal hálószerűen megvasalt, gyakran festett, pénz tárolására szolgáló ládákat értették. Szép példányait látjuk Sárospatakon, Szerencsen, Lőcsén, Késmárkon, Kolozsvárt.

¹⁷⁰ Windisch-Graetz, F. *Möbel Europeas* 1983: 251-252., 254., 347., 352., 363-364. kép

¹⁷¹ Vö. Eperjesi oltárkép tábláján az ácsolt ágy elé helyezett láda inkább ülőlap, vagy annál alacsonyabb magasságú.

¹⁷² Vörösfenyő láda Tirol IMM.5461. 15. század vége

¹⁷³ Áttört mérműves faragással és reneszánsz tömbintarziával díszített fenyő láda, Salzburg 1500. körül.

¹⁷⁴ Nürnberg Germanisches Nationalmuseum HG 55., Nürnberg, 1500 körül.

¹⁷⁵ *Evagationes spiritus* Ismeretlen mester 1480. Esztergomi keresztény múzeum.

3.2.6 SZEKRÉNY

Szekrény néven csak ma illetjük az előlről ajtókkal záródó, belül polcos, doboz alakú bútorokat, melyek kifejlődése éppen a tárgyalt az időszakra esik. A 14.-15. század fordulójáról ránk maradt kicsiny faliszekrények voltak az ősei. Míg ott a „korpuszt” sok esetben maga a falazott fal szolgáltatta, később már a fülkét is kibélelték fadeszkákból összeszerkesztett oldal és hátfalakkal, melyek így akár önállóan is megállták a helyüket¹⁷⁶. A fülke elejét szélesebb deszkával keretezték, ebből nyílt a vaspántokon elforduló közézzáródó ajtólap. Később a zárható falfülkék mérete megnövekedett, s mivel eleinte fegyverzetet tarthattak benne, az *almarium* névvel kezdték illetni. Polcos kialakítása, nagy mérete azonban alkalmassá tette a ruhaneműk tárolására is, melyre addig a magas lábakon álló ládákat használták, melyeket *szekrényeknek* hívtak. Így, mikor a bútor szállíthatóságára nem volt többé szükség a *szekrény* szó áttevődött az új bútortípusra is, mely idővel elvált a faltól, önálló bútor darabbá vált. Az alábbiakban a szerkezet kialakulásának folyamatát, és a különböző típusait ismertetem.

FALISZEKRÉNY LAPOS FARAGÁSSAL A 15.SZ. VÉGÉRŐL MNM.

FALISZEKRÉNY LAPOS FARAGÁSSAL A SZEPESSÉGI MALOMPATAKRÓL MNM.

BÁRTFAI KÖNYVSZEKRÉNY MNM.

A kis szekrénykéket méretarányosan helyeztem a nagy kép mellé, hogy érzékelhető legyen a léptékbeli különbség, ugyanakkor a szerkezeti rokonság is.

A bélelt falfülkékkel megegyező szerkezetűek a főleg sekrestyeszekrényként (tehát nem lakoszobában!) használt, nagyméretű 15. század végi könyvesszekrények¹⁷⁷. Vázuk szerkesztésmódját nem lehet visszavezetni a ládákra, így a ma ismert, bútortípus fejlődést magyarázó megállapítás, amely két egymásra helyezett ládából eredezteti a szekrényt¹⁷⁸ nem helytálló, bár formája kétségtelenül hasonlít rá. Alapját a függőleges,

¹⁷⁶ Lázár udvarház festett falfülkéje, Megyesfalva. Jelenleg a Marosvásárhelyi Múzeumban.

¹⁷⁷ Főleg Tirol, Dél-Tirol területéről, Svábföldről ismertek. Nálunk a felvidéki városokban: Bártfán, és Erdélyben Nagyszébenben készültek. 1500 -1510, Salzburg, Museum Carolino Augusteum. 1520, Horn, Höbarth-Museum, templomi szekrény. 1484, Karneid vára, Südtirol, Burg Bibliothek. 1550, Zvikov, vár; Csehország. 1400-1500 Linz, Oberösterreichisches Landesmuseum. 1500. Trient, Castello Buonconsiglio Adlerturm. 16. sz. eleje a nagyszébeni evangélikus plébánia-templom sekrestyeszekrénye, 16. sz. eleje Bártfa város könyvsszekrénye, 1480. Bártfa Szt. Egyed plébániatemplom sekrestyéje.

¹⁷⁸ Vadászi E. Bútorművészet in. Régiségek könyve Gondolat, Bp 1983. 20 old. „A kora középkori szekrények (...) lényegében a láda felállításából jöttek létre.” B. Nagy Margit: Várak kastélyok udvarházak Kriterion, Bukarest 1973. 51. old.: „ládából alakult bútordarab az almarium is”. Magyarországi Művészet 1300-1470 körül. Szerk. Marosi Ernő. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. Bár ismert

az ajtóra merőleges deszkák, és az azokat összefogó, vízszintes polc, fenék és tetőlapok alkotta rács adja. A sarokmerevséget az előlről felszegelt széles, függőleges helyzetű deszkák biztosítják, melyekhez végül a közézaródó ajtók pántjait szegelték. Laposfaragással díszített lécek az illesztési, szegelési nyomokat takarták el, szintúgy az egészet megkoronázó párta is, a felfelé túlnyúló függőleges deszkák végeit takarta. A szekrény hátfala bárdolt, vagy vésővel/gyaluval elnagyoltan kialakított. A bártfai könyvesszekrényt 1480 körül készítették, egyedi megrendelésre, de már jóval korábbról is ismerünk szekrényeket az európai, sőt a hazai anyagból. A legismertebb és egyben legkorábbi ábrázolása a 7.-8. századi Codex Amiatinus egyik lapján látható keretbetétesen szerkesztett ajtajú, háromszög oromzatú díszes könyvtartó szekrény.¹⁷⁹ A nálunk is megtalálható sekrestyeszekrények legközelebbi rokonai a túlelű fát használó asztalosság (délnémet, tiroli), négyajtós, későgótikus szekrényei. Hasonló szerkesztésű, ám kisebb szekrények használatáról tudósít a jánosréti oltár egyik táblája¹⁸⁰, amelyen egy zsidó kereskedő kamráját láthatjuk, benne lábakra állított, keskeny, magas, gótikus pártázatú egyajtós szekrénnel.

Ha megnézzük a korabeli feljegyzéseket, hiába keressük azonban a szekrényeket. A jelentős német ajkú lakossággal rendelkező késő középkori Sopron, Eperjes és Pozsony város polgárainak hagyatékaiban Allmar (Gwanndtalmar) azaz almárium (díszes almárium)-ok tűnnek elő itt-ott. A testamentumokat feldolgozó Szende Katalin szerint az almárium magasabb, az értékes felső ruhák tárolására szolgáló bútor volt, de ritkán könyveket is tároltak benne¹⁸¹. Ugyanakkor a 17. század képi ábrázolásokban szegény időszakából származó írott források között egyre gyakrabban tűnnek fel almáriumok, ugyanakkor szekrénynek nevezett bútorok is. Mint fentebb már bemutattam, a

---

igen korai, keretbetétes szerkezetű, gerendavázis szerkezetű szekrény is (halberstadti dóm 13. sz.), ez, és a 15. században használt hevederkötéses deszka szekrények *szerkezete lényegileg különbözik* a fekvő láda szerkesztésmódjától. Különösen igaz ez a magyarországi bútorkészítési gyakorlatra.

¹⁷⁹ Codex Amiatinus, Wearmouth, 7.-8., sz. Firenze, Bibliotheca Medicea Laurenziana

¹⁸⁰ Jánosrét, Szent Miklós főoltár 1476. Budapest, Nemzeti Galéria 53.913.11 ltsz.

¹⁸¹ Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp. MTA Történettudományi intézet 2004.

szekrény szó mögött az ácsolt szerkezetű, nagyjából ruha és textilmű, illetve fegyverek tárolására szolgáló készséget értettek, melyek mérete nagyobb volt, mint a láda¹⁸².

Az almáriumok tágan értelmezhető tárolóbútorok voltak: a leírásokból kitűnik, hogy többnyire falmélyedésben álltak, és sokszor fiókkal is rendelkeztek. Almáriumnak nevezték még a 19. századi inventáriumok is a hálószobában található felső ruhák tárolására szolgáló bútordarabot.¹⁸³ Ahol kitérnek a kissé bővebb leírására, ott kitűnik, hogy 3-4 polccal rendelkeztek, két részből álltak: alul és fölül is feltehetően ajtóval záródtak (erre a zár illetve kulcs meglétére vagy hiányára utaló megjegyzésekből értesülhetünk, illetve pohárszékeknél „almárium szerűen záródó” darabokról van szó), ajtajai többnyire tömörök voltak, de ismerünk ráccsal vagy üvegezett ajtóval (18. sz.)¹⁸⁴ záródót is. Többnyire az úri hálószobákban, vagy azok előterében találjuk őket. A nagysajói udvarházban arról értesülünk, hogy 4 polcán alul nyergeket és párnahuzatokat, felül tányérok, üvegeket, kanalakat tartottak. A 17 lakóhelyiségben összesen 4 almárium volt, ebből három egy helyiségen belül. Oprakercisórán (1683) zölddeszkás, párkányos darabot írtak össze, melynek „zöld párkányos ajtócskája” volt. Szerencsen 1635-ben és 1643-ban is találtak almáriumokat, az ebédlőpalotában rögtön kettőt, zöldre festett gyantárosat. De jutott a tisztartó kapu felett való házába, az Úr házába és az asszonyok és a kisasszonyok házába is egy-egy. A leírásokból azt is megtudjuk, hogy a nyolc év alatt kettőnek megjavították a zárját, de ugyanakkor a leányasszonyok házából kikerült egy. Ugyanakkor ezt megelőzően, 1632-ben az inventálók almáriumot nem, csak egy pohárszéket írtak össze a Palotában, mely nem tűnik azonosnak a három évvel későbbi almáriumokkal. B. Nagy Margit mutatott rá arra, hogy vidéken lényegesen több almárium nevű tárolóbútort írtak össze, mint a városi hagyatékokban.¹⁸⁵ A fennmaradt szekrényszerű bútordarabok szerkezeti felépítése - bár a korstílusnak megfelelően külső megjelenése, díszítésmódja sokat változott – megőrizte a gótikában kialakult elvét.

A leírásokat elemezve kitűnik, hogy az almárium megnevezést tág értelemben használták, fiókos, üvegezett szekrénykékre, így esetenként pohárszékekre is (melyek ajtóval nyíltak, illetve záródtak) alkalmazták. Egyszerűbb változatait konyhákban, szegényesebb lakószobákban is megtaláljuk. Akár így, akár úgy, az almárium fő feladata a benne tárolt javak megőrzése volt, – szemben a pohárszékekkel, mely elsősorban a reprezentációt szolgálta.

Érdekes jelenség az almáriumok falfülkében való elhelyezésének kérdése, hiszen ez azt is jelentette, hogy a bútor helye a házfal építésekor rögzült. A gyakori utazáskor nem lehetett elvinni, sem a benne tárolt értékeket imígyen biztonságba helyezni. Talán nem véletlen, hogy a gyakran költözésre, esetleg menekülésre kényszerült 16.-17. századi magyarországi családok otthonaiban lassan terjedhetett el ez a típusú bútordarab.

A gótikából örökölt módon a tárolóbútorok nagy része szállítható, ámde igen masszív darab volt, hiszen önmagában kellett biztonságot nyújtania a benne őrzött tárgyaknak, értékeknek. A helyiségek többsége külső térből nyílt, tehát a bútorok

---

¹⁸² Legjobban talán Horváth Ilona 1561-es hozományában világosodik ez meg, ahol ládaféleségek felsorolási sorrendje a nagyobb felől a kisebb felé tart: „két szekrény –ket öreg rakot lada – Harom kicsiny lada”. Nemzeti Múzeum kéziratára. Közli: Radvánszky II. 15. old.

¹⁸³ A berzencei Festetics-kastélyban az emeleti grófi hálószobában : „- Almárium sárga / festésű/ felső ruhának (2db.), - Almárium sárga fehér neműnek(2db.) írtak össze.

¹⁸⁴ Siménfalva 1792.

¹⁸⁵ B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Kriterion, 1970. 118. old.

nagy része ki volt téve a páratartalom és a hőmérséklet ingadozásának. Lassan-lassan azonban az egymásból nyíló térsorok megjelenésével, továbbá az életmód változásával a körülmények is módosultak. A legtöbb szoba fűthetővé vált, méghozzá a kastélyok termeiben kívülről fűthető cserépkályhák elterjedésével igen egyenletes hőmérsékletű és viszonylag száraz szobákat hoztak létre (a fa égésével ugyanis igen nagy mennyiségű vízgőz keletkezik, mely – ha ez kandallóban történik – a levegő páratartalmát hirtelen megnöveli, a tűz kihunyásával viszont hirtelen lecsökken, ezáltal károsítva a fát). Az értékek tárolása (ruhadarabok, ékszerek, oklevelek) egyre gyarapodó számban a már régóta ismert, de igazán csak a 17. század során divatba jött ajtóval záródó szekrényekben, almáriumokban történhetett.

Fali szekrények

Szerkezeti kialakításáról már szoltam, ugyanakkor érdemes tisztázni a méreteket is. A feljegyzések erre nagyon kevés támpontot nyújtanak. A késő középkori falfülkébe való szekrénykéek viszonylag kis méretűek, 80-100 cm magasak és 43-60 cm szélesek voltak. A falba, szemmagasságba kerültek. A képek alapján úgy sejtjük, zárhatóak voltak. Polgári lakószobák és sekrestyék falán egyaránt megtaláljuk, elsősorban apróbb, de minden bizonnyal értékes tárgyakat tartottak bennük. (Nyitott, nem zárható falfülkékben ezzel szemben mécsest, könyveket, homokórát, poharat, kis szelencéket látunk.) Használatukat csak a 15. században és a 16. század első felében tudjuk kimutatni, későbbi magyarországi használatukra nem lehet egyértelműen következtetni a leírásokból, a falban álló almáriumok méretét ugyanis nem jelölik.

TRAMIN, DÉL-TIROL, FILIALKIRCHE ST. VALENTIN AM FRIEDHOF. FALFESTMÉNY. Zárható, fával bélelt falfülke

SZEKRÉNYKE CATHERINE DE CLEVES HÓRÁSKÖNYVÉBEN 1440. Morgan Library & Museum New York
SZENT MIKLÓS SZÜLETÉSE. 1497-1506. Eperjes, Szent Miklós templom szárnyas oltára. Háttérben magasra helyezett zárt szekrényke

Magas szekrények

A megmaradt négyajtós *könyvesszekrények*, melyek 180-210 cm magasak is lehetnek, a fali szekrénykéknél jóval nagyobbak voltak¹⁸⁶. Belül polcokkal osztották több szintre. Ajtajaik kisebb méretűek voltak, nem magasak, két sorban következtek egymás felett, kétfelé nyílóan. Az ismert példányok azonban sekrestyékben, vagy városi tulajdonban álltak, nem pedig lakószobákban. A leírásokból (városi végrendeletek¹⁸⁷, udvarházak inventáriumai) tudjuk, hogy többségében ruhaneműt tartottak bennük,

¹⁸⁶ Felső magyarországi kétajtós szekrény IMM 60.475.1, Szőlősgyörki szekrény MNM,

¹⁸⁷ Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp. MTA Történettudományi intézet 2004.

kialakításuk kifejezetten díszes volt. Ládaformájú, magas lábakra állított, jellemzően nem hordozható ¹⁸⁸díszes szekrényekről és almáriumokról emlékeznek meg. Talán innen eredhet az a tény, hogy *szekrény* szavunk végül is elsősorban a rögzített, „mozdíthatatlan” egy és kétajtós ruhatárolókhöz kapcsolódott, miután a ládaforma végleg idejermülttá vált. A 15. századból származó *ruhásszekrényeket* ábrázoló képek ¹⁸⁹vizsgálata óvatosságra int, úgy tűnik, ezek inkább egy ajtós, vagy két egymás felett, egyfelé nyíló keskenyebb szekrények voltak. Megmaradt példányai Lienzből ¹⁹⁰és Trierből ¹⁹¹ismertek. Ide tartozhat egy igen érdekes, egyszerű kialakítású darab, melyre dr. Berke Márta hívta fel a figyelmemet. A gótikus zárral rendelkező kétajtós tölgyfa szekrény a Kolozsvári Történeti Múzeum raktárában lelhető fel.

A szélesebb változatok a lakószobákban talán később, a 16.-17. században terjedtek el, bár a reneszánsz ¹⁹²és kora barokk stílusú szekrények használati helyéről nem közölnek adatokat.

A főúri rezidenciák könyvtárainak és kincstárainak berendezése is hasonló szerkesztésű bútorokból tevődött össze. A könyvtárszekrények sajátossága lehet, hogy nemcsak a kötetek tárolását, hanem az olvasást is lehetővé kellett tenniük. Mátyás királynak felül 3 sorban nyitott polcos, függönyökkel takart, alul zárt könyves szekrénye volt. Naldo Naldini (1439-1520) humanista leírása szerint a polcokra kötéstáblájukra fektetve kerültek a könyvek, a nagyobbak az alsó szekrényben kaptak helyet. A drága kéziratokat aranyos-bíbor függönyök védték a portól. A könyves szekrényeket intarziával díszítették toszkán mesterek ¹⁹³. Hasonló kialakítású lehetett a Segesvári Városi Múzeumban őrzött 15. század végi darab. Basa Tamás erdélyi főkapitány tulajdonát képezte az a könyves szekrény, melynek rácsos ajtaja a sepsiszentgyörgyi

¹⁸⁸ Erre enged következtetni az is, hogy a Szerencsi-egyébként lakott - várban említett egyetlen láda „*urunk önagsága*” házában azaz lakószobájában volt, s „lábos, öreg” néven említették. Talán éppen rögzítettsége, azaz épülethez tartozósága okozta, hogy bevették a várhoz tartozó ingóságok felsorolásába.

¹⁸⁹ Jánosrét, Szent Miklós főoltár 1476. Budapest, Nemzeti Galéria 53.913.11 ltsz.

Christus Simon házában Nürnberg, German Nationalmuseum, Inv.-Nr. Gm 1463.

¹⁹⁰ 1400-1500, Linz, Oberösterreichisches Landesmuseum, 190×100×51 cm

¹⁹¹ 1500, Trient, Castello Buonconsiglio Adlerturm 200×105×58 cm

¹⁹² Felső-magyarországi kétajtós szekrény IMM 60.475.1,

¹⁹³ Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Magvető könyvkiadó Bp., 1985. 415. old.

Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, 1642-ből származik. Lécrácsos ajtaja mögött láthatóak maradtak a kincsek. Hasonló megoldású szekrények használatára engednek következtetni a nyírbátori, reneszánsz stallum faberakásos háttámláján (1511) látható szekrényimitációkon.

KÖNYVSZEKRÉNY OLVASÓPOLCCAL 15. SZÁZAD VÉGE. SEGESVÁRI VÁROSI MÚZEUM.
FRAKNÓ, 17. SZ. VÉGE. ESZTERHÁZY KINCSTÁR SZÁMOZOTT SZEKRENYEI.

BASA TAMÁS KÖNYVSZEKRÉNYE 1642. SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM
NYÍRBÁTORI RENESZÁNSZ STALLUM FABERAKÁSOS HÁTTÁMLÁJA 1511.

Alacsony szekrények

Létezett egy kisebb, szinte láda méretű változat is¹⁹⁴, melyeket gyakran ablakok alá (ablakfülkékbe?) helyeztek. Egy ajtó párral rendelkezett, két oldalt hasonlóan fogantyúval látták el, mint a ládákat, magassága viszont azokét meghaladta, 120-130 cm magas, és 130-160 cm széles volt. Alsó részébe gyakran rejtettek fiókokat.

¹⁹⁴ 1550 Berakással díszített szekrény IMM 71.29.I., alacsony kétajtós szekrény a Vépi kastélyból, Sárvár. 17. sz. Krasznahorkai vár, 17. sz.-i alacsony szekrénye.

Fiókos szekrények

Almáriumok vagy ládácskák készülhettek sok fiókkal is. A kihúzható fiók a 16. századi ládák lábazati részén tűnik fel először a magyar anyagban¹⁹⁵ vélhetően itáliai mintára, később a levelek számára sajátos, sokfiókos szekrénykéket használtak. Ezek előállításában az Európa szerte híres nürnbergi és augsburgi asztalosműhelyek jártak az élen. A kezük alól kikerülő berakások, faragott műremek a legdrágább import bútörök közé számítottak. Hazai készítésű bútorokon a késmárki ládák mellett a 17. századi ládákön, és az olaszláb asztalok káváján találkozzunk ezzel a megoldással, ám ezek a fiókok meglehetősen nagyok. Apró, sokfiókos szekrények itthoni készítéséről nem tudunk.

3.2.7 POHÁRSZÉK

A pohárszék az ebédlőpalota tartozéka volt, ezért szinte kizárólag nemesi rezidenciákban fordult elő. Háztartásonként egy-két darabot készítettek, többnyire egyedi megrendelésre. Mivel elsősorban a reprezentációt szolgálta, díszes kivitele, címeres díszítése gyakori¹⁹⁶ volt. A nagytermek állandó berendezési tárgya, ugyanakkor ideiglenes formáját is ismerték, nagyszabású ünnepségek alkalmából egyszerűbb kivitelű darabokat is készíthettek.

Európa-szerte több típusa alakult ki, a különbség mindenhol a rá kirakható gazdag ötvösrecek számában volt. Minél több emelettel bírt az emelvény, annál több tárgyat lehetett rajta megmutatni. Úgy tűnik, nálunk eleinte az Itáliából ismert patyoltvászonnal takart, több emeletes változat honosodhatott meg. Bár Mátyás esküvőjén 12 lépcsős darabról is tudunk, ezeket valószínűleg ideiglenesen állították fel,

¹⁹⁵ Késmárki intarziás láda, MNM 42/1929

¹⁹⁶ Nagysajó 1681: Muzsikálószték mellett „nagy, öreg, a padlást érő pohárszék van csinálva, négy rend pohároknak való keresztrekesz. Teteje csipkés és gombos deszkából csinálva, egy fehér galamb a tetején és az Apafi címer reáírva.”

„hétköznapi” használatra két-három lépcsős, ám az enteriőröz illő díszes változatot készítettek.

A pohárszék rekonstruálásához az ábrázolások rendkívül sokat segítenek: látszik, hogy az asztal terítővel megegyező anyaggal borították be. Mivel gyűrődés, ránc nem látszik rajta¹⁹⁷, valószínű hogy pontosan a bútordarabra szabták. Belső szerkezetére csak egy kép tesz utalást¹⁹⁸, ahol a takaró lepel alól „kilóg” egy kissé a szerkezet. Itt látszik, hogy függőlegesen állított, egymás mellé sorolt, alul vízszintes elemmel összefogott deszkákból áll. Elülső nézetét nem látjuk. További támpontot a kissé későbbi korú lépcsős itáliai kredenciák¹⁹⁹ adnak. Feltételezhető, hogy alapja eredetileg is egy láda volt, melyre megfelelő méretű, de különálló lépcsőket helyeztek. Ugyancsak feltételezhető hogy ez a „láda” a széles körben elterjedt elől nyitható változat volt. Ilyen előlről nyíló, városképes „ládát” őriznek a Nagytétényi Kastélymúzeumban. A katalógus leírása alapján egy négyajtós szekrény alsó része lehetett, én azonban más funkcióját is el tudom képzelni. Salzburgban őriznek egy arányaiban és díszítésmódjában hasonló kialakítású szekrényt, melynek felső részén jól látható két hasáb alakú folt, mely arra utal, hogy felépítménye is volt, így pohárszékként is szolgálhatott.

A 17. századból többnyire emeletes, rekeszes, párkányos, esztergályozott orsóoszlopokkal díszített, néha fiókos változatait említik. A leírások alapján tartozéka lehetett az alsó, ajtóval zárható rész, melyben az abroszokat tárolták. A felső részről eltűntek a lépcsők, helyüket egyre gyakrabban polcok vették át. Összetett, gazdagon díszített bútor, jellegénél fogva igazi asztalos mesterremek lehetett egy-egy darab. Felépítmény nélküli, előlről ajtóval, s néhány fiókkal rendelkező változata volt a kredenc.

¹⁹⁷ Apollonio di Giovanni, Dido és Aeneas lakomája, cassone. Hannover, Niedersächsisches Landesmuseum, 1450 körül.

¹⁹⁸ Didó mester: Odysseus kalandjai. Kelengyeláda festmény.

¹⁹⁹ Észak Itáliai (velencei) kredenc, Firenze, Museo Bardini.

3.3 ASZTALOK: IDEIGLENES ÉS RÖGZÍTETT ASZTALOK

Érdeemes egy kissé rácsodálkozni asztal szavunk eredetére, hiszen ebből ered az asztalos kifejezés, minden egyéb bútor előállítójáé. Asztalos készíti az ágyat, a szekrényt, majd idővel az ajtót, az ablakot is. Innen kapta nevét az asztalos szerkezet is, megkülönböztetve az ácsszerkezettől. Az asztal nem finnugor eredetű szó, hanem szláv átvétel, a *'asztolj'* magánhangzókkal meglágyított változata. A szó maga pedig a *asztaty* azaz állni igéből származik (trónszék, szék, asztal jelentésben is használták). Tehát az a lapos valami, amire a kárpát-medencei szlávok rátették az edényeiket, felemelte, kiemelte azokat a föld színétől. Ugyanez az angolban *table*, mely a latin *tabula* (deszka) szóból ered, míg a német *Tisch* a görög *diskos* (kerek lap) szóra vezethető vissza. A mi asztal szavunk tehát a felállított bakokra támasztott asztallapot jelenti, melynek a középkorban igen szép és elterjedt változatai voltak ismertek.

A tárgyalt korban az asztaloknak háromféle szerkezeti változata terjedt el, és ezek még további altípusokra tagolódnak. Az első – melynek felépítése szinte szó szerint megegyezik az „asztal” jelentésével a bakos típusú asztal. Lényege, hogy két, önmagában is megálló bakra helyezték rá a teljesen független asztallapot, így az gyorsan felállíthatóvá illetve elbonthatóvá vált. (vö. asztalt bontani kifejezésünkkel. A középkori nagy lakomák után szó szerint asztalt bontottak, és kezdődhetett a tánc.)

A megmaradt asztalaink a 15.-16. századból kivétel nélkül *fiókos*, *bölcsős asztalok*, melyek a szintén szétszedhető, bárhol felállítható deszkalábú asztaloknak továbbfejlesztett változatai, de még sokáig magukon viselték a szétszedhetőséget biztosító jegyeket. Jellemzőjük, hogy az asztal lapja többnyire közelít a négyzetes formához. A késő középkori polgári, kishemesi lakószoba ábrázolásokon látható asztalok a szoba közepén, vagy a sarkában, a falakhoz állított székek elé kerültek. A magyarországi reneszánsz lakberendezési szokásokat konzerváló paraszti szobaberendezésben az asztalnak kitüntetett és szokásrend által szabályozott helye van a szobában. Az asztalhoz ülés rendje is kötött.

Egy háztartásban azonban több asztalt is használhattak. A legfontosabb része volt az ebédlőpalotáknak, és az ebédlőpalota nélküli lakások nappali tartózkodásra szolgáló kályhás szobáinak is. Étkezéshez fehér asztalterítővel takarták le, melyet kék szedettes csíkokba rendezett minta díszített. Azonos kivitelű asztalokat használtak gyakran

íróasztalnak is, de ekkor csomózott keleti szőnyeggel terítették le, később posztóval vonták be. A bölcsős, illetve fiókos asztalok vélhetően a fontos iratok tárolására is használatosak voltak, ezért az íróasztal funkcióhoz inkább ezek köthetőek.

A 17. századi inventáriumokban is az ülőbútorokon kívül szinte minden lakószobában található egy-egy asztal, de ugyanúgy nagy számban használtak a kiszolgáló helyiségekben, és néhányat raktárakban is. Kivitelükre nézve meglehetősen nagy változatosságot mutatnak. Az úri szobában állók jelzői: hosszú, kerek, nyolcszegű; ládás, fiókos, olaszlábás, párkányos, keresztlábás; fekete, gyöntáros, cifrázott, rakott, hársfa, fehér, festett, gyalult; kék posztóval bevont, egybenjáró. A kiszolgáló helyiségekben levők: négyszögű, fenyődeszka, keresztlábos álló, táborig, paraszt, vágó, két szál deszkából álló, cövekeken álló, széles, fehér, stb. Újabb típusú asztalok is ekkor jelentek meg, az olaszlábás asztal kifejezés mögött az esztergában metszett, faragott, lécváz szerkesztésű asztalok bújnak meg.

3.3.1 BAKOS ASZTAL

A sokszor díszes asztal az egyszerű, bakos asztalok „családjába” tartozik. Széles nagy lapja bármikor leemelhető volt²⁰⁰, így az asztalok elbontásával a lakomatermet pillanatok alatt át lehetett alakítani táncteremmé. Általában csak egyik oldalához ültek, (helyet adva a felszolgálásnak) így oldala szabad maradt, lehetőség nyílt a terpesztett asztallábak közötti háromszögű rés díszes, egyedi kiképzésére. A szék/pad felőli oldalon elég volt egy szál vékony lábat elhelyezni, innen a típus megjelölése: háromlábú bakos asztal. Hazánkban meglétéről a Képes Krónika Zách Felicián merényletét ábrázoló iniciáléja tanúskodik, de számtalan inventáriumban találkozunk az asztal lapjával vagy a nélkül történő összeírásával is. A bakos asztalok nyújtottabb, 1:2, 1:3 arányúak is lehetnek. Mátyás esküvőjén 12 lépés, azaz mintegy 10 méter hosszú asztalhoz ültették a legelőkelőbbeket. Apor Péter feljegyzéseiből úgy tudjuk, hogy az erdélyi magyarok lakomák alkalmával inkább több, rövidebb asztalhoz ültek le, nem osztották meg annyi emberrel az asztalukat, csak az ebédjüket²⁰¹. A bakos asztal azonban nemcsak úri háztartásokban jelenhettek meg. Az egyszerű, becsapolt lábú asztalbakokra fektetett deszkák a legegyszerűbb megoldást biztosíthatták bármely lakókörnyezetben. Az asztal lapja egyszerű, hevederes, fejelöléces deszkalap²⁰² lehetett, előkelőségét csak a nemesebb faanyaghasználat jelezte. A bak anyaga lehetett diófa, vagy tölgyfa, felső része vastag, mindkét végén szépen faragott gerenda volt, melybe a három masszív láb csatlakozott csapolt kötéssel. A két terpesztett láb és az azt összekötő vízszintes, fűrészelt díszítésű elem közötti háromszögletű mezőt áttört díszítésű, dúsan faragott mérműves falemez tolthette ki, mely filigrán könnyedséget kölcsönzött a baknak. A hátsó láb jóval egyszerűbb kialakítású volt, alul egy vízszintes elem kötötte össze a díszes előlappal. Egyszerűbb változatainál a lábak közötti merevítő akár el is maradhatott, az ábrázolások alapján a hasított, lefelé kissé szélesedő lábkialakítás lehetett divatban.

Az asztallap anyaga is a megrendelő igényeitől és pénztárcájától függött, de nem igényelt túlzottan igényes kialakítást, hiszen minden esetben letakarták díszes

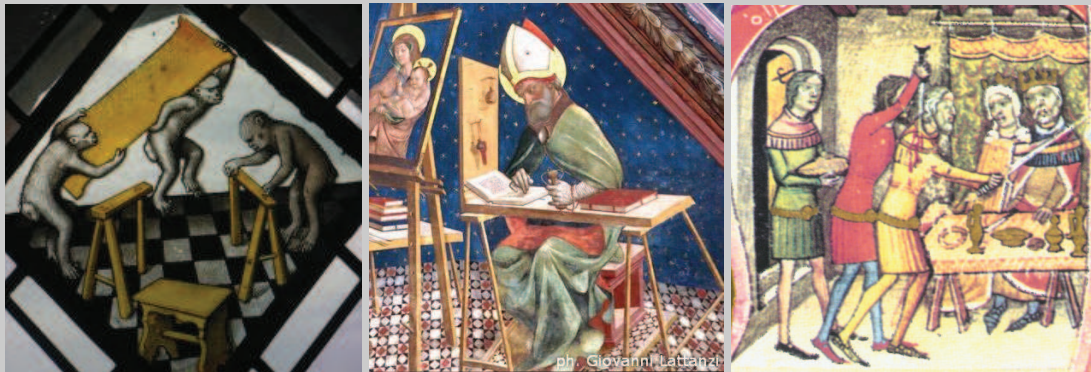
²⁰⁰ Három majom bakos asztalt állít fel, Német festett üvegablak, 1480-1500. Metropolitan. Museum of Art, New York,

²⁰¹ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bukarest, 1978. Apor Péter (1676-1752) a 18. században élt, a 17. századra vonatkozó visszaemlékezései inkább Erdélyre vonatkoznak, és többek szerint csak fenntartásokkal használhatóak.

²⁰² Szőlőlugast és felboruló asztalt ábrázoló francia illusztráció: Abraham Bosse: Ősz. 17. sz. közepe Tours, Musée des Beaux-Arts.

asztalterítővel. 3 darabnál nem több, simára gyalult felületű tölgyfa deszkából készült, melyet kézzel készített hevederekkel és/vagy két végén egy-egy széles fejelőléccel erősítettek meg. Szélessége a visegrádi rekonstrukció tanulsága és a képi ábrázolások tanulmányozása alapján 60 -70 cm körül mozoghatott.

Étkezőasztalként egész Európában elterjedt volt, de gyakran íróasztalként is használták. Polgári otthonokban gyakran a kandalló elé felállítva látjuk, ideiglenes asztalként²⁰³.

MAJMOK BAKOS ASZTALT ÉPÍTENEK ÖSSZE 1480-1500. Német üvegfestmény, Metropolitan Museum for ArtThe Cloisters Collection.

ANDREA DE LITO: LUKÁCS EVANGÉLISTA. Atri, Sta Maria Assunta Katedrális 1477-81.

ZÁCH FELICIÁN MERÉNYLETE. Iniciálé a Képes Krónikából 1360 körül. Bakos asztal magyar vonatkozású ábrázolása.

3.3.2 DESZKALÁBÚ ASZTAL

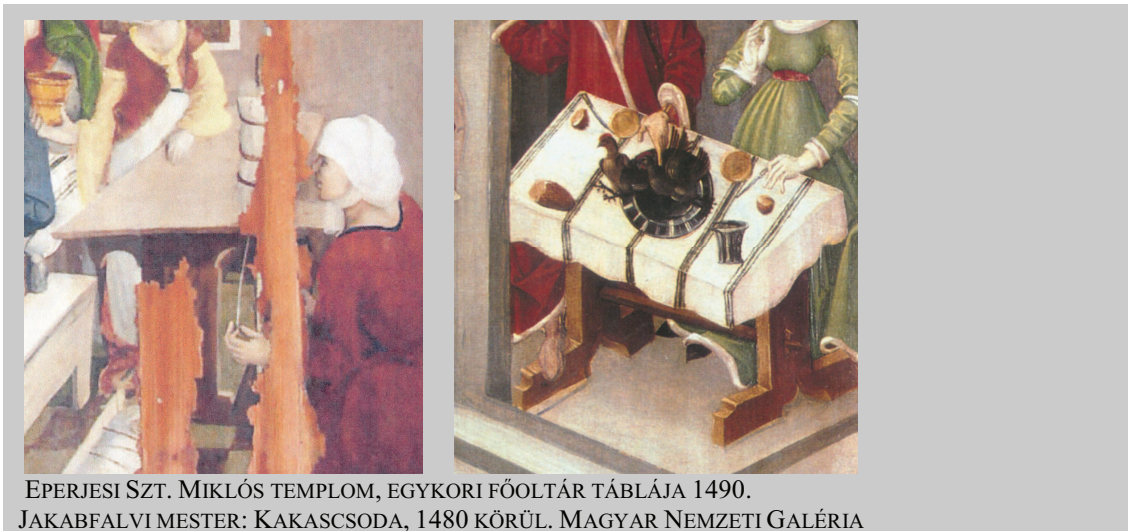
Szétszedhető deszkalábú asztal

Ez a könnyen szétszedhető asztalok egy másik családjából fejlődött ki, de szétszedhetőségére inkább szállíthatósága miatt volt szükség. Összeállítása kicsivel több munkát igényelt, így a szobában/házban állandóan fel volt állítva, csak utazáskor, helyváltoztatáskor szedték szét, és „lapra szerelve” szállíthatták. A szilárdan felállított bakot két azonos, 'T' alakot formázó láb alkotta, melyen keresztül magas pallót vagy pallókat dugtak át vízszintesen, melyeket ékkel rögzítettek, ahhoz hasonlóan, mint a kecskelábú asztaloknál látjuk. A magyarországi ábrázolások alapján azt sejtjük, hogy használata a 15. század első feléig gyakori volt. A bakra helyezett asztallap helyett idővel lapos ládát alkalmaztak, melynek lecsúsztható fedele alkotta az asztal lapját. Később ez a láda alul egy további rekesszel bővült. A szerkezet egyszerű, fiók nélküli változata elkészíthető *ácstechnikával* is, nyersen hasított fadarabokból. Az egyedüli kényes rész ebből a szempontból maga az asztallap, melyet felhasználás előtt érdemes volt kiszárítani, és hevederrel megerősíteni. Formáját több 15. század első feléből származó ábrázolás²⁰⁴ alapján ismerjük, méretét és anyagát azonban több, a 16. század elejéről megmaradt darab alapján határozhatjuk meg. Szerkezete igen egyszerű, deszkalapokra szétszedhető volt, asztallapja közel négyzetes lehetett. A szobán belüli elhelyezésük ebben a korban valószínűleg nem rögzült, igény szerint bárhol felállítható volt (így ágy előtt, ablakok előtt, kandalló közelében akár a napszaknak megfelelően). A

²⁰³ Romuléon, Bibl. Nat. Paris

²⁰⁴ Wielowi oltárok mestere: Szt. Hedvig oltár, 1430-1440 Wroclaw; Ulmi főoltár mestere: Heródes lakomája, 1400.; Jakabfalvi mester: Kakascsóda, 1480 körül; Bécsi udvari kártya magyar lapjai, 1450 körül; Miniatura IV. Károly Arany bullájából, fol. 40. 1390-1400; Eperjes, Szt. Miklós kegytemplom oltára 1490.

deszkalábás asztalszerkezet egész Európában elterjedt volt, Itáliában hosszú, keskeny asztallappal használták, és kedvelték a váza formájúra faragott lábakat - az előkelőbbeknek diófából készítve. Ezen típus későbbi fejlődése során kihúzható fiókokat is kapott. Magyar és német ábrázolásokon egyszerűbb, jellegzetes formájúra fűrészelt díszű lábakkal, egy és kétlábú változatban készültek. Az asztallap négyzethez közelít, a faanyag inkább puhafa, többnyire fenyő, vagy hárs, esetleg a keményebb, de szépen faragható juhar. Ezen típus fejlődése a bölcsőasztal kialakulásához vezetett, az asztal lapja lehúzható, vagy felnyitható, ez alatt helyezkednek el a kisebb-nagyobb rekeszek, és a két láb közé lelógó, felülről megközelíthető „bölcső”. Az asztal lapja 3 cm körüli vastag, kézzel simára és egyenletesre gyalult felületű deszka alapanyagból készült, vetemedés ellen két helyen álló, betolható hevederrel, mely faszegekkel egyben a lábakhoz való rögzítést is megoldja. A bakokat élére állított, átmenőcsapos, ékkel rögzített deszka gerinc fogta össze. Az élek vésővel, vonókéssel letörtek, a deszkaláb kontúrja fűrészelt díszítést tett lehetővé. Magassága a mai asztalokéval megegyező, 75-77 cm körül mozog, a lap mérete 90×120 cm körüli.

EPERJESI SZT. MIKLÓS TEMPLOM, EGYKORI FŐOLTÁR TÁBLÁJA 1490.

JAKABFALVI MESTER: KAKASCSODA, 1480 KÖRÜL. MAGYAR NEMZETI GALÉRIA

Olasz párkányos asztal

Itáliai eredetű a keskeny, hosszú, és magas asztal, melynek váza alakú két deszkalábát csak egy, fűrészelt díszű beékelt keresztpánt fogta össze. Használata a 17. századra jellemző, megmaradt példánya alapján igényes bútor lehetett: tölgyfából készült. Arányai és méretei miatt feltételezhetően csak egyik oldalról ültek elé, így a korábbi századok bakos asztalait válthatta ki az ebédlőpalotákban. Barokk továbbélése a trencsényi refektórium berendezésén tanulmányozható (1728-1738).

TÖLGYFA ASZTAL MAGYARORSZÁGRÓL, 1600 KÖRÜL. IMM
ASZTAL A SÁROMBERKI KASTÉLYBÓL, 1653. BRUCKENTHAL MÚZEUM (?)

Fiókos asztal, bölcsős asztal

A fiókos asztal egy lehúzható tetejű rekeszből és az ezt alátámasztó bakból áll. Kialakítása nagyon hasonló a fél évszázaddal korábbi asztalokéhoz, de itt a láb egyre többször túldíszített, a bak két függőleges deszkája közötti részbe mérműves, áttört faragás is kerülhet. Az asztal lapja felülről nyitható rekeszé vastagszik. Bár szerkesztési elve alapján a szétszedhető típusba tartozna, de már nem az, alsó összekötő eleme ragasztva rögzült a lábba, a két lábrészt egy további lábtámasznak használt deszka is összeköti. A rekesz dús faragásra lehetőséget nyújtó hársfa/fenyőfa oldaldeszkái rejtett fecskefarkú fogazással épültek egybe, az alját faszegekkel rögzítették fel, faragott díszléccel takarva a csatlakozást.

A 15. század végi asztalok gyakran többféle fából készültek. Asztallapjuk és fiókjuk gyakran hárs, jávör és fenyő. Láruk keményebb fából: bükkből, tölgyből, esetenként fenyőből készült. Díszítésük lapos faragás, plasztikus faragás és festés. A ládákhöz hasonlatosan a 16. század elején a faberakás is helyet kapott az asztalokon. Mághy Pál hagyatékában például „fodor habos jávorból” készült asztalokat találhatunk a 16. század elején. Az asztallap mérete nagyjából 100×115 cm, magassága picit nagyobb, mint egy étkezőasztalé: 77 cm, de akad 85 cm magas is!

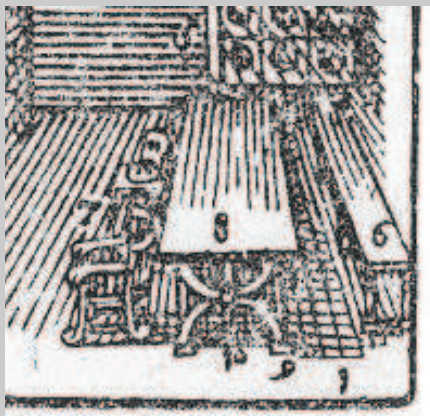
JÓZSEF AZ ASZTALNÁL – OLTÁRKÉP RÉSZLET 1515. BERETHALOM, EVANGÉLIKUS TEMPLOM.
JÁVORFA BÖLCSŐS ASZTAL ERDÉLY, IMM.
FESTETT FENYŐ ASZTAL 16. SZÁZAD VÉGE KOLOZSVÁRI TÖRTÉNETI MÚZEUM

Keresztlábas asztal

A deszkalábú asztallapok utolsó csoportját alkotják a keresztlábas asztalok, melynek lehetséges kialakításáról Comenius Ámos képes iskoláskönyve, az Orbis sensualium

pictus LXXII. táblája (A' Szoba az Ágyas-Házal) és egy a Kolozsvári Történeti Múzeumban található festett fenyő asztal alapján alkotunk képet.

COMENIUS ÁMOS: ORBIS SENSUALIUM PICTUS 1685. LŐCSE.
ASZTAL A KOLOSZVÁRI TÖRTÉNETI MÚZEUMBAN BERKE MÁRTA GYŰJTÉSE.

Terpesztett lábú asztal

Szerkesztési elvében átmenetet képez a deszkalábú és a lécvázás típusú asztal között. Asztallapja kicsiny, négyzetes, a négy lába ferdén nyúlik szét. Egyik irányban az asztal lapja alatt kávaszerűen van összefogva, másik irányban középtájon. A lábak készülhettek fűrészelt díszű deszkából, vagy vaskos esztergályozott lécből is.

TÖLGYFA LÁBÚ JÁVORFA LAPÚ ASZTAL, SÁROSPATAKI VÁR
FIZETŐ ASZTAL KÖRMÖCBÁNYA, 1630.

3.3.3 LÉCVÁZAS SZERKESZTÉSŰ ASZTAL

A lécvázás, fiókos szerkesztési elvű asztalok családjába tartozik az itáliai eredetű, nálunk olaszlábas asztalként ismert étkezőasztal. A bakos asztalokhoz hasonlóan elnyújtott arányú, de körbe ülhető, azaz szélesebb lapú volt, formája miatt a szoba közepére kívánczolt, körülötte már nem padokon, hanem garnitúraként készített magas támlás székeken ültek. A képi ábrázolások alapján azonban többször találkozunk velük a fal mellé, vagy ablak alá helyezve is. Lapja akár hosszabbítható, de több kisebb asztalként elkészítve egy hatalmas, akár íves záródású asztalt is létre lehetett hozni belőle („egybenjáró asztal”).

Az asztal lapja kávas szerkezetű, azaz alulról egy nyitott keretszerkezet támasztja alá, melybe néha kihúzható fiókokat is elhelyeztek. A lábazat önmagában is megáll, a négy vagy hat, gerenda vastagságú, szépen faragott, vagy esztergában metszett, általában oszlopot formázó lábat alul és felül, becsapolt, vízszintes gerendák kötötték össze. Előállításához meglehetősen vaskos elemeket használtak.

ÁSZTAL A PÁCINI KASTÉLYBAN.

ORSÓS LÁBAS ASZTAL SZEPESSÉG, 16. SZÁZAD VÉGE. KASSA

DIÓFA OLASZLÁBAS ASZTAL FIÓKOKKAL ALULRÓL

ZRÍNYI ÉS FRANGEPÁN BÚCSÚJA

1690. MNM.

Ennél egyszerűbb, közel négyzetes lapú, de nívós kialakítású asztalokat tudunk rekonstruálni a korabeli ábrázolások alapján. A lécvázhoz valamivel filigránabb alapanyagot használtak, a lábak esztergált díszítése hiányzik. A lábak végei enyhén kifelé hajlanak. Az asztalt főúri környezetben ábrázoló képek, a földig lelógó bársonyterítő alatt sejtetni engedik ezt a nem túl bonyolult szerkezetet.

THURZÓ KRISTÓF PORTRÉJA 1611. MNG.

SZENT IMRE HERCEG MNG 55.967.2 17. SZ. KÖZEPE

Kerek asztalok

Nyolcszegletű és kerek asztalok általában a lécvázis szerkesztésmódú asztallábbal készültek, új divat szerint, többnyire esztergályozott, vagy csavart oszloplábakkal. Gyakorta kinyithatók, vagy szétszedhetőek is voltak. Az asztal lapja többnyire független a lábtól, ezt az inventáriumok is jelzik. A lábazat könnyedebb, többnyire hengeres, vagy csavart oszlopok alkotják, melyek kihajtogathatók, így nagyobb vagy több lap is ráfér. A soproni Storno gyűjtemény egyik diófa asztalának a lapja négy oldalon nyitható ki, így a négyzetes labból könnyen kerek asztalt alakíthattak ki.

3.4 ÁGYAK, NYOSZOLYÁK

A késő középkori háztartások legfontosabb bútordarabja az ágy volt. Ez az, amely a legnagyobb értéket képviselte, ez szerepelt a polgári testamentumokban a legelső helyen. (Nemesi, főúri végrendeletekben nem volt szokás a bútorokról külön megemlékezni, azok az egyes ingatlanok részét képezhették.) Az ágyat leginkább „nyoszolya” néven említik, az *ágy* szó csak az ágyfelszerelés (matracok, ágynemű, ágyfüggöny), egészét jelöli, a nyoszolya pedig teljesen felszerelt bútort jelölt. A legszegényebbek, illetve főúri környezetben a rangon aluli szolgálók a földön, egyszerű szalmán, gyékényen, gyékényszőnyegen aludtak. Ehhez képest rangot jelentett az ágynemű valamilyen vázra való helyezése. Zentay Tünde²⁰⁵ és Csilléry Klára²⁰⁶ is behatóan foglalkozott az ágy történetével, s megállapításaik döntő többségben helytállóak. Így én csak a szerkezetek leírásával - melyek Zentay Tündénél hiányoznak - és a középkori használatuk összegzésével kívánok foglalkozni.

²⁰⁵ Zentai Tünde: Az ágy és az alvás története Pro Pannonia, 2002.

²⁰⁶ K. Csilléry Klára: Bútorművesség. In. Magyar Néprajz III. Főszerk: Balassa Iván. Akadémia kiadó Bp.1997.

A legősibb ágytípus, nemesi körökben a román korban is használt fekvőhely a hánccsfonatú dikóhoz hasonlatos lécvázás építmény volt. A tárgyalt időszak elején azonban a legtöbb nyoszolya már fából készült, komoly tudást igénylő asztalos vagy ácsolt bútor volt, s a „*kötött nyoszolya*” használata visszaszorulhatott, bár nem annyira, hogy azt teljesen eltűnjön. Csilléry Klára a dikók közé sorolja a kötött nyoszolyát, melyet azonosít a Pesthi Gábor hatnyelvű 1538-as szójegyzéke alapján a német „spanpeth” kifejezéssel. Ugyanezt Szende Katalin²⁰⁷ a vázra kifeszített (gespannt) kötelekre vagy szíjakra utaló szerkezeti megoldással hozza összefüggésbe. Az ágyrács kötelekből font elkészítése teljesen egyenértékű volt a deszkaráccsal, nyugati példák alapján feltételezhető, hogy nem számított egyszerűbbnek, vagy kényelmetlenebbnek. A soproni, pozsonyi, eperjesi ágyak tehát ettől még lehetnek ácsolt, vagy sarokoszlopos megoldásúak. Ugyanakkor a 17. századból ismert *kötött nyoszolya* valóban jelenthetett hánccsfonatú ágyfelületet. Erre enged következtetni az is, hogy az éppen Csilléry Klára által felhozott 1657-es szurduki udvarház minden szobájában (nemcsak a vendégházban, hanem az Úr házában és az Asszonyházban is!) *hársfa* kötött nyoszolyát használtak. A hársfa hánccsát a legutóbbi időkig használták kötözésre, így helytálló lehet az a feltételezés, hogy nem, vagy nemcsak a faváz anyagára utaltak vele.

A szurduki udvarházban több nyoszolya is volt. A már említett Úr házában, mely közvetlenül az ebédlőpalotából nyílt, hármat is találunk. Kettő a kályhával fűtött, kilim szőnyegekkel otthonossá tett, a fűtetlen szobából deszkafallal leválasztott hálókamrában volt, míg egy régi, függöny nélküli nyoszolya a fal körüli padeszékekkel, asztallal berendezett lakószobában állt. Ez utóbbi lehet, hogy díszesebb volt, hiszen itt fogadta vendégeit, ám a fonott ágyak talán kényelmesebbnek bizonyultak. Itt szeretném felhívni arra is a figyelmet, hogy nem minden nyoszolya szolgált éjszakai alvásra. Mátyás király könyvtárában is találunk egy aranyos kárpittal takart nyoszolyát a két ablak közé helyezve, melyen napközben pihent, olvasgatott a király.²⁰⁸

Az ágyak elhelyezéséről így ír Zentai Tünde: „A presztízis értékű bútordarabokat jól látható helyre állították. (...) Az uralkodók és előkelők ágyai, miként a trónusok, központi helyet foglalnak el. Fejvégük a falnak támaszkodik, és körül lehet járni. A polgári enteriőrökben viszont az ágy – általában már a középkor végén - az egyik fő sarokban állt, a bejárattal átellenben. Ebben a pozícióban tűnik föl a németalföldi festők, Rogier van den Weyden, Jan van Straet és mások képein is. A diagonális berendezési elv az egyszerű köznépi szobákban is érvényesül, nálunk és általában a kontinens nagy részén az ágy a második legrangosabb helyre, a szoba belső szögletébe kerül, a szent sarokkal egy vonalba. Úgy gondolom, Zentai megállapítása a köznépi lakóhelyiségekre mindenképpen érvényes lehet, itt ugyanis egy szobán belül kellett az alvás mellett a vendégfogadást, és a reprezentációt is megoldani. A paraszti lakóbelsőnél az ágy és az ágynemű szolgált a család vagyoni helyzetének bemutatására, s a szűk helyen a fal mellett lehetett ezt csak megoldani. A tehetősebbek elsősorban a Palotában fogadták vendégeiket, (vagy ha nem engedhették meg maguknak, akkor a nappali tartózkodásra szolgáló első szobában), így az ágy reprezentatív szerepe háttérbe szorult, a pohárszék vette át feladatát (rajta a köznép számára nehezen, vagy egyáltalán nem elérhető ón, ezüst és aranyedényekkel). A főúri, uralkodói ágyak viszont idővel reprezentatívakká - színpadeszerűekké váltak, így a hivatalos, díszággal berendezett hálószobák mellett megjelentek a privát, legbensőbb elhelyezésű és ténylegesen használt királyi hálószobák

²⁰⁷ Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp. MTA Történettudományi intézet 2004. 202. oldal

²⁰⁸ Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet Magvető könyvkiadó Bp., 1985. 415. old.

is.²⁰⁹ A késő középkori polgári lakóbelsőket mintául vevő, főleg szentek születését vagy halálát megjelenítő képeken ugyanakkor az ágyak láthatóan a szoba közepére vannak helyezve, teljesen körüljárhatóan(!). Nem tudni, hogy a jelenet jelentőségének kiemelése miatt festették így meg, vagy – legalább is fontos élethelyzetekben ez így volt szokás? De ugyanígy találjuk betegeket gyógyításakor is az ágyakat. Azokon a képeken, ahol a falhoz tolták, minden esetben háttámlával támaszkodnak a falhoz, és többnyire az ablakok közelében találhatóak. Két ablak közé került az ágy az eperjesi főoltár Szent Miklós születése jelenetén, közvetlenül az ablak előtt áll Lippán és Temesvári Pelbárt könyvének egyszerű polgári lakóbelsőket megjelenítő metszetén is.

3.4.1 ÁCSOLT ÁGY.

Kezdetleges hangzása ellenére az ácsolt ágy igen jól funkcionáló, díszes ágyváz is lehetett. Előállításához nyersen hasított széles deszkákat használtak, s „divatja” nem is annyira az egyszerű, vagy olcsó kivitelében rejlett, hanem a szétszedhetőségében. Sarokkötései ugyanis oldhatók voltak, így utazáskor (mely egy nemes vagy kereskedő számára igen gyakori volt) „lapra szerelten” tudták szállítani. Kialakításáról és használatáról két festmény alapján kaphatunk pontosabb képet, ehhez egy későbbi darab felmérési rajza is a rendelkezésünkre áll. Ferde lába és fejtámasza volt, magas építésű, igényes bútordarabnak látszik. A gótikus stílus számára kevesebb díszítési lehetőséget adott. Bár fűrészelt fából is elő lehetett állítani, főúri környezetben a 15. század végére kezdett kikopni, miközben a szegényebb környezetben a 19 századig megőrződött a használata.²¹⁰ Úgy tűnik nem feltétlenül a szoba egy kitüntetett pontjára helyezték, könnyű volta miatt talán valóban állhatott körüljárhatóan a szoba közepén is.

ÁCSOLT ÁGYAK

EPERJES; SZENT MIKLÓS TEMPLOM SZT. MIKLÓS BETEGET GYÓGYÍT 1495 -1505,
SZMRECSÁNY, SZENT ERZSÉBET BETEGEKET FÜRDET 1510.

²⁰⁹ Orosz Krisztina: Lakáskultúra a késő középkori Magyarországon. In: A visegrádi királyi palota. Szerk.: Buzás Gergely, Orosz Krisztina. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma. Budapest, 2010. 234.old.

²¹⁰ K. Csilléry Klára: Bútorművesség. In.: Magyar Néprajz III. Főszerk: Balassa Iván. Akadémia kiadó Bp.1997. 406. old.

KÁROLY KLÁRA 1578-BAN KÉSZÍTETT ÉS 1678-BAN FELÚJÍTOTT ÁGYA.

3.4.2 SAROKOSZLOPOS ÁGY

A kor legelterjedtebb ágytípusa mégis a sarokoszlopos ágy volt. Négy vastag lábába egyszerű, vagy szegelt csapolással, oldhatatlanul került be a négy oldaldeszka, melyhez belülről a fenékdeszkák, vagy az alsó szalmazsákot tartó kötélet került²¹¹. A négy oszlop tetejét kifaragták, de gazdag díszítésre adott lehetőséget a magasított lábtól való deszka, illetve a párnák fölött esetenként előbukkanó fejtámla is. A fennmaradt 15. századi ágyak általában nem különösebben szélesek – eltekintve az angliai Ware-i nagy ágytól²¹², mely 11 láb széles (335 cm) és a feljegyzések szerint 15 ember is aludt benne egyidejűleg – inkább meglepően rövidek (188-190 cm) voltak. Ennek magyarázata, hogy a kor szokása szerint nem kinyújtózkodva, hanem magasra felpolcolva, félig ülő helyzetben aludtak, hisz kinyújtózkodva csak a halottak fekszenek. Az átlag testmagasság a nemesek körében alig volt alacsonyabb a mainál²¹³. A kassai szent Erzsébet oltáron látható főúri ágyhoz hasonló gazdag mérműves díszítésű darabok szép számmal megtalálhatóak ábrázolásokon Ausztria, Németország és a Kárpát-medence területein, sőt mintegy 7-8 eredeti darab is ránk maradt²¹⁴.

A polgári, nemesi használatban levő nyoszolyák két- három²¹⁵ fő használatára készültek, magas fekvőfelületűek voltak – részben a hideg, részben a reprezentáció miatt. Az ágy alá gyakran elrejtették az éjjeliedényt és talán a szolgálók/gyerekek

²¹¹ Mária halála, Klosterneuburg, Albrechts oltár egyik táblája. Albrechtsmeister, 1438-40. Stiftsmuseum; A bekötött aljú ágy kialakítására legszebb példa az essexi Saffron Walden Múzeumban levő 16. századi példány.

²¹² Great bed of Ware, Jonas Fosbrooke asztalos munkája 1560 körül. Victoria & Albert Museum, Museum no. W.47:1 to 28-1931

²¹³ Richard H. Steckel: New Light on the 'Dark Ages': The Remarkably Tall Stature of European Men during the Medieval Era, *Social Science History* 28 (2004), 211-29.

²¹⁴ Tiroli ágy, Innsbruck, Volksmuseum; Kreuzenstein, ágy 16. sz. eleje, Schloss-Museum; Ágy, Salzburg, Festung Hohensalzburg, Museum; Sváb ágy 1470 München; Faragott ágyfej címerrel 1450-1520 München, Bayerliches Nationalmuseum; Nürnbergi ágyvég 16. sz. Nürnberg Germanisches Nationalmuseum; Karthausi kolostor vendégágya 1512 Basel, Historisches Museum.

²¹⁵ Az együttalvás elterjedt szokás volt, leghitelesebb példái a szent Miklós által megmentett három lányt ábrázoló jelenetek, és számos feljegyzés. Ld. Zentai Tünde: Az ágy és az alvás története *Pro Pannonia*, 2002. 92-93. old.

éjszaka használt gyékényszőnyegét, vagy kihúzható, alacsony ágyát²¹⁶. Oldaldeszkaik combtó magasságig, úgy 70 cm-re nyúltak fel. Anyaga, díszítése és felületkezelése a megrendelő pénztárcájától függött. A dúsan faragott legdrágább darabok dióból, hársból, de fenyőből is készülhettek. Az ágyba 3 db fehér vászonnal burkolt matrac (derékalj) került, melyek közül az alsó szalmával, a másik kettő gyapjúval tömött. Erre két fehérített lenvászon lepedő, majd lehetőleg díszes ágytakaró terült. Az ágy fejéhez sűrűszövésű fehér lenvászonba gyapjúval tömött ún. hosszúpárnát, s erre fejenként egy darab, nagyméretű párnát tettek.

3.4.3 SAROKOSZLOPOS MENNYEZETES ÁGY

A díszesen elkészíthető ágyak készülhettek mennyezettel is, így még előkelőbbek lehettek. Kétféle változatuk ismert: a textildachinos és az ágyszerkezettel egybeépített mennyezetes ágy (himmelbett). Áruk a 17. századi asztalos limitációk (árszabás) szerint kétszerese volt a mennyezet nélkülinek. A 15. századi famennyezetes ágyak nem lehettek túl népszerűek, Szende Katalin az általa vizsgált városi otthonokban használt 99 nyoszolyából mindössze egyszer találkozott vele, s a magyarországi képi ábrázolásokon sem tűnnek fel. Annál inkább kedvelhették a textildachinokat, melyeket külön alféjezetben ismertetek. A 16. századtól kezdve új divatú, oszlopos, ágyak használata terjedt el. Sík mennyezetű tárgyi emléke a sárospataki várban őrződött meg, 1672-ben készítették. A sarokoszlopok felmagasításával, és felül kávéval összefogva alakították ki a mennyezetet. Ugyanebben az időben a vasvázás, sátorfedeles mennyezetes ágy is használatban volt, szerkezeti kialakítása azonban nem tér el lényegesen az előzőektől. Az oszlopok tetejére, vagy a felső kávaszerkezethez csatlakozva ívesen hajlított, középen egy pontban összefutó vaspálca vázat rögzítettek, melyre szabott, festett/hímzett kárpitot feszítettek. Nemesi és polgári otthonokban egyaránt kimutatták használatát. A sárospataki ágy hossza nem tért el a középkori gyakorlattól, azaz mindössze 195 cm mély, és 129 cm széles volt.

1480 KÖRÜL, BÁRTFA, SZT. ERZSÉBET TEMPLOM, SZT. ERZSÉBET SZÜLETÉSE
1515; BERETHALOM, EVANGÉLIKUS TEMPLOM, MÁRIA SZÜLETÉSE
1495 -1505, EPERJES, SZENT MIKLÓS TEMPLOM, SZT. MIKLÓS SZÜLETÉSE

3.4.4 BÖLCSŐK

Nem mindennapi használatban voltak, de gyermekáldáskor a ház berendezéséhez tartoztak. Díszesebb és egyszerűbb változatát is asztalostól rendelték meg²¹⁷. Az ágyakhoz hasonlóan a bölcső szerkezete sarokoszlopos, függőleges vagy ferde

²¹⁶ *Raispett*=útiágy, vagy ágy alá tolható fiók is lehetett. Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp. MTA Történettudományi intézet 2004. 202. old.

²¹⁷ A 17. század közepén a gyantározott bölcsőt 1 forintért, a festetlent 75 dénárért adták.

deszkaoldalú és fenekű, talpas, viszonylag alacsony kialakítású volt, melyet magyarországi táblaképekről ismerünk.

3.5 SPECIÁLIS BÚTOROK

Könyvtámasz

Olvasáshoz és íráshoz ugyanazt a ferde lapú szerkezetet használták az íróasztalra helyezve, csak míg az előbbi meredek volt, az íráshoz a pergament mintegy 20 fokos ferde támaszra állították²¹⁸. A lap és a két támasztó láb hevederes összeépítésének módjáról a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán szereplő könyvtámasz²¹⁹ alapján tájékozódhatunk. A gyalult felületű, vékony falapot két oldalt egy-egy háromszög alakú lap támasztja alá, mely egyben a lapot vetemedés ellen hevederes kötésével merevíti is. Elöl a könyv lecsúszását egy szépen fűrészelt filigrán támaszléc akadályozza meg. Ez a konstrukció csak a 15. század végéig volt használatban, írólapnak később a hasonlóan ferde lapú íródobozokat használták, melyeket tékának hívtak, de egyre elterjedtebb volt a vízszintes lapon való írás is.

SZENT MÁRTON MISÉJE MAGYAR 1490 OLTÁRSZÁRNYKÉP
JANKOVICH-GYŰJTEMÉNY, SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM

Emelvények, dobogók

A legrangosabbak ágyát és székét kisebb emelvényel, dobogóval emelték ki. Ez fából készült, sokszor gazdagon díszített is lehetett²²⁰, de volt, hogy csak egyszerűen deszkákból összerótták²²¹. Gyakran díszes szőnyeggel borították le. Az emelvények magassága egy lépcsőfoknyi, mintegy 15-17 cm lehetett. Három fokos emelvényre helyezték Mátyás király asztalát.

Igényes és drága faborítással, egyszerűbb gerendavázzal készült, a deszkákat szegekkel rögzítették. Alulra profilozott díszlécet szegtek, díszítésre a homloklapot használták (mérműves faragás, vagy berakás). Hazai használatára utalást Mátyást ábrázoló graduálékban illetve a 17. századi inventáriumokban találunk.

Imazsámoly

Nagyon sok féle imazsámoly ábrázolás van, de mindegyik valahol elnagyolt, takart, vagy nem valóságos, csak nagy nehézségek árán rekonstruálható. Helyét sem tudjuk a szobában pontosan meghatározni, a legtöbb, amit mondani lehet róla, hogy többnyire az

²¹⁸ Míndezt Domenico Ghirlandaio, St. Jeromost ill. Albrecht Dürer, Rotterdami Erasmust ábrázoló festményén tanulmányozhatjuk.

²¹⁹ Festett és faragott hársfa könyvtámasz Nagydobróc. MNM 163/1934.

²²⁰ Chateau de Gruyeres hálószoza; Petrus Christus: Trónoló Madonna Szt Jeromos és Assisi Ferenc között. 1457. Städel Museum Frankfurt am Main.

²²¹ Utolsó kenet, Miniatura 15. sz. Bodleian Library, Oxford.

ágy közelében lehetett. Egy imakönyv tartására is szolgáló magasabb részből, és a térdeplőből állt, de hol előlről, hol oldalról nyitott, hol ferde lapú, hol egyenes, hol faragott, máshol berakásos, vagy esetenként kárpittal leterített.

1495 -1505, EPERJES; SZENT MIKLÓS TEMPLOM
ANGYALI ÜDVÖZLET JELENET

Hímzőkeret, guzsaly

A lányok, asszonyok – polgár, paraszt és főrangú hölgy egyaránt - napközben idejük jó részét fonással, hímzéssel töltötték, így az ehhez szükséges eszközök is a lakószoba berendezési tárgyai közé tartoztak. A hímzéshez szögletes hímzőkeretet használtak, fából készült, állítható szélességűt, melyet akár két vékony lábú bak(szék)re támasztottak fel²²². A fonáshoz rövidebb guzsalyt használtak, melyet lábuk közé vettek, vagy a szék részébe tűztek. A szösz egy fehér vagy színes vászondarabbal fogták körbe, melyet elütő színű szalaggal rögzítettek a guzsaly tetejéhez.

HÍMZŐKERETEK ÉS FONÁS KORABELI ÁBRÁZOLÁSOKON

Album Amicorum of Gervasius Fabricius 1603-37.

Francesco Cossa: Március allegóriája: Minerva diadala.1476-84 Ferrara, Palazzo Schifanoia.

Fonó Mária, németújvári oltárkép, 15.sz.eleje

Eperjes, Szent Miklós templom, volt főoltár, Szent Miklós születése jelenet.

²²² Március allegóriája: Minerva diadala 1476-84 Ferrara, Pal Schifanoia; Andrea de Lito: Mária születése, Atri, Sta Maria Assunta katedrális 1477-81.

3.5.1 FÜRDÉS, FÜRDŐDÉZSÁK A LAKÓSZOBÁKBAN

Európában az igazán tehetősek saját hálósobájukban saját kádat birtokolhattak, bár erről értékelhető ábrázolás²²³ kevés maradt fenn. Magyarországon a fürdésről néhány emlékmorzsa tudósít. Visegrádon az 1360-as években épült a királynői lakosztályhoz csatlakozva egy hideg-meleg vizes, padlófűtéses, kőlapokból készült fürdőkáddal rendelkező fürdőkamra, melyet Mátyás kibővített, így Beatrix is használhatta. Fürdőszooba meglétéről tudunk Budán és Tatán is. Zsigmond lengyel herceg 1500-1512 között Budán tartózkodván nem a saját lakosztályában, hanem a város valamelyik közfürdőjébe járt rendszeresen tisztálkodni, ahogy arról a számadáskönyveiből értesülünk. II. Lajos szintén gyakran járt a budai hévfürdőbe, de volt, hogy a vizet hazavitette. A földszinten elhelyezett fürdőháza volt a szerencsi várnak²²⁴, és máshol is találkozunk főmosó dézsákkal, fürdő kádakkal²²⁵. Fürdőkád ábrázolását látjuk Szent Erzsébet leprásokat mosdató jeleneteiben. Ezekon saját lakosztályában vagy a szegényházban mosdatja a betegeket. Ez az egyetlen adat tehát, hogy a lakószobán belül lett volna a fürdőkád, egyébként úgy tűnik, nálunk külön helyiséget tartottak fenn e célból, vagy közfürdőbe jártak. A kád egyértelműen kerek, szemben a főleg francia és németalföldi ábrázolásokkal, ahol két végén lekerekített formájú, függőleges falú dézsákat láthatunk, melyben kinyújtott lábbal lehetett leülni, és akár két-három személy is elfért benne. Úgy tűnik a nyilvános fürdők és az otthoni fürdőkádak kiképzése nem tért el egymástól. 1656-ban Bodokon fürdeni való réz kádról is tudunk.

Újszülött gyermekeket alacsony falú, kerek, vagy ovális fadézsában, vagy aki megengedhette magának aranyozott vagy réz kézmosó tálban fürdették a kandalló közelében a szülőágynál.

A mindennapi tisztálkodáshoz hozzátartozott a kéz- és arcmosás. Ennek helyszíne a lakószobában volt, mégpedig a hálóhelyiségben. Mosdáshoz kisebb dézsát vagy kerek fémedényt használtak, a törülközőt (arctörölőt) a falra tett rúdra kiterítve helyezték el. A mosdótálnak nem volt állandó helye, használat közben alacsonyabb székre (háncsál kötött kisszék), vagy padra helyezték. Ismerték a szappant is és csutakoláshoz szépen fonott kis vessző- vagy szőr²²⁶csutakokat használtak. A pedáns német polgári lakások bútordarabja volt a meleg vizes kanna tárolására szolgáló és beépített kézmosó tállal felszerelt keskeny szekrényke.

A fürdődézsza kialakítása a kor kádártechnikájának megfelelően hasított tölgyfa elemekből készült, vasabroncs helyett mogyoróvesszővel összefogva. Méretei az ábrázolások alapján meghatározhatók. Mintegy 60 cm magas oldalfalú, és 120-150 cm átmérőjű kádacról lehetett szó. Az európai fürdőházakban és főúri lakószobákban divatos föléjük boruló baldachin meglétéről nincs adatunk.

3.6 TEXTILEK

3.6.1 KÁRPITOK

A leglátványosabb textilelemek talán a falra kerülő kárpitok voltak, melyek anyagát egyéb célra is használták, nemcsak ruhák, hanem baldachinok, bútorkárpitok, párnák készültek belőle, így az enteriőr szerves részét képezték. A későközépkor leggazdagabb

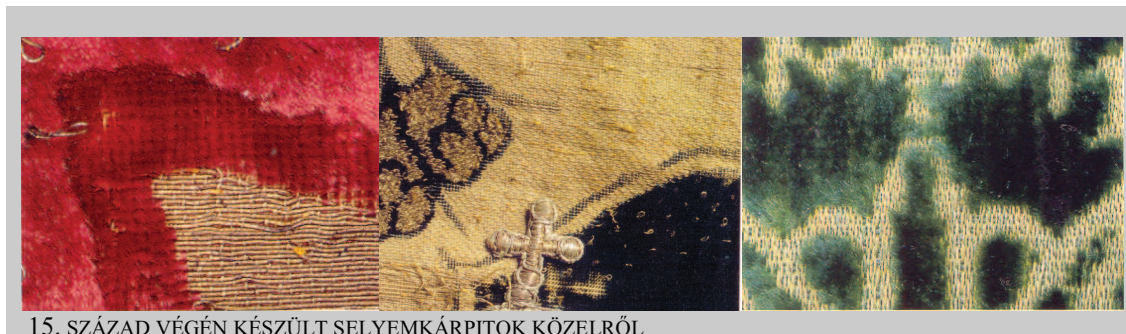
²²³ <http://www.larsdatter.com/baths.htm>; H Memling: Betszabé kiszáll a fürdőből, 1485, (Staatsgalerie, Stuttgart)

²²⁴ Berendezése 1635-ben két padszék és egy vízmelegítésre szolgáló üstkemence volt.

²²⁵ Török Ferencné iványi udvarházában 1667-ben., igaz, a pincében, egyéb mosó és mosó faedények mellett.

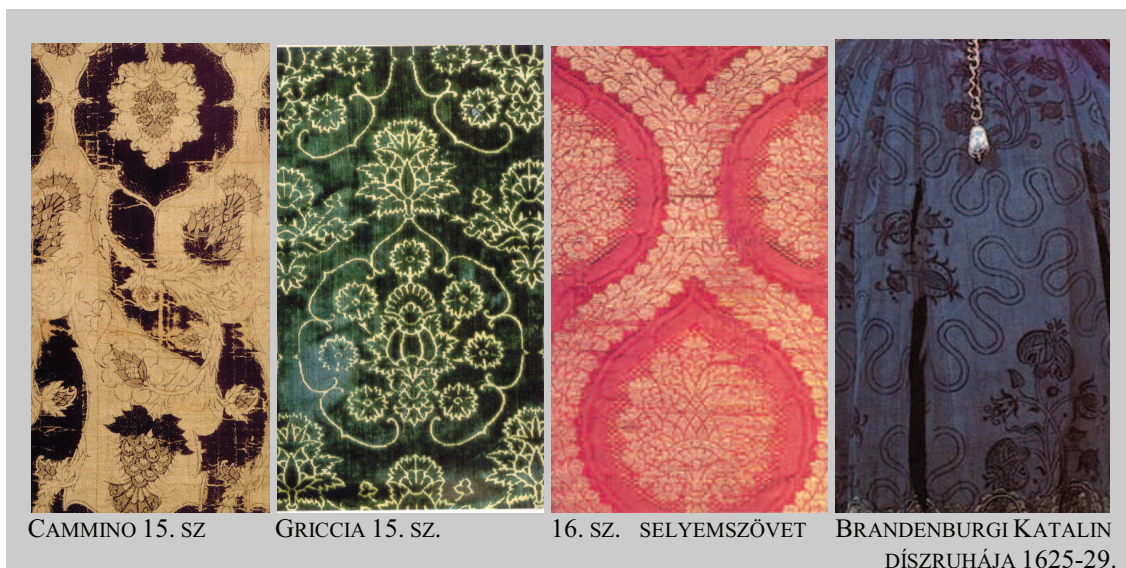
²²⁶ Thököly Imrének fekete szőr dörgölője volt.

enteriőrjeihez selyemből és lenből²²⁷ készült élénk színű szöveteket használtak. Nem csak egyszerű bársonyról volt szó: különböző magasságokban vágták fel a szálakat, a mással nem utánozható, valódi aranyfóliával tekert fonalat hol beleszótták, hol kézzel hurkolták a szövetbe, egymás mellett akár öt különböző felületet hozva létre, amely együttesen adta ki a pazar mintát.

15. SZÁZAD VÉGÉN KÉSZÜLT SELYEMKÁRPITOK KÖZELRŐL

Mivel nagyon kényesek, sérülékenyek voltak, sajnos csak töredékek maradtak ránk. Használatáról ellenben számtalan adat: festmények, képek, inventáriumok, sőt, sok esetben a falra felfestett utázmataik²²⁸, vagy a falba vert szögek tudósítanak. Az európai uralkodói udvarok falait mindenhol Firenze és Velence (és talán Párizs) szövőműhelyeinek 7000 szövőszéken szőtt²²⁹ palmettás, gránátalma mintás, arany szállal átszótt, bársony kárpitjai borították, így volt ez nálunk is. A kevésbé tehetősebbek az egyszínű, vagy minta nélküli selyemszövet, a bőrkárpit vagy a festett vásznak, posztók közül válogattak. De a gazdag városi polgárok, patríciusok, a nagybirtokos főurak a legdrágább, aprólékosan kidolgozott, mintásan szőtt bársonyokkal rendelkeztek.

CAMMINO 15. SZ

GRICCIA 15. SZ.

16. SZ. SELYEMSZÖVET

BRANDENBURGI KATALIN
DÍSZRUHÁJA 1625-29.

²²⁷ Brocarts célestes-Avignon 1997 ISBN 2-9504665-4-0

²²⁸ Firenze, Palazzo Davanzati 1390(?), Mantova, Palazzo Ducale, Camera degli Sposi, 1465-74.; Cesky Krumlov, vár 1577; De ide köthető: Esztergom, Várkápolna freskó 14. sz. közepe; Kassa, Szt Mihály kápolna, belső falfestés.

²²⁹ László Emőke, Művészi szövetneműek, in: Régiségek könyve, szerk. Voit Pál, Gondolat 1983.

A kárpitmintákat két csoportra lehet osztani. Az első, a még gótikusan sorolt palmetta motívumokból felépülő, egyszínű, bemélyített kontúrú bársony, az ún. *Cammino* (út) minta, a másik a fentebb leírt gazdagabb technikával készülő, gyümölcsös, bogáncsos indákra ültetett gránátalmás palmetta motívum, melyek a mintegy 60 cm széles szöveten függőlegesen követi egymást, gyakran 150 cm hosszú mintaelemeket alkotva. Ennek neve *Griccia* (ránc, fodor), szimmetrikus vagy aszimmetrikus elrendezésű²³⁰ is lehetett. Ezek mai előállítására most is több megye éves jóvedelmének felelne meg²³¹.

A falikárpitok beboríthaták a teljes felületet, a mennyezet alól a földig lógatva a keskeny, hosszú pannókat²³², melyeket vékony szalagokkal kötöttek össze²³³. De gyakrabban alacsonyra akasztották²³⁴, és a felette levő falfelületet festéssel tették gazdaggá. Német, lengyel és magyar területen a kárpit felfüggesztésének egy másik módját is ismerték: a fal elé rudat rögzítettek, és erre akasztották karikákra a vízszintesen összevarrt, gyakran felül széles, elütő színű anyaggal szegélyezett darabokat.²³⁵ Hasonló megoldással a helyiséget több kisebb részre is oszthatták, a díszes kárpitfallal választva le a teret.²³⁶ Néhány ábrázolás egy szerényebb megoldási módról is tudósít: csak a fontosabb helyekre, ülőpad, ládák mögé akasztottak fel egy-egy nagyobb darabot.²³⁷

A magyarországi táblaképeket tanulmányozva feltűnik, hogy sok helyen az ágyat több színből összeválogatott, tarka kárpit veszi körbe. Bártfán zöld az ágytakaró, vörös színű a baldachin. Eperjesen a baldachintető vörös, a mennyezete és a hátsó kárpitja fekete-arany mintás, az oldalsó függönyök zölddel bélelt vörösek, a takaró arannyal átszótt vörös kelme.²³⁸

A 16. század folyamán a dekorációs szövetek színei változnak, gazdagodnak. A minták terén új kompozíciók és elemek jönnek divatba. A század végétől egyre kisebbek lettek a minták, a 17. század második negyedében a bútor és függönyanyagokat már kisebb, tenyérnyi nagyságú gránátalmák, szegfűk, liliomok tagolták. A bársony mellett a damasztok, atlaszok, lampaszok is kedveltek lettek. A

²³⁰ http://www.thais.it/arti_minori/tessuto/italiano/Italiano1.htm

²³¹ A visegrádi textilrekonstrukciók megalkotásában Remsey Flóra textiltervező művész segített, aki többek között a gödöllői kastélyba készített kárpitokon szerzett e téren tapasztalatot. Kompromisszumokra azonban szükség volt. Bársonyt nem tudtunk készíttetni. A technikai korlátok miatt csak a minta hitelességére szorítkozhattunk, alapanyagnak a selymes fényt adó viszkózt választottuk. A rendelkezésre álló színminták alapján a lehető legélénkebb árnyalatok mellett döntöttünk, mégis a Jacquard technika miatt a végső szín a színes szál, és az aransárga szál keverékéből adódott ki. Ez sajnos leginkább a kék színnél okozott gondot, a vágyott mély indigókék helyett egy világos ultramarin árnyalatot kaptunk. Ám még így is a kész minta csodálatosan változatos színeket ad, attól függően, hogy hogyan esik rá a fény, ettől az egész kelme élettel telivé vált. Bár csak egyetlen mintát tudtunk elkészíttetni, a szín tompaságáért cserébe, a három színvariációból hat különböző kárpittal tudtuk a falakat, párnákat felöltöztetni: a kész kelme mindkét oldala tökéletesen használható, az egyiket az alapszín, a másikon az arany dominál.

²³² X. Leo átveszi az arany cipőket. Praeparatio ad missam miniatur 1520, Berlin.

²³³ Marcello Fogolino: bankett I. Keresztély dán király tiszteletére, Castello di Malpaga, Itália 1520.

²³⁴ I. Miksa és II. Ulászló béketárgyalása, Weisskunig, 1505-1519

²³⁵ Tristen de Léonois, (BNF Fr.) fürdő 15. sz. első negyede.

²³⁶ Szent István születése, miniatúra a Képes krónikából; A szűz halála 1430. Staatliche Museen, Berlin

²³⁷ Giovanni Boccati, jelenet St. Sarino életéből, freskó, Oviedo, 1475- ; szerelmes dalok gyűjteményének illusztrációja, francia, 1475.

²³⁸ A fentebb említett képekről azonban megjegyzendő, hogy többségében felvidéki városok voltak megrendelőik és használóik, és nagy valószínűséggel megalkotóik is. Az egyetlen említés Mátyás ágyáról arany-színű kárpitról beszél.

végben vásárolható szövetek mellett a legtehetősebbek egyedi megrendelésre is készíttethettek mintákat. A 17. században Bécsen keresztül szerezték be még Erdélyből is az ágy kárpitozásához, a fal felöltöztetéséhez, a ruha varratásához szükséges szöveteket.

A 17 századi házőltözetek, azaz falikárpitok, falburkolás széles körben való elterjedésére kapunk adatokat az inventáriumok tanulmányozásával. Nemcsak drága anyagokat használtak, de aki tehetett textilekkel tette otthonossá és nem utolsó sorban melegebbé otthonát. Királyfalván török oszlopos szőnyeget és székely kárpitokat akasztottak a falra, Mihályfalván falra való gyapjú szőtt kárpitról és vászon kárpitokról olvashatunk. Nem véletlen, hogy a nagy többségnél nem lehet az előzőekben leírt, gazdag textilek nyomára bukkanni. A Bécsből hozott 17. századi meggyszínű bársony vagy narancsszínű atlaszszövet árából jó kőházat lehetett venni ekkoriban. Gróf Thurzó György kincstárában²³⁹ számon tartott, a falakon függő kárpitok között *írott posztós* kárpitokat, *bőrből készült zöld, vörös és kék virágos és aranyas* kárpitokat, továbbá *posztós olasz* kárpitokat találunk. Ez utóbbiak tették ki a nagy részét a gyűjteményének. Ezen kívül említésre méltó még a zöld tafota kárpit, mellyel a könyvtárszobában, feltehetően a felső polcokon levő könyveket függönyözték el.

3.6.1.1 Ágy és trónbaldachinok

Kialakítását csak ábrázolásokból ismerjük. A földrész különböző részein divatos baldachinmegoldások közül jó néhány megtalálható volt nálunk is.²⁴⁰ A baldachin sátrat kétféleképpen készíthették: vagy az összevarrt textilt feszítették ki vízszintes irányban a sarkainál fogva (így kissé belógott és összeráncolódott)²⁴¹, vagy merev vázra feszítették, és így függesztették le a mennyezetről, illetve kötötték ki a hátsó falhoz²⁴². A függönnyt ehhez a vázhoz rögzített vékonyabb rúdon, vagy erősebb zsinóron lehetett elhúzni, mely teljesen beborította az ágyat és jócskán lelógott a földig. Éjszakára behúzták, nappal széthúzták és - hogy ne legyen útban - összecsomózták, majd visszagyömöszölték a csomó felett keletkezett „zsákba”- így jött létre a festményeken látható jellegzetes körte alak.

Anyaga: Selyemszövet, laposra illetve hengeresre kovácsolt vas, kenderkötél, sárgaréz karika. Elhelyezése magasan, 280-300 cm-re az ágy vagy trónszék fölött volt.²⁴³

A 17 századi főúri ágybaldachin kialakítását és értékét Gróf Thurzó Ilona kézfogására Bécsben készített ágy érzékelteti.²⁴⁴ Az ágyváz maga is meglehetősen

²³⁹ Gróf Thurzó György kincstárának leltára, mely felvételét Th. Borbálának Erdődy Kristófhhoz lett férjhez adása után 1612. október. In. Radvánszky: Magyar családélet és háztartás II. 155 oldal.

²⁴⁰ A Képes Krónika színpompás rajzai olasz típusú ágyakat mutatnak, a főleg német polgárokkal lakott városokban a német táblaképekről ismert teljes és félbaldachinos változatok voltak divatban.

²⁴¹ Rogier van der Weyden, Angyali üdvözlés, 1460; Jan van Eyck, Keresztelő Szent János születése, Torino-Miláno óraskönyv, 1422-1424, (Torino, Museo Civico);

²⁴² Heiligenkreuzi mester: Szent Klára halála 1410 Washington.

²⁴³ A Visegrádon rekonstruált baldachin több kérdést felvetett, melyet így oldottunk meg: a keret laposvasból készült, sarkain átlósan megerősítve, melyhez alulra, a sarkainál kis csapokkal rögzítve 3cm-re rögzítettük a függönnytartó hengeres vékony vasrudat. Ez a használat során ici-picit meghajlott, épp csak annyira, mint ahogy a régi képeken is látszik. A keret rögzítéséhez felül négy kisebb karika szolgál, ide fűztük a kenderkötteleket, melyeket a famennyezetbe vert vasszögekhez kötöttünk ki. A vázát a baldachinsátor anyagából vett csíkokkal tekertük körbe, kívülről pedig a szabott baldachintető borul rá, mely az oldalai mentén lelóg takarva a függönnyrudat. Eredetileg aranyfóliával tekert gyapjuszálból készített hosszú, egyenes rojt szegélyezte volna, de ez a mai technikával előállíthatatlannak bizonyult. Így végül 5 cm vastag kereskedelembe kapható aranyzínűre festett valódi selyem „passepartout” rojtot kaptunk.

drága volt, hiszen 22,50 forintot adtak érte.²⁴⁵ De még többbe került a baldachin. A hozzá való 22 és $\frac{3}{4}$ rőf (17,75 m) tafotáért 53,47 forintot fizettek. De ehhez még vásároltak 11 és fél rőf vásznat bélésnek, 4 lat (7 dkg) hozzá illő színű, azaz szederjes selyemcérnát a varráshoz, 30 rőf (46 m) selyempántlikát, 76 lat (133 dkg) nagyobb és kisebb selyem franczlit (rojtot) - mely önmagában csak több mint 45 forint volt, és a 7 tucat azaz 84 db feketével tündöklő zöldes gombért összesen 115 forint és 25 dénárt adtak ki.

1480. RANSANUS KÓDEX EGYIK MINIATÚRÁJA

Mátyás tarka kárpitokkal leterített, kettős dobogón álló trónszéke fölött arannyal átszőtt, vörös színű baldachin függ.

3.6.1.2 Párnák

A kárpitokkal megegyező anyagból készültek a falfülkébe, padokra, székekre kerülő kisebb párnák. A 15. század folyamán a székeknek nem volt rögzített párnázata, ennek divatja csak a század végén, a 16 század elején kezd kialakulni. Lényegében egyféle módját ismerték a párna behúzásának: a fehér lenvászamba tömött tollat, vagy gyapjút félbehajtott díszes anyagból varrt csőbe bújttatták, két oldalt selyemzsinórral húzva feszesre a huzatot. A zsinórzat a párnavarró keze nyomán akár igen bonyolult, dekoratív mintájú is lehetett. A kárpitanyag szélébe minden valószínűség szerint azsúrozott technikával készítették el a zsinórbújtató lyukakat. A párna négy sarkába a mainál rövidebbre készített bojtokat varrtak szorosan. A padra, székre, falfülkébe helyezett párnák mérete a mai kispárnáknak felel meg, nagyobbak csak a fej alá kerültek, bár ezeket könnyebben mosható, lenvászamból kockásan szőtt, vagy később szélein hímzett vászonból készítették. Veres bársony párnát csak díszes alkalmakkor használtak. Az ágyba kerülő nagypárna alá, a fej feltámasztására fehér vászonba töltött, hosszú párnát helyeztek.

3.6.1.3 Ajtó és ablakfüggönyök

Az európai festmények között is csak elvétve találunk a 15 századból ablakfüggönyözést bizonyító darabokat²⁴⁶, bár szokása már ekkor elkezdődhetett, de szórványos volt. A 17. századi főúri otthonokban azonban számolni kell velük. Sok inventáriumi adat jelzi az ajtóra való aranyas bársonyt, vagy az ablak fölé helyezett, de

²⁴⁴ Gróf Thurzó Ilona kézfogására vásárolt drágaságok és egyéb apróságok. Bécsben 1614. január. Batthány K. levéltár. Közli: Radvánszky B. In. Magyar családélet és háztartás a XVI.-XVII. Században, Bp., *Első megjelenés 1879-1896*. Helikon, 1986. II. kötet 203. old

²⁴⁵ Összehasonlításképpen: a kassai és az Abaúj vármegyei árszabás mennyezetes ágycsészék 4,25-5 forint körül mozogtak, igaz ezek a 17. század végéről valók.

²⁴⁶ Jost Haller: Angyal üdvözlés. 1451-65, Basel, Kunstmuseum

éppen csupaszon árválkodó vasakat is. 1686-ban Oprakercisórán az ebédlőpalota falát borító 13 kárpit közül az egyik „ajtóra való” volt, de a többi helyiségben nem említik. Ugyanitt az Úr házában az ablakon vasvesszőre függesztették a kék bagazia függönyt²⁴⁷. Nagysajón a Setétházban (halottasház) egy darab zöld posztó volt a kert felőli ablak elé akasztva. Használatuk tehát nem volt általános, még egy épületen vagy akár szobán belül sem.

3.6.2 ASZTALTERÍTŐK ÉS KÉZTÖRLŐ KENDŐK

A kor lakberendezésében leggyakrabban használt másik textiltípus az asztalra kerülő fehér szövött vászon, melyhez nagyon hasonlót használtak kéztörléshez is. A korabeli ábrázolások alapján bizonyosnak látszik, hogy lenvászon terítőkről volt szó, melyek szövés technikája a 15 században a nyolc vagy hatnyüstös szövőszeiken előállítható ún. barackmag (rombusz alakú, más néven gyémánt) minta volt. A leghíresebb darabokat Perugiában állították elő, innen exportálták egész Európába. Utánzása, másolása azonban nem igényelt olyan kifinomult, összetett tudást, mint a selyemszövőké, így hamar helyi műhelyek alakultak.

Az asztalterítőket és törölkendőket indigóval festett bonyolult szedettes mintával díszítették – széles mezőben griffek, oroszlánok, sárkányok, várak, szarvasok pompás figurái sorakoznak egymás mellett. Számtalan eredeti darab maradt ránk²⁴⁸, és jó néhány ábrázolás is – ám ezek csak a jéghegy csúcsát képezik. Azonos technikával készülő, egyszerűbb változatait széles körben használták asztalterítőnek, kéztörlőnek egyaránt. Ezeket helyi szövőműhelyek állították elő²⁴⁹, a mintáik többnyire geometrikus formákból készített keskenyebb sávokból álltak, ám a legszebb darabok minősége alig marad el itáliai kortársaikétól²⁵⁰. A szövet szélessége terítő esetében megközelítőleg 180 cm (harmadfél rőf) volt, kendő esetében 60 (Perugia), vagy 72 cm (1 bártfai rőf). Készítőik külön céhekbe, a barhentszövőkébe tömörültek, megkülönböztetve magukat az „egyszerű” takácsoktól. A hosszú asztalokra kerülő abroszok lelógatott két végét díszítette a széles szedettes minta, sokszor 80-120 cm hosszúságban, végét cifrán csomózott bojtsor zárta le. Az abroszok középső része, mely az ételek alá került fehéren maradt, csak egy-egy keskenyebb csík szakította meg. Így a lecsöpögő étel foltját

²⁴⁷ Bagazia, a 17.-18 században keletről behozott vékony, olcsóbb szövetet jelentette. Magyar Néprajzi Lexikon Akadémia Bp. 1977-82.

²⁴⁸ <http://www.larsdatter.com/perugia-towels.htm>

²⁴⁹ Nálunk Bártfán és Eperjesen foglalkoztak vele.

²⁵⁰ Bártfai oltárkendő, vagy mustrás vászon Fricsről in. Sáros Vármegye szövött emlékei Magyar Iparművészet 1905. május. VIII. évf 2. sz.; és Iparművészeti Múzeum un. bakacsin kendői.

egyszerű mosással ki lehetett szedni, hiszen mosáskor a len szálak felületéről egy-egy vékony réteg is leszakad, így mindig fehér marad. A pamut erre kevésbé alkalmas. Úgy tűnik, az asztaloknak megfelelő hosszúságú abroszokat készítettek, és egy vagy két rétegben terítették rájuk úgy, hogy oldalt csak viszonylag keveset hagytak lelőgni belőle. Ez alól csak a hosszú asztal két vége volt kivétel.

A 16.-17. századi asztalterítőkről kevesebbet tudunk. Az étkezőasztalra való abroszok vagy egy asztalra készültek, (Radvánszky ebből arra következtet, hogy az étkezőasztaloknak kialakult és rögzült méreteik lehettek²⁵¹), vagy több asztal méretűek voltak. Kedvelték a recés (áttört dísz), illetve a közepén és szélein hímzett abroszokat.

3.6.3 SZŐNYEGEK

A nagy paloták hideg kő és téglapadlóit kákából, gyékényből font szőnyegekkel és Közél-keletről importált kézi csomózású mintás selyem kelimékkel tették komfortosabbá. Ez utóbbiakat inkább díszként terítették a földre²⁵² vagy a földet borító gyékényre²⁵³, de a mai szemnek szokatlan módon asztalra²⁵⁴, padra, vagy a trónszékek alá²⁵⁵ is helyezték. A 17. századi Erdély otthonaiban nemcsak a török szőnyegek (kilim, oszlopos), hanem helyi un. székely kárpitok, szőnyegek használata is divatban volt. Ugyancsak tovább élt az asztal szőnyeggel való leterítésének szokása. A búzásbocsárdi „tisztartó házában” az asztalt viseltes szőrszőnyeg takarta.

A padló burkolásáról leírások és főleg ábrázolások tudósítanak. Erasmus²⁵⁶ szerint a hideg ellen az angol közemberek kákát, gyékényt szórtak a földre. Ezt gyógynövényekkel: levendulával, kamillával, édesköménnyel, ibolyával tették illatossá és hitük szerint egészségessé. Az előkelők hosszú ruhája azonban minduntalan felseperte a kákakötegeket. Emiatt a szálakból hosszú fonatokat készítettek, és ezeket egymás mellé varrva a teljes padlót beborító, felszedhető, középkori értelemben takarítható padlószőnyeget hoztak létre. Kétféle változatát használták, ezek egyike az un. egyiptomi szövés mód volt, mely három szálból álló 2-3 cm széles lapos fonatból készített vastkos felületet jelentett, mely lehetett körbeszegett darabszőnyeg vagy befedhette a teljes padlót is²⁵⁷, kicsit hasonlíthatott a mai vietnámi lábtörlőkhöz. A másik, csak részben rekonstruálható technika: sávolszövésrel 10-15 cm széles szalagokat hoztak létre úgy, hogy a vetülék és a láncfonal is sodrott gyékény vagy kákaszálakból állt, és ezeket varrták később egy felületre²⁵⁸ - amivel szép, átlósan csíkozott mintát kaptak. Magyarországi használatáról nem maradt fenn semmilyen emlék, csak a bevezetőben is említett régészeti megfigyelések alapján lehet következtetni használatára. Gróf Thurzó György özvegye Czobor Erzsébet fia lakodalmára készülvén egyebek között 11 darab gyékényt is vett. A szöveggörnyezetből arra következtethetünk, hogy ezek szövött, vagy fonott darabszőnyegek lehettek²⁵⁹.

²⁵¹ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI.-XVII. Században, Bp., *Első megjelenés 1879-1896*. Helikon, 1986. 189. old.

²⁵² Christine de Pisan bemutatja munkáját Bajor Izabellának, British Library, Harley 4431, f.3. 1410-12.

²⁵³ Le Livre du Cœur d'Amours Espris Renée king 1457; VI. Károly Pierre Salmonnal beszélget 1412.

²⁵⁴ Domenico Ghirlandaio, St. Jeromos, Firenze;

²⁵⁵ Petrus Christus Trónoló Madonna 1457. Frankfurt;

²⁵⁶ Erasmus (1466-1536): az angol ház egészségéről.

²⁵⁷ Berry herceg lakomája, Január, Berry herceg óráskönyve; La fleur des histories, Bibl.nat.Paris, 15. sz.

²⁵⁸ Vie et miracle de Notre Dame, Bibl. nat. Paris, 15. sz; Histoire de la Belle Helaine 14.-15. sz National Library Paris.

²⁵⁹ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI.-XVII. Században, Bp., *Első megjelenés 1879-1896*. Helikon, 1986.III. 31. old.

3.7 VILÁGÍTÁS

Főleg nyugat európai lakóhelyiségek vizsgálata alapján megállapítható, hogy háromféle mesterséges fényforrást használtak a tárgyalt korban. A nap lementével a legszegényebbek a szabadtűz lángja, vagy vékonyra hasított égő fadarab fényénél végezték tevékenységüket. Tehetősebb otthonok világító eszköze volt az olcsó, de kormozó, és nem túl jó szagú fagygyertya, vagy viaszgyertya, melyek ára viszonylag magas volt, takarékoskodni kellett vele. Ezen kívül világításra használták az olajmécseseket is. A gyertyákat tartókba helyezték, így közvetlenül az asztalra (egy-két karú gyertyatartók), a falra, vagy a mennyezetre függeszthették (csillár), esetleg a földre állított kandeláberbe tűzték.

A 15. századi Magyarország világítóeszközei a régészeti leletek tanúsága szerint szinte pontos másai voltak az Európában használtaknak. Az ozorai töredékek megegyeznek az Arnolfini házaspárt ábrázoló kép karos rézcsillárjával, egy késő gótikus darab pedig a Bártfai Szent Egyed templomban maradt meg. Az asztali egygyertyás, esztergához hasonló elvű fémnyomással kialakított lemez gyertyatartók és az öntött alakos asztali gyertyatartók is széles körben használtak voltak. Üveg testű, mennyezetről függesztett olajlámpásokkal a kassai Szent Erzsébet oltár leprásokat fürdető jelenetében találkozunk. Hordozható vaslámpások szintúgy több táblaképen is feltűnnek. Egyszerűbb, olcsó gyertyatartók voltak a kerámiából készült mécsesek, melyeket a régészeti leletek alapján rekonstruálhatunk.

Kovácsolt vaspántokból, lemezből készített tányérokából áll pl. az 1655-ből származó asztali gyertyatartó, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum őriz. A rézcsillárok divatja is változott, a gombos, flamand típusú csillárok jöttek Európa-szerte divatba. Magyarországon a Németföldről ismert, szarvasagancsos, mennyezetről függesztett gyertyatartókról tudunk: „*egy öreg szarvas zarvból tsinált gyertyatartó*” Radeczy István egri püspök ebédlőjében²⁶⁰.

Az inventáriumok ugyanakkor alig tesznek említést a világítóeszközökről. Az óvári kastélyban az öreg palotában a falikárpitokon keresztül felszegezett réz falikarokról (4 db)²⁶¹ és Nagysajón a szélső nagy palota mennyezetről lelógatott, gyertyatartónak való láncról tudunk, ugyanígy emlékeznek meg Borbereknél is a festett mennyezetes ebédlőpalota aláfüggő *gyertyatartó láncocskájáról*²⁶². Szerencsen a Nagy Palotában egy gerendához rögzített „formás gyertyatartót” számoltak össze, lakoszobákban és más helyiségekben ritkán találunk erre utaló nyomot. Jó Máté nagyszombati polgár hagyatékában mindössze 4 db ón gyertyatartót találtak. Gróf Thurzó György özvegye, Czobor Erzsébet fia lakodalmára készülvén egyebek között vett két üveglámpást és négy bádóg gyertyatartót²⁶³, melyet a táncoló palotában kívánt a gerendákra felszegezni. Thurzó György kincstárában 1612-ben a rengeteg ékköves kősöntyű, arany és ezüst kupák, csészek stb., mellett aranyozott és ezüst gyertyatartók is voltak, némelyek címeresek, két-három egyforma egy-egy „készletet” képezett. Összesen 21 darabot tekintettek a kincstár részének. Ezek egy része un. kinjárom volt, másikat négyszegletűnek neveztek.

²⁶⁰ Radeczy István egri püspök ingóságainak leltára. 1581. mártius 30. TT 1892. 559-568. MOL, E 211 III. ser. 34. t. 31. Sz.

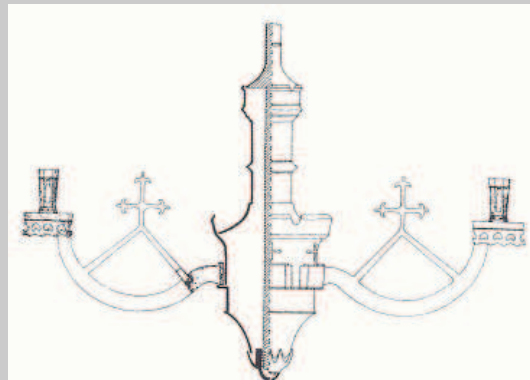
²⁶¹ Munkácson is hasonló: "*Wagion harom falba ueteő rez giertia tarto*" (Munkács 1620)

²⁶² Borberek inventárium 1694. in B Nagy Margit: Kastélyok udvarházak 228. old.

²⁶³ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI.-XVII. Században, Bp., *Első megjelenés 1879-1896*. Helikon, 1986.III.30. A 2 üveg lámpás 2 forintba került, a 4 bádóg gyertyatartó mindössze 1 ft volt. (egy ló ára 50 ft volt, két száras csizma 2, 20 ft 1612-ben.)

A fentiekből inkább az a kép tárul elénk, hogy a lakószobákban nem volt „általános” világítás, inkább hordozható, illetve asztalra helyezhető kisebb gyertyatartókkal oldották meg azt. Ezt megerősíti Benda Borbála kutatása, aki a 17. századi magyar főúri étkezési szokásokat vizsgálva is csak asztali és falra való gyertyatartókat tudott felkutatni. A nagyteremben lehetett inkább állandó jelleggel csillár vagy falikar, melynek fénye messze elmaradhatott a mai igényektől.

Szövetneket, azaz fáklyát csak nagyobb eseményekkor, menyegző vagy esküvő alkalmából használtak, valószínűleg kültérben, hiszen a palotában, a fali gyertyatartókban levő gyertyák vigyázására külön személyt neveztek ki. Fehér, sárga és zöld színű szövetneket vásároltak a szövetnekkészítő legénytől.²⁶⁴ Ezek közül a fehér viaszból készült volt a legdrágább, a zöld a legolcsóbb. A fagyúgyertyát ugyanakkor a háztartások maguk állították elő, erről tanúskodnak a szalonnásházakban, konyhákban összeírt gyertyamártó edények.

SZARVASAGANCSOS CSILLÁR NÉMETORSZÁGBÓL, 1395. KÖRÜL LEMGO, STADTISCHES MUSEUM
OZORAI GÓTIKUS RÉZ CSILLÁR.

²⁶⁴ Thurzó Györgyné Czobor Erzsébet vásárlásai in. Radvánszky I.m. *III.* 23, *III.* 372.

4. ELŐÁLLÍTÁS

Egy történeti belsőépítészet és bútorok iránt rajongó és kíváncsi elme számára mi lehet nagyobb öröm, mint megismerni a korabeli bútorkészítés menetét? Legszívesebben beállna kisinásnak egy műhelybe és sokévi műhelyseprés és tanulás után vándorútra kelve, a környező országok mestereinél kitanulva a helyi fogások csínját-bínját, végül maga is elkészíthetné saját remekbe készült bútorát. Az idő és az évszázadok azonban ezt a tudást szinte teljesen eltörölték. Az ügyesebb és ügyetlenebb kezű ácsok, asztalosok, esztergályosok, intarziakészítők, fafaragók, festőasztalosok, kárpitszővők, gyékényfonók keze nyomát csak néhány megkopott, az idők viharait padlásokon, pincékben átvészelő, bogár rágta, restaurátorok keze által jól-rosszul konzervált, sokszor kiegészített darab őrzi. Sem feljegyzés, sem fénykép nem örökítette meg tudásukat, így nincs más hátra, mint a megmaradt információmorzsákat Sherlock Holmesi kutatómunkával felkutassuk, és azokat egymás mellé helyezve kirajzoljuk, ami még felidézhető belőle.

4.1 AZ ALAPANYAG

A magyarországi bútorok legfontosabb alapanyaga a fa. Csak igen kivételes esetben használtak fémet (aranyozott ezüstből készültek pl. Mátyás székei és Bonfini szerint az ágyai is, illetve néhány bronz illetve kovácsoltvas székről tudunk²⁶⁵), tárgyi emlék nem maradt a funkciójából eredően vasalt pénzes ládákon kívül. A helyben készült bútorok alapanyaga feltételezhetően helyi kitermelésű fa volt. Az erdészettörténeti vizsgálódások elsősorban a fa építőipari felhasználására vonatkoznak, kis mennyisége miatt a bútorok kivágott és előkészített (fűrészelt vagy hasított – erre a következő fejezetben szeretnék kitérni) faanyagáról nem tesznek említést.

Magyarország erdőállománya több vonatkozásban jelentősen eltért a ma ismerttől, jóval nagyobb területeket borított erdő, a faállomány vegyesebb volt, de főleg a fák voltak jóval öregebbek. A hazai erdők faállománya ma igen fiatal, többnyire 30-60 éves példányokból állnak, holott a vágásérett kor alsó határa fajtól és helytől függően 60 és 110 év között változik. Ugyanakkor még a kétszer öregebb fák is egészségesek lehetnek. A bútorokhoz felhasznált deszkák méretéből számítva az akkori fák között nem lehetett ritka a ma matuzsálemnek számító 80-120 cm törzsméretű, 100-150 éves példány sem.²⁶⁶

A középkorban a legkevesebb fa az Alföldön volt, az ország határai felé nőtt az erdősültség mértéke, Erdélyben borította az országos átlagnál valamivel nagyobb területet vadon. A fában leggazdagabb Bereg és Vas megye mellett Máramarosról jegyezték fel a korabeli un. közbecsük a legkiterjedtebb erdőállományt, mely azonban ott sem haladta meg lényegesen a 75 %-ot. Az országos átlag 34 % volt.²⁶⁷ (Az első világháború előtt az erdőállomány 25,8%, mely Trianon után 11,8%-ra esett vissza, 1992-re azonban 18,4%-ra növekedett²⁶⁸.)

A 15. században az erdők rég nem voltak érintetlenek, többségüket rendszeres és tervszerű gazdálkodás jellemezte. Az erdő faállományának alapvetően két fő felhasználási területe volt, a tüzelőfa és az épületfa. Szabó Péter hívja fel a figyelmet,

---

²⁶⁵ Festményen: Eperjes Szent Miklós oltár egyik jelenetében. Hasonló Európában: 15-16. századi bronz és vas összezsukható székek A Barsanti és L. Bernheimer gyűjteményében. In. Frida Schottmüller: *Wohnungskultur und Möbel der italienischen Renaissance*. Stuttgart, 1921.

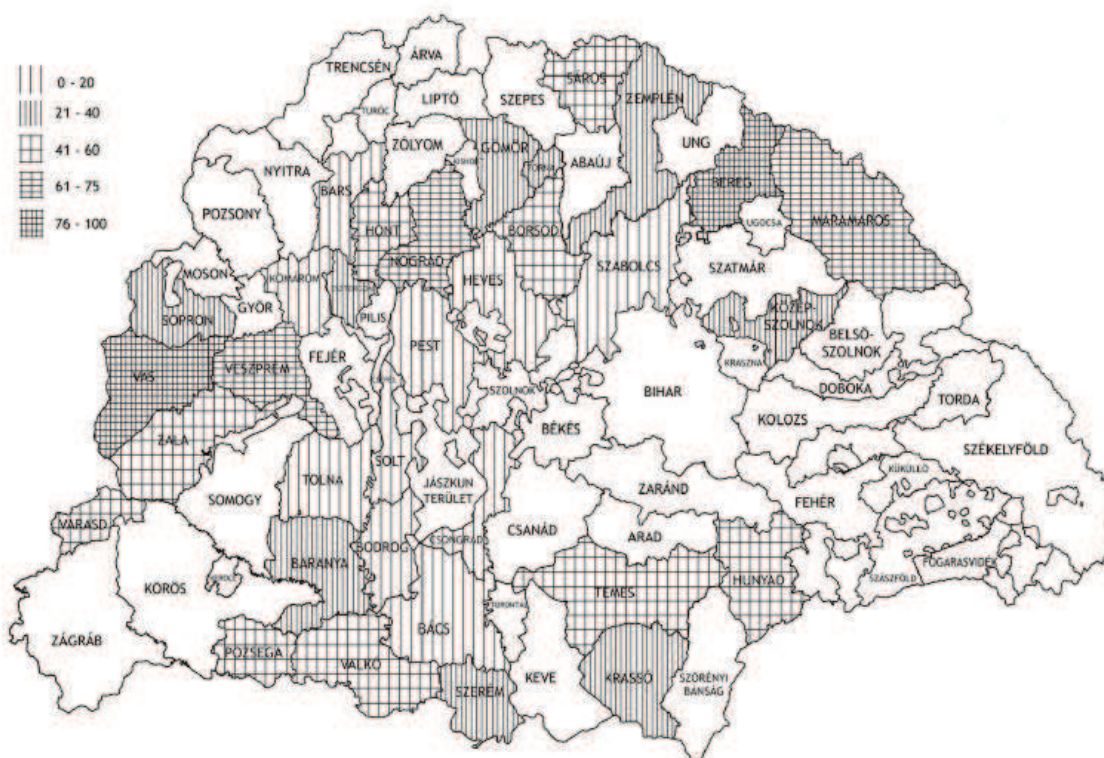
²⁶⁶ Ld. 4.2.1 fejezetet: a Fa mérete.

²⁶⁷ Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon In *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra régészet*, Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. 317–339. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2008.

²⁶⁸ Lengyel György: Erdészeti. In: *Magyarország a XX. században*, II. kötet. Szerk. Kollega Tarsoly István Babits Kiadó Szekszárd 1996-2000. II. 562. old.

hogyan az előbbi jóval nagyobb és rendszeresebb fakitermelést jelentett, de erre nem az erdőirtás jelentett megoldást. A földben hagyott tönk ugyanis kihajt, s a vékonyabb sarjadékok folyamatosan szolgáltatják a tüzfát, melyet így csak darabolni, s nem fűrészelni-, hasogatni kellett. Az erdők jó része így sarjadzani hagyott tönkökből és a közöttük növő ritkásabb szálfákból állt.

Az Alföld kies vidékén a fa ritkaságát korabeli utazók feljegyzései és nyelvészeti elemzések is alátámasztják: Bertrandon de la Brocquiére 1433 tavaszán utazott át az országon, és feljegyezte, hogy „két kis berken kívül élőfát nem látott”²⁶⁹. Az alföldi községek elnevezéseiben fára és erdőre utaló szavak is csak elvétve fordulnak elő (Erdőtelek, Erdőhegy)²⁷⁰, jóval ritkábban, mint máshol. Ez dúsan termő, de fátlanszerű vidék volt. Hasonló a helyzet a Kisalfölddel is, e két helyen legfeljebb a folyók árterében és kisebb ligetekben előforduló nyárfák, fűzek, tölgyesek nyújthattak alapanyagot a famunkákhoz. A többi terület azonban kisebb-nagyobb mértékben erdővel borított volt.

A 15. századi Magyarország egyes területeinek erdősültsége százalékokban kifejezve. Az üresen hagyott megyékből nincs adat. (Szabó Péter)

Többféle erdőfajtát tartottak számon, használatától és értékétől függően csoportosítva. A legtöbbet érő erdő a makkoltató és szálfá (épületfa) kitermelésére használt vadon volt. Werbőczy Hármaskönyve szerint: „*a nagyobb, tudniillik, a fejszés és makkos erdő, vagyis a melyet vágásra és vadászatra használnak és a mely bárminő munkára és mesterségre alkalmas [...] ekealjanként 50 márka (értékű).*”²⁷¹ A bútornak való fát valószínűleg ebből az erdőtípusból vágták ki, szemben a főleg

²⁶⁹ Dr. Rodiczky Jenő: Adatok a fásítás történetéhez. In. Erdészeti lapok 1884. 23. évf. 8. füzet. 685. oldal

²⁷⁰ Rodiczky I.m.686. oldal

²⁷¹ Werbőczy István: Tripartitum. Opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, 1897. Reprint, 1989. I. rész 133. cím. 216–220. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítása.

sarjerdő *eresztvénnnyel*, és az értéktelennek tűnő *közerdő* vagy *közönséges erdővel* (*Silva communis*).

A fakitermelés a középkor elejétől kezdve rendszerint szálalást jelentett, azaz kiválasztották a legszebben növvő, megfelelő méretű és egészséges fát, kivágták, de a regenerálódást a természetre bízta, azaz ültetéssel nem foglalkoztak.

A középkori okleveleket átvizsgálva megtudhatjuk, milyen fafajok alkották az erdők nagy részét.²⁷² Szerémi a következő fafajtaakat találta (természetesen ezek nem mindegyike alkalmas bútorfának): *fűz*, *fehérnyár*, *vörösfa* (*vörösfenyő?*), *fenyő*, *gyertyánfa*, *szilfa*, *tölgyfa*, *cserfa*, *diófa*, *magyal*, *körte*, *csipkefa*, *bükk*, *alma*, *éger*. Nem tettek különbséget a különböző fenyőfélék között, ugyanakkor a csertölgyet és a többi tölgyfajtát megkülönböztették egymástól. Természetesen nem minden fa adott jó minőségű bútorfát. A legszegényebbek feltételezhetően mindig is az olcsó, könnyen beszerezhető és könnyen megmunkálható alapanyagot használták, még akkor is, ha az nem bizonyult túl tartósnak. Frida Schottmüller²⁷³ könyvéből tudjuk, hogy Itáliában sem ugyanazokat a faanyagokat használták a különböző társadalmi és gazdasági szinten élők bútoraik előállítására. A fáknak is volt hierarchiájuk. A paraszti vagy igénytelenebb bútorhoz Itáliában a *nyárfát*, *szilfát*, *szelidgesztenyét* használtak. A középosztály bútorai készülhettek a *házi szilva* fájából és *körisből* is. A legrangosabbnak a *dió* számított, az uralkodók, hercegek, és velük gazdagságban akár vetekedő polgárok ládái, székei mind-mind ebből a gyönyörűen, plasztikusan faragható, sötét színű, nem hasadó, ámde lassan növvő fából készültek²⁷⁴. Tehették is, hiszen Itália területén szép számmal megtalálható ez a melegkedvelő növény. Nem úgy az északi franciák és németalföldiek. Ott a tölgyfa számított királyi bútorfának, hiszen a diót annak - a többi növény növekedését gátló - „mérgező” volta miatt nem szerették, kártékony fának tartották.²⁷⁵ A tölgy hasonlóan szépen - bár valamivel szálkásabban - faragható, kevésbé homogén fa, mint a dió. Nagy oldalirányú zsugorodása miatt azonban nagy mesterségbeli tudással kellett rendelkezniük a bútorkészítőknek, hogy az előnytelen hasadást megelőzzék. Ugyancsak tölgyben bővelkedett Anglia is, bár ott nem tudok a faanyagok hierarchikus használatának kutatásáról, de okleveles források alapján az uralkodó tölgy mellett a fenyő, a szil, a köris és a nyárfa használatát is kimutatták.²⁷⁶ (A középkori angol parasztbútorokhoz a fenyőt a Baltikumból importálták). A főleg hegyvidéki, alpesi, dél-német területeken ezzel szemben a fenyő számított könnyen elérhetőnek, a különböző fenyőfélék megmunkálása, díszítési lehetőségei hasonlóak, így a német parasztbútor jellegében, szerkezetében kevésbé tér el rangosabb társaitól, a díszítés kifinomultsága inkább jelentett különbséget.²⁷⁷

Magyar területen három éghajlati zóna található. A déli melegkedvelő fák (dió, cser) termőterületének itt húzódik az északi határa, az Északi- és Keleti-Kárpátok 1000 méter feletti területeit, illetve az Alpok alját fenyvesek borítják, a Kárpát medence nagyobb részét a tölgyes-bükkös területek teszik ki. A bútorfának azonban nem kell feltétlenül erdőalkotónak lennie. A szórványosan előforduló dió erre a

²⁷² Az Erdei fák régi magyar nevei. Közli: Szerémi. Erdészeti lapok 1882. 21. évf. 7. füzet.

²⁷³ Frida Schottmüller: *Wohnungskultur und Möbel der Italianischer Renaissance*, Stuttgart, Verlag Julius Hoffmann, 1921.

²⁷⁴ Az ott használt, ciprus és tiszafa nálunk nem tekinthető őshonosnak.

²⁷⁵ Monique Blanc, *Le mobilier français/Moyen Âge-Renaissance*, éd. Massin, Paris, 1999.

²⁷⁶ Tom Rettie: Was all medieval furniture made of oak? 2006. <http://www.bloodandsawdust.com/sca/oakwood.html>

²⁷⁷ Leopold Schmidt, Armin Müller: *Bauernmöbel im Alpenraum Österreich, Südtirol, Bayern, Schweiz* Pinguin-Verlag Innsbruck 2000.

legjobb példa. Egy-egy kidöntött öreg példány törzséből több ládányira való deszkát lehetett kinyerni.

A mai jobbára monokultúras, telepített erdőgazdálkodással szemben az erdők képe jóval vegyesebb volt, a fő erdőalkotó fák között több fafaj is megtalálta a helyét. Ez alól kivétel a bükkerdő, melyben csak ritkán jelenik meg a gyertyán vagy hegyi juhar, magas kőris, vagy kocsánytalan tölgy, és a reneszánsz ládák alapanyagául szolgáló fenyő (fekete és erdei fenyő) példányai.

A fában szegény alföldi területeinken a folyók mentén kialakuló, akár több hónapig is víz alatt álló ártereken jöttek létre a puhafás fűz-nyár ártéri ligeterdők. Gyorsan növekvő fehér és feketenyár, továbbá fehér fűzek között válogatható a fafaragó ember. A nagyobb folyók mellékét távolabbról követő, csak rövidebb időre víz alá kerülő tölgy-kőris-szil ligeterdőket viszont szívós kocsányos tölgyesek, magyar kőris és a vénic szil alkották, de találni lehetett gyertyánt, mezei szil és vadalmát is.

A dombvidékek és középhegységeink, valamint Erdély és a Felvidék alacsonyabb területeit (250-400 m) kiterjedt cseres-tölgyesek (kocsánytalan és csertölgy) valamint a közöttük megbúvó mezei juharok, hársak (kis és nagylevelű, illetve ezüst hársak), mezei szil és vadgyümölcsfák népesítették be. A hegyek oldalán magasabbra haladva a zártabb lombú tölgyesek vették át a helyüket, melyben nagy számban található hűvösebb klímát kedvelő gyertyánokat is. Hegységeink (főleg Bakony, Börzsöny és Bükk, Felvidék és Erdély is) 600 méter feletti északi lejtőinek erdeit és a csapadékosabb dunántúli Zselic és Göcsej tájait a zárt lombú, ezüstös kérgű bükkösök uralták egy-egy hegyi juharral, magas kőrissel, kocsánytalan tölgyel elegyesen²⁷⁸. Csak az 1000 méternél magasabban fekvő vidéken lehetett tűlevelű fenyves erdőt az ott élő ember. Elsősorban a hosszú tűjű fekete- és erdei fenyőkre emelhetette fejszéjét a meredek hegyoldalakon, de vörösfenyő és a jegenyefenyő is szép számmal megtalálható volt itt.²⁷⁹ A mai Magyarország területén előforduló faállomány döntő többségét a tölgyesek és a bükkösök tették ki. Nem volt ez másképp Erdélyben és a Felvidéken sem, csak a magas, hegyvidéki területeken fordult elő nagy számban a fenyőerdő. Románia erdős területeinek ma is 34%-a bükk, és Hargita népe is méltán büszke tölgyeseire.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb számban rendelkezésre álló fa alapanyag a cser, a tölgy és a bükk, puhafák közül pedig a nyár, hárs és a fenyő volt.

Ha megnézzük a tárgyalt időszakból megmaradt bútorok alapanyagait, – bár sajnos az általam összegyűjtött bútoroknak csak kisebb hányadról sikerült anyagmegnevezést fellelnem, és azok is néha egymásnak ellentmondóak (ld. 1. sz. melléklet) - azt látjuk, hogy **tölgy**fából viszonylag kevés bútor készült. Mindössze a Sárospataki reneszánsz ágy egyes részei, a 14. századra keltezett vályúládák, és egy 17. századi itáliai mintára készült asztal alapanyaga tölgy. **Bükk**fából az ácsolt ládák hasított deszkáit állították elő, és a szintén Erdélyből származó 15. század végi csapószék anyaga is ez. **Fenyő** a sok értékesebb fával borított és faragott/berakással díszített láda, szekrény és cassapanca alapanyaga. **Juhar**fából ládát, fiókos asztalokat, és Marchiai Jakab lécvázis székét faragtak, **gyertyán**fából csak Bethlen Kata erdélyi ládájának a faragását készítették. Kőrishöz valónak tüntetik fel a körmöcbányai 17.

²⁷⁸ A középkori Somogy faállományát dr. Szijszgyártó Árpád és Szilágyi József kutatta fel oklevelek alapján. Eszerint a nagyszámú tölgy mellett, bükk, gyertyán, szil, juhar, nyár és éger is nőtt az erdőkben, de meglepően sok körtét, továbbá csekélyebb számban almát, diót, mogyorót jegyeznek fel határfaként. Szijszgyártó Árpád, Szilágyi József: Fafajok a középkori Somogyban. – 1976 Erdő 25. 12: 567–570.

²⁷⁹ Meghatározó erdőtársulások. <http://www.erdo.hu/erdotarsulas.htm>

század elejéről származó céhládát. **Diófát** eredetileg itáliai mintára készült ládák alapanyagául használtak, de diófa sok késő-renaisszánsz kárpitozott szék váza is. **Szilfát** juharral együtt, valamint **hársfát** a faragott fiókos asztalokhoz alkalmazták.

Ha idő mélységében vizsgáljuk az alapanyagokat, akkor azt látjuk, hogy a legkorábbra datált vályúládák tölgyből készültek, de a későbbi anyagban alig található tölgy, mint fő alkotóelem. A 15. század végét reprezentáló (Nagyszében környékéről származó) ácsolt ládák anyaga bükkfa, míg a szinte azonos korú lada és bölcös (felvidéki és erdélyi) asztalok alapanyaga inkább jávorfa, juharfa és bükk, és csak ritkán fordul elő egy-egy asztal lábaként tölgy. A 16. századtól felbukkanó faborítással díszített lada alapja kivétel nélkül fenyőfa, függetlenül attól, az ország melyik területén készíthették. A lécvázás szerkezetű székeket keményfából, a szépen faragható juharból és dióból készítették.

A megmaradt bútorok készítése helyét a legtöbb esetben nem ismerjük, így nem lehet érdemben vizsgálni az összefüggéseket a helyi faállomány és a bútorokhoz használt alapanyagok között. Azt mindenesetre megállapítható, hogy szerkezeti elemként hazai fafajt alkalmazták, import faárura nem volt szükségük az asztalosoknak. Ez ésszerű is, hiszen a nyersfa szállítása, mozgatása többnyire gazdaságtalan és előnytelen. Az ország területén belül azonban számolni lehet a főleg folyón történő úsztatással, mely megmagyarázza a fenyőfa szélesebb körű használatát.

A bútorok stílusukban három fő területtel mutatnak kapcsolatot. Az itáliai típusú bútorok (olasz lábas asztal, ládapad, lombard székek) kialakítása anyagukban is követik az előképet. A német területekkel szoros formai rokonságot mutató asztalok és lada anyaga azonban részben eltér a mintát nyújtó alpesi anyaghasználatától. A kagylós, füles stílus, mely a 17. század végén Németalföldről terjedt el nálunk, szerkesztésmódjában nem hozott változást a korábbihoz képest.

Az alapanyagok vizsgálatából a következő következtetéseket lehet levonni. Bár Magyarországon kézenfekvő lenne a tölgyfa széleskörű használata, ennek ellentmondanak a megmaradt bútorok. A hazai tölgyesek nagy részét az igen jó makktermő cserfa (*quercus cerris*) alkotja, ennek fája azonban rosszul hasad, cseravartalma kicsi, így kevésbé tartós, mint rokonaié. A tölgyet szépen lehetett faragni, de fűrészelése nagy munkát és erőbefektetést igényelt, így könnyebb beszerezhetősége és megmunkálhatósága miatt a juhar és a hárs, olcsósága miatt pedig a fenyő szorította ki a hazai bútoralapanyagok közül, mihelyst a vastag tölgyfa által nyújtott tűz és vagonbiztonság a bútoroknál (lada) már nem játszott szerepet. A tölgy bútorfaként való mellőzésének létezik másik magyarázata is. Régi építőmesterségben használt faanyagokat vizsgálva Mednyánszky Miklós mutat rá, hogy a fachwerkes építési stílus azért nem alakulhatott ki nálunk, mert a tölgyerdőket a főúri és várépítészet megnövekedett igényeire tartották fenn, mely megakadályozta a tölgy magáncélú felhasználását, így akár a bútorgyártást is korlátozta.²⁸⁰

4.2 A FÉLKÉSZ TERMÉK

4.2.1 A FA MÉRETE

A bútorkészítés első lépése a megfelelő méretű, egészséges és szépen növő fa kiválasztása volt. A fát vágásérett korban, azaz minél nagyobb törzsmérettel, de még egészségesen kellett kitermelni. Ez a kor fafajonként változó. Az átlagos vágásérettségi kor ma tölgy esetében 91, csernél 82, büknél 114, nyárfánál 27,

²⁸⁰ Mednyánszky Miklós (mérnök-főtanácsos Kós Károly díjas műemlékvédelmi szakértő): A fa mint építőanyag. http://fachwerk.uw.hu/fa.htm#A_fa_hasznalata_a_regi_korokban.

fenyőnél 67 év.²⁸¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy valóban ekkor vágják ki a fákat. A fa betegsége, belső elöregedése változó, ennek megállapításához nagy tapasztalat kellett. A 15.-17. századi bútorokat ilyen szempontból is érdemes megvizsgálni. Vajon milyen átmérőjű fát kellett kivágni a deszkák, bútorok készítéséhez? A szepesbélaai tölgy vályúláda²⁸² méretei alapján a szálfá tövének a kivágáskor legalább 85 cm átmérőjűnek kellett lennie. Azaz 130-140 éves, 25-28 méter magasra nyúlt óriást kell elképzelnünk.²⁸³ A nagyszebeni bükkfa láda²⁸⁴ hasított lábeleme 24×4 cm. Ha azt vesszük, hogy hasításkor mindig felezik a rönköt, akkor durván 70 cm átmérőjű bükkfa törzs 16 felé történő hasításával kaphattak ilyen méretű deszkát. Az ehhez kivágott élő bükkfa tehát 219 cm átmérőjű lehetett, ami egy 100 év körüli fának felel meg. A 17. századi fenyődeszka-alapra épített, rakott mívű bútorokhoz használt fűrészelt deszkák méretei változók voltak, a legszélesebbek 35 cm körül mozognak. Mivel a legszélesebb deszkát a bélhez legközelebbi szeletből lehet nyerni, az élőfa átmérője így 40-45 cm lehetett. Mivel termőhelytől és éghajlattól is függ a fenyő vastagsága, nehéz megmondani a fa korát, de ekkora törzsméret a mai viszonyok között a legnagyobbak közé számít. A bártfai könyves szekrény 52 cm széles hársfa ajtólapjához két eltérő szélességű deszkát használtak fel. A legnagyobb szélessége 32 cm. A Nagytétényi Kastélymúzeumban őrzött 1600 körül készült tölgyfa asztal²⁸⁵ lapja egyetlen, 62 cm széles fűrészelt deszkából készült. Egy Sárospatakon őrzött, 17. századi juharfa lapú asztal két szélesebb deszkája szintén 32 cm széles. Figyelmesen vizsgálva a bútorokat, megállapítható, hogy a 15.-17. században az általában nem köznépi bútorokhoz kivágott fák ma matuzsálemnek számítanak, elérték a még egészségesen kivágható legnagyobb méretet. Ha erdeink nem is álltak csupa ilyen méretű fákból, de mindenképpen olyan nagy számban kellett lenniük, hogy válogatni lehessen közöttük.

„Az mely tőkébül két arasznyi széles, avagy annál bővebb deszka fog esni mostani rend szerint, az olyan tőke 14 polturával fizetessék, annál vékonyabb pedig 10 polturával” – írta gróf Csáky Imre kalocsai érsek és váradi püspök belényesi udvarbírája részére a fűrészmalomokat illetően 1720 körül.²⁸⁶ A két arasznál (45cm)²⁸⁷ szélesebb deszka e szerint, ha nem is gyakori, de használatos méret volt, és értékes alapanyagának számított.

A bútornak használt deszkák vastagsága változó. Általában 32-37 mm közötti méreteket mértem, de ennél vastagabb elemeket is használtak (50-52 mm) például az asztalok lábához, esetenként az asztal lapjához is.

4.2.2 FADÖNTÉS

A fakitermelés módjára és idejére csak korlátozottan találtam a 15.-17. századi utalást, erre vonatkozóan nagyobb részt a néprajzi gyűjtések 18.-19. századi adatait hívhatjuk segítségül. A fa döntése mindig is nagy hozzáértést igényelt, a praktikumból és megfigyelésekből eredő tudás apáról fiúra szállt. A foglalatosság szakembert igényelt, különösen a fentebb leírt méretű fák kivágásakor, megnevezésük a 14.

²⁸¹ Lengyel György: Erdészet. In: Magyarország a XX. Században, II. kötet. Szerk. Kollega Tarsoly István Babits Kiadó Szekszárd 1996-2000.

²⁸² MNM 36/1916.3.

²⁸³ Az adatokat a magyarországi faóriások és famatuzsálemek listájával való összehasonlítás alapján közlöm. <http://oregfak.emk.nyme.hu/>

²⁸⁴ MNM 19/1919.

²⁸⁵ IMM 53.4526.1

²⁸⁶ Erdészeti Oklevéltár I. 645 - 646

²⁸⁷ Az arasz népi és bibliai mértékegység. 3 tenyérnyinek, azaz 22, 5 cm szélesnek adják meg, a férfikéz méretét követi.

században *bucharíos* volt – valószínűleg önálló szakmát, mesterembert jelentett. A fa kivágására (döntésére) a 18. századig Magyarországon hosszú nyelű, széles élű fejszét (bárdot) használtak, a fadóntó fűrész csak a 18.-19. században terjedt el²⁸⁸, Mária Terézia szorgalmazására Stájerországból hozott erdőmunkások terjesztették el, hogy a kitermelés termelékenyebb legyen²⁸⁹.

A döntés ideje a lombhullás után, télen jött el, ekkor legkisebb a fa nedvességtartalma a. A lábon álló fát a termőtalajból kétféleképpen: *irtással* vagy *döntéssel* lehet elválasztani. A kettő közül alkalmasabbnak tűnik a bútorkészítéshez az *irtás*: ekkor egyenként vágva el a gyökereket a tuskóval, gyökérfővel együtt termelték ki a fát. Így a fa törzse nem hirtelen zuhant, a törzs sem sérült, nem szakadt.

A favágás másik, elterjedtebb módja a döntés volt, mely az egész Kárpát-medencében hasonló módon történt. Ennek során a fatörzset derékmagasságban vágják el²⁹⁰. A tervezett dőlésoldalon először a törzsbe mélyen benyúló, ék alakú rést vágják – a vastagabb és terebélyesebb lombú fán kettős harkolást végeztek - majd az ellentétes oldalon is átvágva a törzset ledöntötték azt. Ezután legallyazták, illetve fejszével szétvagdalták a koronát. A kivágott fát a hossz tengelyére merőlegesen, a felhasználás méreteinek megfelelően darabolták - bútorfának 2-2,5 méteres darabokat lehet fölhasználni. Ezután a kérget a hánccsal együtt lehántották a szuvasodás, befülledés és a revesedés elkerülésére.

4.2.3 HASÍTÁS

Az ácsolt bútorokat frissen hasogatott deszkákból készítették, ehhez a szálfát – valószínűleg még az erdőn, vagy a nem túl messzi felhasználási helyen - hosszában kettéhasították. A hasítást a fa vékonyabbik végén kezdték, s fokozatosan haladtak a vastagabb tövég felé. Az első fejszevágás után éket vertek a hasadásba, majd újból a fejsze következett, egészen addig, míg a rönk két félre szét nem csattant. Ily módon két hosszú fél rönköt kaptak, melyet tovább hasogattak addig, míg megfelelő vastagsághoz nem jutottak – általában 16 felé vágják a fát. A szuhahutai szerszámkészítők tapasztalata szerint²⁹¹ a bükkfa a legjobban, legproblémamentesebben hasítható fa, de fontos, hogy minél öregebb legyen, mert annál „ritkább a rostja”, annál szebben hasadt. Ritka, hosszú rostú fák megfigyeléseik szerint a jó fekete, kövér földben és inkább a déli, napos lejtőn nőttek. Az öreg, vastag fának megvolt az a tulajdonsága is, hogy kevésbé görbült. A háromszög alakú cikkekből először bárdal, majd vonókéssel, vésővel, végül gyaluval téglány keresztmetszetű, sík felületű deszkákat készítettek, melyekben az évgyűrűk álló helyzetűek, a deszka síkjára merőlegesek. Az ilyen deszka kevésbé érzékeny a szárításkor a zsugorodásra, dagadásra (hiszen legnagyobb mértékben hűrirányban mozog a fa), és a csavarodásra is kevésbé hajlamos. A későbbi megmunkálás miatt fontos az is, hogy ne szálkásodjon több irányból a fa. Emiatt a magánosan vagy legelők közelében növény, alsó részein gyakran sérült fák nem alkalmas bútorfának, gyalult geszkának.

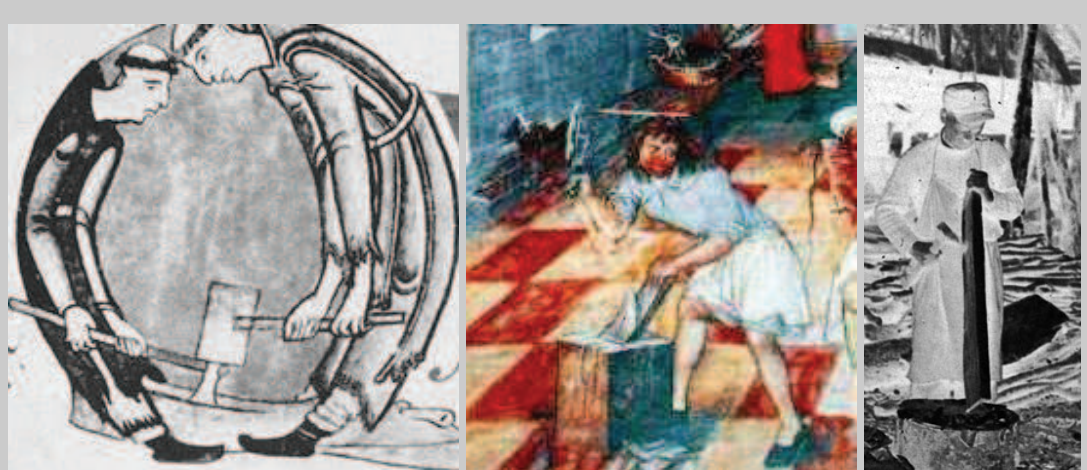
Könnyen hasítható fajok: a bükk, az összes fenyőféle (kivéve a feketefenyőt), hársfák, tölgyek (a cserfa csak problémásan), a dió, az éger, a kőris és a nyár.

²⁸⁸ Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977-82. Favágás szócikk. illetve Szatyor Győző Faművelés, Mezőgazdasági Kiadó, Bp, 1986. 12. old.

²⁸⁹ Nyékes István: Decrett József (1774-1841) élete és munkássága in. Erdészeti lapok 1955.február.

²⁹⁰ Erdőgazdálkodás, Erdei munkák in: Magyar Néprajz II. kötet, Gazdálkodás 208-239. Bp. Szerk: Paládi Kovács Attila Akadémia 2001.

²⁹¹ K. Csilléry Klára: A fa tulajdonságára vonatkozó ismeretek mátraalmási (szuhahutai) faszerszám készítőknél. Egri Dobó István Vármúzeum Agria évkönyv 1987. évi kötete. 173.-185.

FA HASÍTÁSA 12. századi miniatúra St Gregorii Magni Moralia in Job. Dijon City Library hs 170. fol 5970

ASZTALOSMŰHELY Behem Baltasar kódexében, 1500 körül, Krakkó.

HASÍTOTT DESZKA FARAGÁSA 1955. K Csilléri Klára felvétele

4.2.4 FŰRÉSSELÉS

Már ősidőktől a fák egy részét fűrészeléssel szeletelték fel. A két ember által mozgatott fűrészlapos darabolást megkönnyítette az Európában a 13. század óta ismert vízzel hajtott fűrészmalom, azonban termelékenysége még sokáig kicsi volt. A fűrészeléssel kapott deszkák a hasítottakkal szemben jobban ki vannak téve a csavarodásnak és mozgásnak, hiszen az évgyűrűk kis mértékben metsződnek csak át, a vágás síkja többnyire húrmetszetet ad, így a szárítása komoly tapasztalatot igényelt. Mivel száradáskor az évgyűrűk „ki akarnak egyenesedni” a fa könnyen megkajszul, teknősödik, rosszabb esetben csavarodik. Eleinte a nem, vagy nehezen hasadó fákat darabolhatták fűrészeléssel, illetve akkor, ha hosszú, több méteres deszkákra volt szükségük (épületfa). Önmagában a fűrészmalom megjelenése azonban nem váltott ki olyan mértékű technikai előrelépést az asztalosság terén, mint ahogy azt a bútortörténeti könyvek megfogalmazásából kitűnik.

HASÍTÁSSAL DARABOLT TÖLGYFA ÉS KETTÉHASÍTOTT TISZÁFA.

A magyar bútortudomány és technika legnagyobb ismerője, K. Csilléri Klára is így ír erről: „A tömeges termelés megkönnyítésére létrejönnek a fűrészmalomok, Magyarországról 1393-ból, Nyitra megyéből ismeretes rá az első adat. Az új technológiai vívmány révén lehetővé válik egy további fejlettebb szerkesztés, a keretes

betétes felépítés bevezetése. A nagy anyag és időmegtakarítással járó, célszerűbb új módszerek segítségével szakadhat el azután az asztalosság az ácsipartól.”²⁹² A fűrészelt deszka előállítására évezredek óta ismert és használt volt - az épületfa előállításánál. A hazai fűrészmalomból kikerülő deszkáknak felhasználásáról azonban csak építőanyagként tesznek említést a források. A fűrészmalom számának erőteljes növekedése csak a 17. század végén, és a 18. század folyamán következett be. Addig a fűrészmalom egyes uradalmakhoz tartozott, annak igényét elégítette ki. A fűrészelt fa, mint láttuk, a hasított fához képest problémákat vetett fel, a vetemedést, kajszulást meg kellett előzni. A keretbetétes szerkesztésmód, mely a 13. század végén alakult ki, de csak a 15. század végén és a 16. század folyamán vált általánossá a francia és németalföldi területeken²⁹³, korántsem járt együtt a fűrészelt fa elterjedésével. Az angol szakirodalom nem foglalkozik közvetlenül a faanyag darabolásával, de főleg a rekonstrukciók készítése kapcsán a középkori angol asztalostechnikát kutatók a nyersen hasított deszka használatát említik²⁹⁴. Az angol fűrészmalomok is csak a 16. század végén terjednek el szélesebb körben²⁹⁵. Itthon a Nagytétényi Kastélymúzeumban látható németalföldi keretbetétes tölgyfa láda²⁹⁶ deszkáin tanulmányozható a deszkalapra merőleges évgűrűk szerkezete, mely a hasítással előállított fa jellegzetessége. A magyarországi bútorokon (főleg asztalok lába) is hasonló jelenséget figyelhetünk meg. Azonban a nívósabb tárgyakon a 16. századtól teret nyernek a fűrészeléssel előállított deszkák, legelőször éppen az asztalok lapjainál, ahol szükség volt a deszkák mindkét oldalának szebb és lehetőleg párhuzamos kiképzésére. Ugyanez jellemző a ládák fenyődeszka dobozszerkezetének kialakításánál. A németalföldi, angol és francia tölgyfa bútorokon igen korán jelentkező keretbetétes szerkezet véleményem szerint nem a fűrészelt faanyag megjelenésével magyarázható, sokkal inkább a tölgyfa tulajdonságával lehet összefüggésben. A tölgyfa hosszirányban viszonylag keveset, szélességében azonban jelentősebben tud mozogni a levegő nedvességtartamának változására. A keretbetétes szerkezet ennek a kivédésére igen jó megoldást ad. Nem elhanyagolható szempont ugyanakkor a faanyagok mérete sem. Mint láttuk, a tapasztalat szerint az öregebb, vastagabb fából nyert deszkák kevésbé hajlamosak a görbülésre, a francia, németalföldi, angol ládákon – összehasonlítva a hazai készítésű bútorokkal – azonban feltűnő az egyre keskenyebb deszkák használata. Bár Anglia erdeinek nagy részén az európai tölgy az erdőalkotó fa, elképzelhető, hogy a 15. század végére a kivágható faállomány életkora lecsökkent, és talán száma is, hiszen – bár tölgyfában gazdagnak mondható országról van szó - a Baltikumból importáltak bútorfának használt tölgyet²⁹⁷.

²⁹² K. Csilléry Klára: Magyar bútorigipari (faipari) munkaeszközök és technikák. A Kézműves-
iparművészeti Szimpózium anyaga, Veszprém, 1972. In: Zelnik József (Szerk.): *Régi fámesterek*.
Válogatott néprajzi és művészettörténeti tanulmányok. Budapest, 1981, 69-70.

²⁹³ Monique Blanc: *Le Mobilier Français : Moyen Âge – Renaissance* Massin Paris 1999.20-21. old.

²⁹⁴ Daniel Diehl, Mark Donnelly: *Medieval Furniture, Plans and Instructions for historical Reproductions* Stackpole Books USA 1999.

Sir Stanford of Sheffield: *Medieval Furniture A class offered at Pennsic* http://www.die-familia.de/Neues_Haus/sammler/Furniture_class.pdf August 2001ce;

William McNaughton: 16.th century English linenfold Panel chest.

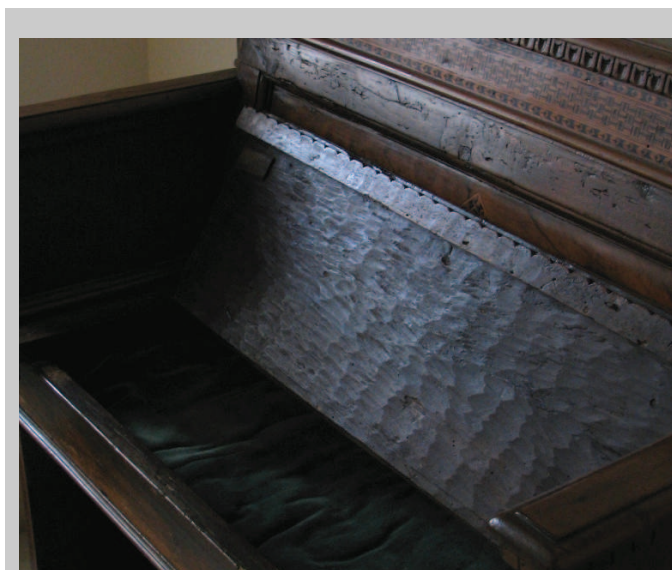
²⁹⁵ Charles E. Peterson, 'Sawdust Trail: Annals of Sawmilling and the Lumber Trade' *Bulletin of the Association for Preservation Technology* Vol. 5, No. 2. (1973), pp. 84-5.

²⁹⁶ Németalföldi láda 1400 körül, Faragott tölgyfa IMM ltsz. 57.185.1.

²⁹⁷ Gary R. Halstead: *The Northern European Timber Trade in the Later Middle Ages & Renaissance* 2004. http://medievalwoodworking.org/articles/lumber_trade.htm A favágás télen történt, s még a tavasz beköszönte előtt eljuttatták a tenger melléki kikötőkbe, ahol jakóra rakták a faanyagot. Az olcsóbb szállíthatóság érdekében még helyben feldarabolták a szálfaakat, s a fűrészmalomok

Magyarországon a hasított deszka készítésének ismerete még sokáig nem veszett ki az asztalos tudás eszközei közül. Erre is bizonyíték a keresdi Károly Klárának 1578-ban Erdélyben készített ácsolt ágya, a 17. századig azonos technikával készülő Nagyszeben környéki nemesi, polgári használatú ládák is.

A hasított deszka használatára utal még egy jelenség. A bártfai könyves szekrény²⁹⁸ eredetileg a Szent Egyed templom sekrestyéjének hátsó falánál, a két hosszanti fal közé beszorítva állt, ezért két oldaldeszkájának külső oldalát nem gyalulták simára. A deszkalap felületén azonban nem fűrészelés nyoma látszik, hanem szekercézés, vagy ívesre köszörült gyalu, esetleg széles véső nyoma. Hasonló felületet láttam az 1500 körülre datált, a Nagytétényi Kastélymúzeumban őrzött kis ládapad (cassapanca)²⁹⁹ ülőlapjának hátsó oldalán.

KIS LÁDAPAD
IMM 66.133.1

Az ülőlap hátoldalán esetleg hasításra utaló, elnagyolt vésés vagy gyalulás nyoma látszik. Készült 1500 körül, toszkán, vagy mintájára készült magyar munka.

A kérdés megválaszolása, hogy hasított vagy fűrészelt fát használtak-e inkább, illetve hogy milyen arányban, mely területeken, esetleg a bútor mely alkatrészeihez alkalmazták először a fűrészelt deszkát, korántsem egyértelmű, és csak a megmaradt bútorok szisztematikus átvizsgálásával lehet rá választ kapni. Ez a munka azonban bár érdekes és fontos, meghaladja a jelen dolgozat kereteit.

A fafűrészelés mestersége eredetileg a német betelepülők foglalkozása lehetett. Első írott emlékeink a Brettschneider néven jelölik őket a Felvidéken. Kassán 1412-ben Zsigmond király mesterét „serratoribus asserum vulgo Brethsneyder”-ként említik, Bártfán egy számadáskönyv Magister Jeorgius Bratsnayder nevét jegyezte fel.³⁰⁰ Körmöcbányai és bártfai a további két, 15. századi mester említése is. A 16. század elején már a magyar „fűrészmaster” kifejezéssel is találkozunk.

Fűrészmalomok meglétéről Magyarország területén már igen korán tudunk, de széleskörű elterjedéséről nincs tudomásunk. 1393-as első említésekor egy Nyitra megyei Németprónán lakó polgár, foglalkozására nézve soltész - azaz földesúri megbízás alapján a művelésbe még nem vett területek betelepítését végző ember –

---

megjelenésének ellenére a 14.-15. században megnövekedett a fa hasítására szakosodott mesteremberek száma!

²⁹⁸ MNM 6/1915. Bártfa, Szent Egyed plébániatemplom sekrestyéje, 1480 körül

²⁹⁹ IMM 66.133.1. Fenyőfa alapon diófa borítással. Famozaik berakással, faragott részletekkel. Az ülőlap tömör dióból készült

³⁰⁰ Lambrecht Kálmán: A Fűrészmalom in. Erdészeti lapok.

kért engedélyt házépítéshez szükséges deszkák előállítására³⁰¹. A magyar „fűrészmalom” kifejezés is csak 1560 körül jelenik meg az írott forrásokban³⁰², 1557-ben a Garam menti erdőkben használták. A ditrói szájhagyomány szerint ott a vízi fűrész a „fűrész” Gáll család honosította meg a 16. században. Erdélyben ugyanakkor csak a 16. század elejéről vannak ismereteink fűrészmalomok működéséről³⁰³. A szórványos utalásokból is látszik, ahogy a felvidéki és erdélyi sebes vizű hegyi patakok mentén telepedtek meg a malmok, melyektől még messzire kellett szállítani a félkész árút. Erdélyben Hévszamoson és Hidegszamoson tudunk fűrészmalomokról, melyek elsősorban a fedelmi tulajdonban lévő gyalui uradalom szükségleteit elégítették ki³⁰⁴. Ditró (Gyergyóditró, Hargita megye) patakán az első fűrészmalom 1627-ben létesült. Székelyföld mezővárosaiba Oláhfaluból került az építkezéshez szükséges deszka.³⁰⁵ Az oláhfalusiak évszázadokon keresztül famegmunkálásból való élését egy kedves rigmus is megőrizte:

*Zetelaka, Oláhfalu,
Sok pénzt kereső két falu,
A te ekéd fűrész s gyalu,
Sendelyt farag ott a salu."*

A malmok egy nap kb. 3-5 m² fát voltak képesek felfűrészelni. A fűrészeléssel azonban mintegy 50 % veszteség is adódott, melyet rövidebb rönkök fűrészelésével lehetett kissé csökkenteni. A 17. századi Gyergyóból származó adatok szerint 24 mm vastag *colos deszkákat*, 2-2 és ½ colos, azaz 38-60 mm vastag *dulápdeszkákat* vágta. Hosszuk 6-10 méter volt (fenyő). Ezeket tutajokon úsztatták le a Maros mentén.

Jól fűrészeltető fafajok: fenyőfélék, juhar és a tölgy. Nehezen fűrészeltető a hárs, nyár és a nyírfa. A fafajták értékéről álljon itt néhány adat egy 1696-os Abaúj vármegyére vonatkozó árszabásból³⁰⁶:

Közönséges fenyő Deszka	f.- 9
Egy szál Asztalosnak való fenyő Deszka	f.- 12
Egy szál hársfa Deszka	f.- 30
Tölgy fa deszka	f.- 30

Az „asztalosnak való deszka” göcsmentes, vagy széles deszkát is jelenthetett. Fűrészszel vágott hársdeszkaról van adatunk 1594-ből az erdélyi Somlyóról, ahol a konyhán inventáltak 170 darabot: „Az reghi Konihaban. Vagjon fűrész harss deszka No 170”

4.2.5 SZÁRÍTÁS

³⁰¹ Bútorművesség in: Magyar Néprajz II. kötet, Gazdálkodás. 482-500. Bp. Szerk: Paládi Kovács Attila Akadémia 2001. 499. old

³⁰² Tóth Sándor: A fafeldolgozás 1945 előtt Bp 1999. 36. oldal

³⁰³ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I. 89. Horváth Jenő: Erdélyi szász városok. Gyula 1905. 30.

³⁰⁴ Sebestyén Kálmán: Kalotaszegi régi malmok. Népi építészetünk levéltári forrásaiból Művelődés, 2001, 10 sz., 22 old.

³⁰⁵ Az 1627-es limitáció szerint a fejedelem rendelete értelmében hossza két öl, szélessége két arasz, vastagsága másfél ujj volt; száz darabot helyben két és fél forintért, Udvarhelyen három forintért lehetett venni. Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila - Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos füzetek 223, Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár 1997. 49. old.

³⁰⁶ BAZ Megyei Levéltárban IV.A 501/b. Mat.XVI.Fs.I.Fr.15 Közli Veres László: A népi bútortzat változása Északkelet-Magyarországon a 16. századtól a19. század elejéig doktori értekezés Debreceni Egyetem BTK. 2007. 108. old.

A kivágott fát tehát vagy a helyszínen deszkákká hasogatták, vagy fűrészmalomban felfűrészelték. A hagyományos ácsolt technikával (ragasztó nélkül, faszegekkel megerősített, csapolt fakötésekkel) készült bútorokat még friss, nedves állapotban állították össze, hiszen a szerkezet száradása során a kötések összefeszültek. A nyersfának használata többféle előnnyel is járt. Kevésbé koptatta a szerszámok életét, és nem kényszerítette az ácsot a fa tárolásával járó többletköltségek viselésére sem. Hasítással és bárdolással előállított deszkákat azonban az ún. asztalos szerkezetekhez, kötésekhez is fel lehetett használni. Ehhez a darabolás után megfelelően tárolva, rakásolva szárítani kellett. Az építkezéshez használt deszkákat Székelyudvarhelyen az előző télen vágták ki, s a következő nyáron használták fel,³⁰⁷ de hogy miképpen és hol szárították, nem utalnak a források.

UTAZÓ LÁDA

Hasított, bárdolt deszka láda asztalos kötéssel (fecskéfarkas csapolás) összeerősített láda. 1480-1500 Institut für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Kreims, Ausztria

A fa szárításának 15. századi gyakorlatára utal Leon Battista Alberti tíz könyv az építészetéről című munkájában: „*A fa sokkal ellenállóbb, megbízhatóbb lesz, ha nem döntik ki azonnal a fát, hanem a tönköt meggyűrűzik és hagyják lábon állva kiszáradni.*”³⁰⁸ Ehhez nagyon hasonló eljárást írt le nálunk Nagyváthy János³⁰⁹ 1822-ben: akkor a Somogy megyei gyakorlat szerint gyűrű alakban lehántolták a fa kérgét, így az természetes körülmények között száradt ki, a faanyag nem repedezett meg. Így elképzelhető, hogy a vizsgált korszakban itthon is ismerték ezt a szárítási módot.

4.3 A BÚTOR KÉSZÍTŐI

A tárgyalt korban a bútorkészítők különböző keretek között dolgozhattak. A legszínvonalasabb és az ország teljes egészére ható központot a királyi udvar részére dolgozó ácsok és asztalosok alkották. Hasonló színvonalon dolgoztak az elsősorban egyházi megrendeléseket megvalósító szerzetesrendek kötelékébe tartozó mesterek is. Az ő magas színvonalú technikai tudásuk, de talán inkább az egyszerűbb bútorokon is megjeleníthető új stílusú díszítésmód, az intarzia és a reneszánsz architektonikus tagozatok lehettek inspirálóak a kisebb léptékben, más megrendelői körnek dolgozó társaik számára. A mai kor számára legismertebb asztalosok köre a főleg a polgárság

³⁰⁷ Székelyudvarhely, 1591: Az fariat ezen telen megh zerezek, ez jeowendeo niaron [...] meg is eppitcziek az hazat. SzOkl ú.s. I. 221.

³⁰⁸ Alberti, Leon Battista. *On the Art of Building in Ten Books*. (Rykwert, Joseph; Leach, Neil; and Tavernor, Robert translators) The MIT Press, Cambridge, 1996. p. 40. <http://books.google.com/books?id=OFGTd1gQBxEC&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>

³⁰⁹ Nagyváthy János: Magyar practicus tenyésztető. Pest 1822. Reprint kiadás Bp. ÁKV 1984.

igényeit kielégítő, céhekbe tömörült kézműveseké volt. Mellettük a képzetlenebb, de ügyes kezű un. faragó legények készítettek még bútort.

ASZTALOSMŰHELY
Behem Baltasar-féle
kódexben, 1500
körül, Krakkó.

4.3.1 SZERZETES MESTEREK

Az asztalos képzettségű szerzetesek iskolázottságáról alig tudunk valamit. A legügyesebb mestereket Európa legkülönbözőbb helyeire szőlította megbízásuk, feltételezhető azonban, hogy tanulmányaikhoz nem volt szükséges, vagy elengedhetetlen a „külföldi” gyakorlat. Munkáik elsősorban a templomok, kolostorok berendezéseihez kötődött. Az itáliai reneszánsz bútormívesség sejtetően részben éppen az ő kezük nyomán terjedt el a hazai tájakon (Esztergom, Gyulafehérvár, Eger, Zágráb, Nyírbátor stallumai), tevékenységük a 16. század elejéig mutatható ki. A nyírbátori stallumot a Báthory család megrendelésére 1511-ben készítette – egyes feltételezések szerint - Fra Marone olasz szerzetes, akit feltehetőleg még Mátyás hívására érkezett Budára. Berethalom evangélikus erődtemplomának intarziadíszes sekrestyeajtaja 1515-ben készült, a templom kétülékes intarziás stallumát is ekkortájt készíthették. A stallumok széles háttámláját keretbetétes szerkezettel megoldó készítmény – legalábbis a polgári bútorterén nem talált követőre. Ennek az oka a rendelkezésre álló faanyag jó minőségében keresendő, és abban, hogy a lakószoba bútorozása ritkán kívánta meg a stallumok előlapjához és hátfalához hasonló méretű sík felületek létrehozását. A szerzetes asztalosok tevékenységi köre azonban nem csak a legnívósabb darabokra terjedt ki. Működésük olyannyira sértette a céhekbe tömörült, kézműves mesterek érdekeit, hogy Szében egyesült képműves, asztalos és üveges céh szabályzata egyenesen megtiltotta a papok, barátok, iskolamesterek „kontárkodását is”.³¹⁰

³¹⁰ A céhes élet Erdélyben. Szerk. Benkő Samu, Deák Tamás, Szabó Attila. Kriterion, Bukarest 1981. 17. oldal.

4.3.2 SZABAD MESTEREK

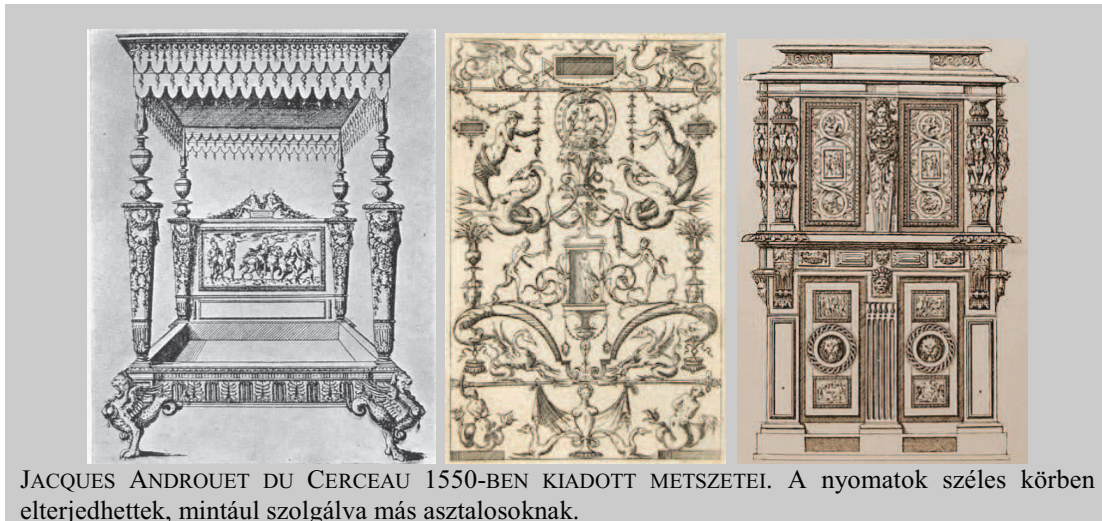
A bútorgyártók egy kisebb csoportja közvetlenül földesúri, általában főúri alkalmazásban állt, az ott felmerülő igényeket elégítették ki. Károly Róbert ácsát, Lippai Pál mestert familiáris kapcsolat fűzte megbízójához, az „ácsaink mestere” (*carpentarius domini regis*), „királyi ácsok mestere” címei alapján egy állandó udvari műhely meglétét sejtethetjük mögötte. Különféle mesterségeiben tanúsított szolgálataiért jutalmat kapott. Csakúgy Imre, Erzsébet királyné ácsmestere is, aki a vagyonos polgárok sorába emelkedett, házat is kapott. Mátyás, a nagy művészetpártoló, 1460 körül olasz művészeket hívott a budavári palotába, de bútorgyűjteményét vásárlásokkal is gyarapította. 1479-ben hét, név szerint ismert firenzei legnaiuolo jött hívásra Magyarországra a király szolgálatába – ez meglehetősen nagy műhelyt feltételez. Ezek a mesterek nemcsak drága, aranyozott kazettás mennyezetek díszes faragványain és intarziás faajtókon dolgozhattak, hanem egynéhány intarziás ládát, cassonét, vagy faragott bútort is készíthettek.³¹¹ A nagyszámú firenzei asztalos – csakúgy, mint a korábbi királyi udvarban dolgozó magyar ácsok, asztalosok – tevékenysége nem volt hatástalan a hazai bútorművességre sem. A nem egyházi és főúri megrendelésre készülő bútorok között először Késmárki Langius (Láng) János és Kristóf keze alól kikerült ládákon figyelhetjük meg hatásukat. A királyi udvarban Mátyás korában helyi mesterek is dolgoztak, de távolabbról, vidéki városok munkáiból is vásároltak olykor. 1464-ben Pozsony város Andreas Tischlerrel csináltatott asztalokat a király számára. Több mint valószínű, hogy létezett önálló, belső stílusfejlődésű magyar asztalosmesterség Magyarországon, melyről a külföldön is elismert magyar mesterekről szóló beszámoló, és a néhány írásban említett “magyar módra készített” ágy, láda tudósít³¹²: 1443-ban Dubrovnikban „unum lectum ligneum hongarescum” – azaz magyar faágyat rendeltek egy festő és faragómestertől, de még 1524-ben egy nemesi ház leltárában is *magyar módra készült* velencei faágyat leltároztak be. Nemcsak ágyak, de ládák is készültek magyar módra, 1562-ben a sümegi várkapitány hagyatékában ötöt is találunk ilyeneket. Sajátos megjelenésű lehetett a *székely* láda is.

A 16. században a királyi udvarokba gyakran külföldről hozattak mestereket, hogy az új divat szerint épített rezidenciák a legszínvonalasabb belső kiképzésűek legyenek. Franciaországban I. Ferenc idején még elsősorban Itáliából jöttek asztalosok Fontainebleau-ba, de II. Henrik idején már a franciás jelleg érvényesült. Az udvari építész, Jacques Androuet du Cerceau 1550-ben metszetsorozatot adott ki bútorokról, melyek aztán eljutottak az akkori világ szinte minden pontjára. Rajzain a klasszikus arányrendszer, a geometrikus minták és egzotikus ember és állatfigurák érvényesültek.

A királyi, főúri udvarokban tevékenykedő mesterek jelentősége abban rejlett, hogy kizárólag a megrendelő magas igényeinek kellett megfelelni, megbízását külön szerződés illetve megbízás alapján végezte, és független lehetett a céhes kötöttségektől.

³¹¹ Tényleges bútorokról azonban csak ajándékozás kapcsán tudunk: így Benedetto Majano személyesen két ládát is hozott Mátyásnak, és Lorenzo Medici is küldött Benedetto kiváló alakokat ábrázoló intarziáiból.

³¹² Zentai Tünde: Az ágy és az alvás története Pannónia Bp. 2002. 99. oldal

JACQUES ANDROUET DU CERCEAU 1550-BEN KIADOTT METSZETEI. A nyomatok széles körben elterjedhettek, mintául szolgálva más asztalosoknak.

1638-ban Borsiban a kastélyépület legrégebbi szárnyának egyik boltozott alsó helyiségében is asztalosműhely volt³¹³. Berendezéséhez a korabeli leltár szerint 3 munkapad, 3 db *asztalos műszer tartó fogas* és egy hosszú fa *linea* azaz vonalzó tartozott. Ezen kívül egy hosszú fogast, és egy fehér új nyoszolyát jegyeztek fel a régi rossz mázas kemencével fűtött szobában. Hogy a fogas és az ág az asztalosműhely terméke volt-e, vagy az asztalosmester használatára biztosított bútor, nem tudjuk. A kastély újonnan építendő első termében is további szerszámokra és félkész tárgyakra bukkanunk: két ajtó is áll bent pánt és sarok (zsaner), illetve vasalás nélkül. „*Aító és Asztal foglaló Asztalos szerszam*”-ból négyet találtak itt, továbbá két darab beépítetlen ablakkeretet is. Az emeleten levő *Úrfiak* házában, mely szépen berendezett és lakott is volt, a különféle illatos vizes üvegcsék mellett feltűnik egy kosár asztalosnak való fehér valami is - sajnos a szó olvashatatlan. Tovább nézegetve az inventáriumot kitetszik, hogy elsősorban az ajtók, ablakok, mennyezetek újultak meg az asztalos keze nyomán, utóbbiak aranygombos, pártázottak voltak, az ajtók pedig festettek és rakottak, ónozott veretekkel készültek. A *nagy palotába* épített új pohárszék összetett alkotmány volt, farostélyos ajtó választotta el a helyiség többi részétől. Fehér fenyőfából készült, zárható, szekrényyszerűen nyíló abrosztartó alsó rész és egy asztallap tartozott hozzá. Az új lakószobák berendezése láthatólag még nem készült el, csak a falak mentén álló *padszékek* tetszenek újnak, a fal méretéhez igazodtak, egyedileg készültek *fehér fenyőből*.

1679-ben az erdélyi Bethlen Gergely Mezőbodonban álló boronafalú, 18 helyiséges körülkerített udvarházában, az „alsó házban” egy hagyatéki eljáráshoz szükséges leltár felvételekor egy nagyméretű asztalt írtak össze, amelyen éppen *asztalosok dolgoztak* helyben³¹⁴. Ugyanezen évben, Teleki Mihály uzdiszentszéki³¹⁵ udvarházában, mely talán a leggazdagabban berendezett udvarház volt ez időben, a 3. istállóban asztalos is dolgozott. Az 1679-ben felvett leltárból kiderül, hogy feladata az épület ablakfáinak, a folyosó pártázatának elkészítése, az ajtódeszkák összeenyvezése volt, egy keresztlábos négyszögű fehér asztalon pedig éppen dolgoztak. A műhely

³¹³ A Borsi kastélyról három helyiségleltár is fennmaradt, 1631, 1638 és 1694-ből. Ezeket Wittinger Zoltán, a kastély helyreállítás tervezőjének szíves hozzájárulásával ismerem. Az épületet a 13. században emelték, majd a 16. században, illetve 1636-ban is átépítették, ezért is lehetett működő asztalos műhely az épületen belül elhelyezve 1638.-ban. Ez az adat azt is megvilágítja, hogy egy-egy építkezés és az azt követő belső kialakítás, a famunkák elkészítése mennyi időt vett igénybe.

³¹⁴ „*Hosszú, öreg asztal, kin asztalosok dolgoznak*”

³¹⁵ Uzdiszentszéki udvarház inventárium 1679.

berendezését így írják le: a műhely áll 5 db fenyődeszkából, alatta való is 5 darab, hosszú paraszt szék 2, lábas, faragó tőkeszék 1, 1 darab 8 deszkából összerakott ágy, katonafogas a falon 6 darab. Az udvarház területén valamivel arrébb egy másik, „asztalosi gyaluláshoz való, öt szál deszkából álló mihely”-t is összeírtak. A leírásból is kitetszik, a műhely szó ekkor még nem a helyiséget, hanem a munkaasztalt jelentette.

Céhen kívüli, de magas színvonalon dolgozó mesterek voltak a németajkú, un. újkeresztény közösségekben dolgozó asztalosok is, akiket általában habánokként ismerünk. A habánok a Svájcban létrejött, majd menekülésre kényszerített keresztény gyülekezet tagjai voltak, kik nagyon szigorú vallási és erkölcsi rendhez tartva magukat, házközösségekben éltek. Magyarországra 1529-ben érkeztek, de dél-Tirolban és Morvaországban is hoztak létre közösségeket. Nálunk elsősorban a protestáns fejedelmek, főurak pártfogását élvezték, Erdélyben és Észak-Magyarországon találtak otthonra. Mintegy 30 féle mesterséget űztek és mindent, amit készítettek a lehető legmagasabb színvonalon tették. A leghíresebbek a kerámiáik, melyeket csak a leggazdagabb főurak engedhettek meg maguknak, de az asztalosság körében is figyelemre méltót alkottak. Jó néhány leltárunk megemlékezik az „újkeresztényektől csinált seczel székek”-ről. Veres bőrrrel borítottak, „töltöttek”, azaz párnáztak, karfás, háttámlás egy emberes ülőbútorok voltak. Talán különlegesen jó minőségű kidolgozásuk különböztethette meg őket a többi hasonló felépítésű, kárpitozott széktől. B. Nagy Margit szerint Alvincon található a készítőiket³¹⁶, ez a közösségük azonban csak a Morvaországból való menekülésük után (1622) telepedett le, érdemes tehát a zsöllyeszék ottani eredetét, vagy párhuzamait a későbbiekben felkutatni.

DER SCHREINER – AZ ASZTALOS
Hoogstraten, Szt. Katalin templom kóruspadján
Albrecht Gelmerskeze munkája 1532-1548.

³¹⁶ B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták: XVII–XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Kriterion Bukarest 1973. 50. old.

4.3.3 CÉHES MESTEREK

A legismertebb a városokban működő, idővel *céhekbe* tömörült kézműves mesterek köre. Közöttük ácsokat, asztalosokat, esztergályosokat találunk, akik bútór előállítással foglalkozhattak. Az *esztergályosok* tevékenysége a bútorkészítés terén a vázas szerkezetű, bekötött felületű székekre és ágyakra terjedt ki, de nagyobb bevételük lehetett a fatalak, kupák, orsók készítéséből. A legképzettebbek nemcsak fával (juhar, hárs, bükk), hanem csont megmunkálásával is foglalkoztak.

A városi kézműves mesterek életét, munkakörülményeit, árszabását, munkájának színvonalát a céhes élet szabta meg. Az *asztalosság* a városokban a 14.-15. században jelent meg, de csak a 15. század végén, 16. század folyamán kezdtek önálló céhekbe szerveződni. Az ács és az asztalosság szétválását eleinte nem a szerszám és tudáskészlet eltérése jelentette, hanem az épület szerkezetéhez kötődő vagy inkább a belső bútorozással foglalkozó tevékenységi körök fokozatos elkülönülése. Az ácsok mesterségbeli tudása semmivel sem marad el az asztalosokétól. Aki látott már gótikus ácsszerkezetet, az tudja, hogy a fakötések mennyi formáját ismerték. Az általuk létrehozott mennyezetek, ajtók, bútorok a kor legmagasabb színvonalán készültek. A középkori ácsok ténykedési területe felölelte az összes épülettel kapcsolatos famunkát a díszes aranyozott kazettás mennyezetektől kezdve az igen bonyolult fadonga boltozatokon keresztül a dúsan faragott ajtólapokig. Megnevezésük: *ács*, a *fával dolgozó mesterembert* jelölte, olasz megfelelője a „legnaiuolo” ezt egyértelművé is teszi. A gótikus ácsszerkezetek kötéseinek között számos, mai szóhasználattal élve asztalos kötést találunk³¹⁷, melyet a későbbi asztalosok is átvettek.

A korai középkorban az otthonokban található bútorok száma jóval kevesebb volt. A középréteg és a nemesi, főúri lakóhelyiségek bútorzatának egy részét az esztergályosok (ágy és szék), másik részét (ládák) pedig az ácsok készítették. Ácsolt technikával nemcsak a nálunk ismert szuszékok, hanem az ún. hat deszkás szerkesztésű ládák (Anglia), és a keretbetétes szerkezetű lábas ládák is így készültek. Az asztalok csak ideiglenesen felállított, szétszedhető bakos asztalként voltak ismertek. Az ácsoknak tehát jóval több munkájuk adódott az épület vázának, mennyezetének és tetőszerkezetének megalkotásával. A 14.-15. században az európai lakáskultúra változásokon ment keresztül. A polgárság megerősödésével a polgári lakóterek megnöttek, a birtokolt tárgyak száma megszorodott. A főúri reprezentáció is egyre több és díszesebb bútor előállítását igényelte. Ezt a fejlődést az asztal jelentőségének és *számának* jelentős megnövekedése fémjelte. A polgárság megerősödésével a munkához szükség lett a lakószobában/műhelyben egyre több, többé-kevésbé állandóan felállított, stabil szerkezetű munkafelületre. Más részről a nemesi, főúri palotákban a műveltség jelentőségének terjedésével a könyvek mellett az írást lehetővé tevő íróasztalokra növekedhetett meg az igény.

A számunkra fontos időszakban tehát már kialakulóban volt a gazdagabb városi polgárság, a 14.-15. században rendre épültek a pincével rendelkező, háromszobás városi lakóházak, melyek a 15. század második felében további ugrásszerű fejlődésen mentek keresztül. A magyarországi városok Anjou kori élénk kapcsolatai az itáliai, német, lengyel városokkal a lakáskultúra igényeinek átvételét, egyúttal egymás bútorkészítő mesterségbeli tudásának megismerését és átadását is jelentette. Nemcsak „idegen” mesteremberek telepedtek le nálunk, hanem a magyar faművesek is felvették velük a versenyt. A Magyarországi faművesek, ácsok külföldön is ismertek voltak. Körmöcbányán, Nagyszombaton, Kolozsváron a 14. század második felétől ismerünk helyi *asztalosokat*, megkülönböztetve már az ácsoktól. Zsigmond király párizsi útja

³¹⁷ Például ismerték és alkalmazták a fecskéfarkas kötést, a hevedert is.

nagy számú művész és iparos áttelepülését mozdította elő: ezek között asztalosok is jöttek hazánkba, akik a királyi udvarban dolgoztak³¹⁸.

A bútorokra tehát megnövekedett a kereslet, természetesnek tűnik, hogy elsősorban a polgárok igényeinek kielégítésére, nagyjából bútorok előállítására „szakosodott” mesterrétegre lett nagyobb igény. A német *tischler* és a magyar *asztalos*, *székkészítő*, *ládakészítő* megnevezés valójában a mai *bútorgyártó* szinonimája volt, azaz azt a fával foglalkozó mesterembert jelölte, aki (elsősorban) bútorokat gyárt. Maga a *bútor* szavunk is csak a 17. század elején jelent meg, a *bugyor* szavunk alakváltozataként, ami eredetileg csomóba, kötött, lepedőbe takargatott holmit jelölt, s csak később vált a helyiségek rögzített helyű berendezési tárgyainak megnevezésévé.³¹⁹

Az asztalosok és ácsok azonos jelentőségét bizonyítja hazánkban a két, ma már véglegesen különvált mesterség céhekbe szerveződésének közel azonos időpontja is. Magyarországon a pesti asztalosok 1482-ben kapták meg céhszabályzatukat, az első ácscéhek Erdélyből ismeretesek, 1485-ben önálló barcasági ács céhunió alakult. A Felvidékről a legkorábbi megmaradt adatok a 17. század elejéről származnak: Selmecebányán 1607-ben, Lőcsén 1614-ben, Pozsonyban 1615-ben stb. A mai Magyarország területén csak a török dúlás után tudtak önállóan vagy más mesterségekkel társulva céhet alapítani. Ezek az adatok természetesen nem azt jelentik, hogy az ácsok száma ilyen kevés lett volna, hanem valószínűleg arra utal, hogy a templomok, haranglábak, kúriák, kastélyok, várak építéséhez is értő, valóban nagy mesterségbeli tudást birtokló mesteremberek tömörültek céhekbe.

Kolozsváron 1659-ben az asztalos inas 4 év alatt tanulta meg a szakma alapjait, ezt a céhbe tartozó mester fia fele ennyi idő alatt tehette meg, s ezért 3 forint 16 dénárt kellett fizetniük.³²⁰ Ez az idő kétfelé oszlott, a második 2 évet vándorlással kellett tölteniük, de 10 forinttal ezt meg is válhatták. A felvételt 15-30 nap próbaidő előzte meg. Kassán 1571-ben az asztalos legénynek *mesterremek*-ként egy fiókos szekrényt, egy szárnyas, vagyis kihúzható asztalt és egy sakktáblát kellett fabrikálnia.³²¹ Kolozsvárott 1659-ben rejtekes fias asztalt, ostáblát és harmadfél szeges ládát kellett készítenie, minderre 8 hét és 3 nap állt rendelkezésére, a remeklés elfogadása után felvételt nyert a céhbe. Egy 1761-ből származó rimaszombati céhszabályzat³²² szerint ott inasnak legalább három évig kellett lenni, s a legényeknek vándorlásra 3 évet írtak elő. Mesterremeknek nem mai értelemben vett bútort, hanem egy négyfelé nyíló üvegezett, bélelt ablakot, avagy egy kettes párkányzatú ajtót kellett készíteni a jelöltnek. Ennek oka az lehetett, hogy ezt az árufajtát lehetett a legkönnyebben eladni a piacon. A remeklő legényt abba a céhbe kellett felvenni, ahol remekelt, de utána mesterként elköltözhetett, és kérhette felvételét más város céhébe.

A kreativitás nem volt alapkövetelmény a mestereknél, de a jó rajzkészség igen. A bútorok díszítésénél segítségükre voltak a mintakönyvek³²³, melyből a megrendelővel egyeztetve kiválasztották az elkészítendő motívumot. Egyedi megrendelést többnyire szószékek, templomi padok esetében tettek. Erről előzetes megállapodást kötött a

³¹⁸ Szabolcsi Hedvig: Régi magyar bútorok Bp. 1954. 14.-15.

³¹⁹ Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár 1890-93.

³²⁰ Jenei Tóth Annamária: Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Erdélyi Múzeumi Egyesület Kolozsvár 2004. 82. old

³²¹ Bogdán István: Régi magyar mesterségek. 12. Az asztalosok. Budapest: Neumann Kht., 2006. <http://mek.niif.hu/04600/04683/html/>

³²² A miskolci levéltárban őrzött szabályzat kivonatát közli: Közli Veres László: A népi bútorzat változása Északkelet-Magyarországon a 16. századtól a 19. század elejéig. Doktori értekezés Debreceni Egyetem BTK. 2007. 108. old.

³²³ Kolozsvári asztalosok számadáskönyve a 17. század közepéről maradt ránk.

megrendelő a mesterrel, melyben rögzítették a méreteket, az árat, és a kivitelezéshez felhasznált anyagokat. A mester keze alá többen is dolgozhattak, őket a mester fizette.

Asztalos céhek a mai Magyarország és a Partium területén: Pesten 1482-ben vegyes céh, 1695-ben önálló, Sopronban (1579), Pápán (1607), Debrecenben (1636), Veszprémben (1677), Rohoncon (1681), Budán (1693), Fehérvárott (1698), Sátoraljaújhelyen 1687-ben vegyes céh alakult. A partiumi Szatmárnémetiben 1628-ban, Nagybányán 1635-ben tud önálló asztalos céh megalakulni. A déli területekről nincs adatunk, de az alföldi régiók fahiánya és a kassai bútorok egészen a Tiszántúl déli részéig történő kereskedelme kevesebb asztalos központ meglétét sejteti.

Sopronban az alapítás évében 5 mester és 3 legény alkotta az asztalos céh tagságát. 1674-ben is csak 8 mester, viszont 18 legény volt tagja, és ez a szám később is csak lassan emelkedett. A legények közül csak 3 volt soproni születésű, és a többiek is nagyobb részt külföldről, főleg német nyelvterületről, elsősorban Bajorországból érkeztek.

Asztalos céhek a Felvidéken: Kassán 1459-ben vegyes céh alakult, 1571-ben önállóan, majd 1641-ben megint az üvegesekkel együtt, Pozsonyban 1534-ben önállóan, Bártfán 1569-ben, Nagyszombaton 1573-ban, Eperjes?, Késmárkon 1606-ban, Trencsénben 1608-ban, Rozsnyón 1630-ban, Körmöcbányán 1641-ben, Selmecebányán 1688-ban, Zsolnán 1691-ben. Bár a céhek megalakulásáról csak a 15. század végéről vannak adataink, az asztalosok megjelenését a városokban már jó egy századdal korábban ki tudták mutatni. 1371-ben Körmöcbányán „Tischler *seidlia*”, 1394-ben Nagyszombaton „*Tyscher*” néven szerepelnek asztalosok. A nem latin nyelvű feljegyzések és a családnevek alapján látható, hogy a legkorábban megjelenő bútorkészítő mesterek ezekben a városokban német anyanyelvűek lehettek (tischer, tischler), de mellettük megjelennek a magyar asztalosok is. Szakmai tudásuk, mintakincsük így nagyjából a német, főleg délnémet területekkel állt kapcsolatban, ahonnan esetenként a betelepülő polgárok származtak, vagy ahol a vándorlegények tanulhattak. A felvidéki városok asztalos céheinek viszonylag nagy száma, és a városok feltűnő közelsége arra enged következtetni, hogy igen nagy területet tudtak ellátni munkáikkal. A Szepesség főként német ajkú városaiból (Lócsén csak német kaphatott polgári rangot) és Kassáról nagy területekre, főleg délre szállítottak polgárok, egyházak és nemesek megrendelésére. Kassa az észak-magyarországi régióban minden kézműves iparág területén vezető szerepet játszott, minőségi, drága bútort csak innen lehetett beszerezni.³²⁴ Mivel céhet legalább *három* azonos mesterséget űző iparos alapíthatott, s csak megerősített céhszabályzat birtokában árusíthatott, ennek fényében érdemes áttekinteni a város asztalosainak céhes működését. A 15. században az ácsok és az esztergályosok (!) egyesített céhe mellett az asztalosok is vegyes céhben működtek. 1566-ban az esztergályosok, bognárok és asztalosok egy céhben dolgoztak, 1600-ban is létezett asztalos céh.³²⁵ Később az asztalosok oly nagyon megerősödtek, hogy un. vidéki mesterek (más mezővárosokba települt, és ott működő céhtagok) települtek a környező mezővárosokba (Miskolc, Sátoraljaújhely, Sárospatak) is, és látták el a helyi polgárságot, parasztságot az egyszerűbb-szebb bútorokkal.

³²⁴ Veres László: Kézművesipar Északkelet Magyarországon. 2005. OTKA-42839 kutatási zárójelentés 3. oldal

³²⁵ Ursula Ambrušová: Céhszabályzatok a kassai kelet-szlovákiai múzeum gyűjteményében. In Musaeum Hungaricum I. Szerk.: Danter Izabella Mátyusföldi Muzeológiai Társaság Boldogfa 2006.

Az Abaúj vármegyei 1696. évi árszabás³²⁶ alapján a céhes mesterek piacra készített munkáik a következők voltak:

<i>Hársfából ...négy szegű asztal Láda fiók és lábastól maga Deszkájából</i>	<i>f.-3.60</i>
<i>Karszék singtül fejéren (kb. 66 cm)</i>	<i>f.-12</i>
<i>Egy fejér öreg (nagy) kar szék 3 sing³²⁷</i>	<i>f.-</i>
95	
<i>Egyes Fejér kar szék</i>	<i>f. – 24</i>
<i>Festett egyes kar szék</i>	<i>f. – 36</i>
<i>Három emberre való gyantáros festett kar szék</i>	<i>f. 1.-</i>
<i>Két emberre való fehér nyoszolya</i>	<i>f. 1.21</i>
<i>Egy sima köz settel (kárpitos vagy bőrrel borított) széknek fája</i>	<i>f. 1.-</i>
<i>Két emberre való festett nyoszolya</i>	<i>f. 1.80</i>
<i>Egy festett superlátos (függönyözött) Ágy</i>	<i>f. 4.24.</i>
<i>Paraszt öreg fejér szekrény Láda</i>	<i>f. 2.-</i>
<i>Másfél singnyi zöld Láda pléhestül</i>	<i>f. 1.50</i>
<i>Középszerű Láda festett</i>	<i>f. -70</i>
<i>Kisebb zöld Láda pléhestül</i>	<i>f. -50</i>

Az asztalosok a fentiekén kívül bölcst, ajtót és ablakkeretet, továbbá koporsót készítettek.³²⁸ Együtt dolgoztak az üvegesekkel az ablakok készítésénél, emiatt érthető az asztalosok és üvegesek kassai közös céhe. Áraikat így egyben tudták megadni. A settel székeket a nyereggyártótól lehetett megvásárolni, aki a székhez való vázat az asztalgyártótól szerezte be. Ára meglehetősen borsos volt, átlagosan 12 forintért adták, de drágább és kissé olcsóbb is lehetett anyagtól és kidolgozástól függően. Az asztalos munkadíja az anyagárnak (koporsó esetén) 5/8-adát tette ki – hozott anyagból ennyivel került ugyanis kevesebbe annak elkészítése, mely egyébként egy festett dupla ajtó, két emberre való egyszerű festetlen ágy vagy a paraszt öreg fejér láda árával volt azonos. A karszékek és fogasok hosszát singben mérték. Az egyszerű, zöld színre festett bútorok ára valamivel magasabb volt, mint a fehéren, azaz nyersen

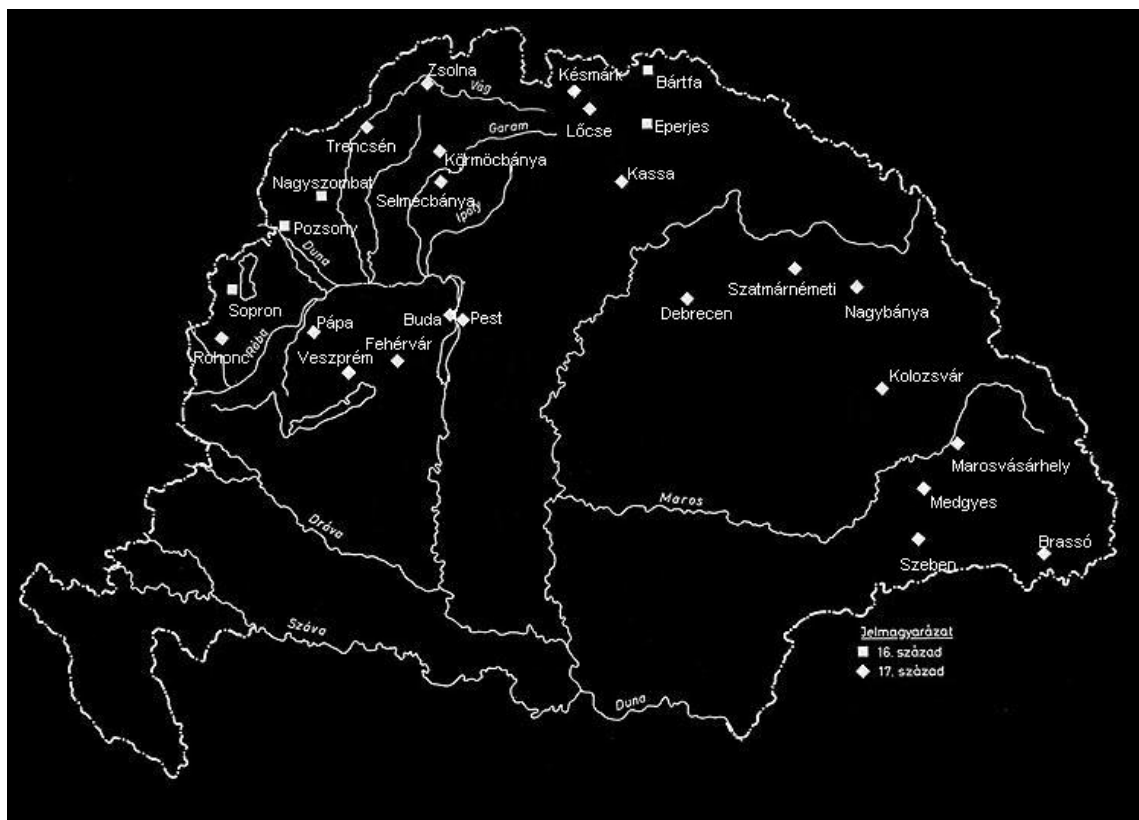
³²⁶ BAZ megyei levéltár IV.A 501/b. Mat.XVI.Fs.I.Fr.15

³²⁷ 1 sing=62,2 cm

³²⁸ Kassai asztalos céh 1633. és 1635. évi árszabása Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VIII. évf. Bp 1901.25-42, és 472-483. old.
<http://www.archive.org/stream/magyargazdasgtr00unkngoog#page/n528/mode/2up>

hagyott társaié. Ennél díszesebb bútorokat nem „tartottak raktáron”, valószínűleg megrendelésre készíthették.

Asztalosok Erdélyben: az asztalos mesterség elterjedéséről a céhek és a városi polgárok foglalkozást jelölő neveinek vizsgálatából nyerhetünk adatokat. Ehhez Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila tanulmányát vettem alapul³²⁹. A 15.-17. századi erdélyi mezővárosokban az asztalos céh a legnagyobb gazdasági befolyással bíró Marosvásárhelyen volt, melynek termékei Kolozsvártól Szászrégenig és Besztercégig számos országos vásárig eljutottak. Itt az asztalos-kádár céh 1607-ben alakult, de a kádárok már 1616-ban önállósultak, amiből arra következtethetünk, hogy a céhben nagyobb hangsúlyt kaptak az asztalosok. Bár az asztalosok céhe csak 1607-ben alakult, az un. lustra³³⁰ vezetéknevei között az Asztalos név is megjelenik. Székelyudvarhelyen nincs önálló asztalos céh, mesterségüket Betlehen Gábor 1628-as levele a tímárokkal és szabókkal együtt említi. Ugyanakkor Asztalos nevű polgárt nem említi az 1602-es lustra. A többi székelyföldi mezővárosban nem tudott a kutatás asztalosok nyomára bukkanni, egyedül Bereckben fedezhetünk fel egy Esztergár foglalkozásnevet viselő polgárt. Erdély más területein asztalos céhek alakultak Nagybányán (1635), Brassóban (1621), Nagyszébenben (1630), Medgyesen (1631).

Önálló asztalos céhek a 16. -17. századi Magyarországon

4.3.4 FARAGÓLEGÉNYEK

A céhes mesterek elsősorban a városi lakosság igényeit elégítették ki a délnémet asztalos szakmai ismeretekben gyökerező jártassággal, az olasz mesterektől átvett

³²⁹ Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos füzetek 223, Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár 1997. 36-38. old.

³³⁰ Katonaállítási jegyzék

intarziakészítés tudásának felhasználásával. A kevésbé tehetős, mezővárosi vagy falusi lakosság szükségleteit, illetve az udvarházak kevésbé igényes, köznapi bútorait (konyhaasztal, „paraszt” székek stb.) azonban a helyi alapanyagot ismerő, iskolázatlan, vagy kevésbé iskolázott, esetleg a céh szabályainak meg nem felelő tudású, idegenben nem járt jobbágyok, népi faragómesterek készítették még századokon át. Általában ők nem tekinthetők kontároknak, hiszen nem jelentettek konkurenciát a magasabb színvonalon dolgozó, igényesebb bútorokat gyártó társaiknak. A leltárakban található „paraszt” megjelölés vélhetően az ő kezük munkáira vonatkozik, természetesen ott inkább értékmegjelölés gyanánt. Egyes leltárakban külön kiemelik, hogy mely bútorok készültek tanult mesterek, azaz „asztalos által csinált” kivitelben³³¹. Mivel ez a bútorgyártás terén tapasztalattal nem rendelkező jegyzők számára is felismerhető volt, határozott, és szemmel jól látható különbséget kell feltételeznünk. Az ócsva-apáti (ma Olcsvaapáti, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) Károlyi grófok udvarházának leltározásakor külön kiemelik mely bútorok készültek asztalosok (asztalok, ágyak, egyes szék, almárium, fogas, ajtó, árnyékszék, közép láda), melyek ácsok (ajtó, asztalka!) által, és néhány jelölés nélküli is akad közöttük: karszék, hitván egyes szék, gyontáros fias szék, asztal, ágy, fogas. Ez utóbbiak közül néhány értékes, tehát természetszerűleg asztalos készítette lehetett, néhány meg épp ellenkezője, melyek mögött házi készítésű bútorokat sejthetünk. Elhelyezésük is ezt bizonyítja: az egyszerű bútorok a páter házában tűnnek fel először (az összeírás a palotával kezdődik, majd a gróf, a felesége és a leányasszonyok házával folytatódik, fokozatosan haladva lefelé, nem csak rangban, hanem ténylegesen is – végül a pincével fejeződik be). A konyha, sütőház, élelem és szerszámtárolók valamint a katonák házában ajtajai készültek ácsoltan, a bútorok is egyszerűbbek itt. Szatmárban különösen kivételes és értékes lehetett az asztalos által készített bútor, hiszen itt is igaz lehet a Zemplénben, Borsodban, Alföldön kimutatható, a lakosságra jellemző gyakorlatias gondolkodásmód, hogy a javait nem lakókörnyezetére fordította, inkább földjeit, szántóit, jószágait gyarapította.³³²

Faragólegények lehettek a 18.-19. századi gömöri ládakészítő falvak lakosainak 15.-16. századi elődei is. A keruzensteini várban őrzött két felvidéki láda feltételezhetően erről a vidékről származik.³³³ A munkájuk tehát megkülönböztethető volt az ácsok és az asztalosok készítette bútoroktól is. Szerkesztésük vélhetően egyszerű volt, s bár nem kizárt, hogy díszítve lehettek, annak színvonala eltért az ízléses és divatos, mesterek által készített darabokétól. Szerszámuk az a faragószék lehetett, mely a népi mesterségek eszközeként maradt ránk a 19. század végéig. Kérdéses, hogy ezen kívül speciális eszközzel, vagy szerszámmal rendelkeztek-e, alkalmazták-e az enyvvvel való ragasztást?

³³¹ Az ócsva-apáti udvar és majorság inventárium 1662. Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára IV. (Budapest, 1887.)

³³² Veres László: Északkelet Magyarország asztalosipara a 16-19. században. Herman Ottó Múzeum évkönyve 44. évf. 85-104. 86. old

³³³ A kreuzensteini vár Bécs közelében, attól északkeletre található, a 12. századi Grizenestein-i vár romjain gróf Nepomuk Wilczek építette újjá a 19. században középkori bútorgyűjteménye (és fegyvergyűjteménye) számára. Sajnos a vár jelenleg teljesen idegenforgalmi látványosság, az üzemeltetője semmiféle információval nem tud szolgálni az ott található bútorokról, pedig több darab magyarországi vonatkozású, a milleneumi kiállítás gótikus szobáját főképp az ott található tárgyakból állították össze. Az erről fennmaradt fényképet többek között Voit Pál publikálta.

4.4 A MŰHELY

Lépünk most be a műhelyekbe, s nézzük meg, hogyan készültek a bútorok. **Az Asztalos, (szökrényes) meggyalullya a' deszkákat, gyaluval, a' faragó (gyalulo-) széken, megsiméttya simétőgyaluval, megfurja a' furóval, meg-faragja a' farago késsel, egyben foglalja (metszi) enyvel és hevederekkel (ragasz tókkal) és csinál táblákat, asztalokat, ládákat, e' egy.** - írja le az asztalos műhelyét gyerekeknek szóló képes tankönyvében Comenius Ámos³³⁴ a 17. század végén. A fametszetű illusztráción tágas helyiség, széles nagy asztal, a földön forgácsok láthatóak. A Sárospatakon tanító magyar-morva származású Comenius az asztalos műhellyel egy lapon az esztergályost is bemutatja. A szépen felöltözött mester lábbal hajtott nyirettyús szerszámán állítja elő a különféle eszközöket. Számunkra az esztergályos műhely azért fontos, mert a tárgyalt korban is ő készített (egyre fogyatkozó számban) bizonyos bútoralkatrészeket. A kassai Szent Erzsébet oltár egyik tábláján látható kis, négyszögletes, hársfahánccsal bekötött lapú ülőkéjének elemei az ő keze alól kerültek ki. Ezek az egyszerű, ámde mives darabok nagy számban állhattak a szobákban, melyet a korabeli ábrázolások őriztek meg számunkra, értékük nem lehetett túl nagy, ezért a leltárakban csak nagyon ritkán találkozunk velük. Hogy maga is állította-e össze őket, nem tudjuk. Szerszámai - melyek az esztergagép mellett álltak - a különböző vésők voltak, a szükséges csapolást is ki tudta alakítani, az asztalos enyv használata pedig szintén ismert lehetett számára.

Az Esztergáros ülven a' kompostoros széken esztergál az esztergavésővel, (vassal) az (esztergáron) tekéket, (golyóbisokat) és csonokokat, (csürököket,) bábokat, (pupákat,) és effele esztergáros-miveket.

ESZTERGÁLT LÁBÚ, FONOTT ÜLŐLAPÚ ALACSONY SZÉK.

Kassa, Szent Erzsébet születése oltárkép.

4.4.1 SZERSZÁMOK

Az asztalos városi házának földszinti műhelyében, vagy a főrendi udvarházak e-célra berendezett szobájában állította fel munkaasztalát. Ez a „műhely” azonban még nem azonos a 18.-19. század táján meghonosodott faorsós satupaddal. Masszív lábú, 3-5 deszka szélességű nagy asztal volt.³³⁵ Magasságának kényelmes, álló munkát kellett lehetővé tennie, úgy gondolom ez 75 és 80 cm között lehetett. Hossza mintegy 2 m körül volt. Gyaluláskor a munkadarab rögzítéséhez a padba üthető faékeket

³³⁴ Comenius Ámos János: Orbis Sensualium pictus 1685. Lőcse 69. tábla

³³⁵ Uzdiszentszéteri udvarház 1679. „asztalosi gyaluláshoz való, öt szál deszkából álló mihely”

használtak³³⁶, fűrészeléshez alacsonyabb bakot állítottak. A falakon fogasokon, falba vert szegeken lógtak a szerszámok. Az ismert és használt szerszámkészletet korabeli ábrázolások alapján rekonstruálhatjuk. Sajnos magyarországi forrásanyag nem áll rendelkezésünkre, a legkorábbi szerszámábrázolás az ádámosi unitárius templom mennyezeti tábláján látható, ám ez is inkább a készítő „mesterségének címere” a céh-címerekkel rokon. Rajta körző és gyalu látható. Mint láttuk a magyarországi asztalosipar a délnémet területekkel, és (a 15.-16. század fordulóján) Itáliával állt kapcsolatban, így az ott ismert és használt szerszámok használatával számolhatunk a hazai műhelyekben is.

A LEGKORÁBBI MAGYARORSZÁGI SZERSZÁMÁBRÁZOLÁS.
Az ádámosi unitárius templom mennyezeti tábláján. 1526.

A hasított székláb elemeinek egyengetéséhez használták a paraszti kultúrában fennmaradt faragószéket, amely a munkadarab megfelelő pozícióban való rögzítését teszi lehetővé. Ábrázolása 1568-ból ismert, Agricola De Re metallica-jában³³⁷ látható egy metszeten. Ott egy fa szerszám nyelét egyengetik rajta éppen, az iparos kezében és mellette a földön a kétkezes vonókés látszik. Ez a kádárok és zsindeykészítők munkaeszköze is, a Magyar Néprajzi Lexikon szerint ez a középkor folyamán kialakult szerszám egész Európa szerte elterjedt volt, a satupad 19. századi feltalálásáig az asztalosok is használták. Leírása már a 12. századból ismert: „Utána simítóvassal, amely meg van hajlítva, a belseje éles és két nyele van, hogy mindkét kézzel húzni lehessen amivel a táblákat, ajtókat és pajzsokat szokták vakarni, addig egyengetjük míg teljesen sík nem lesz.”³³⁸ Magyarországi legkorábbi említése 1587-ből (faragószék) és 1588-ból (vonószék) való.

MAGYAR
FARAGÓSZÉK

DE RE METALLICA

ANGLIAI
KÖZÉPKORI
FARAGÓSZÉK MÁSOLAT

³³⁶ Asztalos, 1425, Mendel Hausbuch.

³³⁷ Agricola, Georgius. *De Re Metallica*. (Hoover, Herbert Clark and Hoover, Lou Henry, translators.) Dover Publications, Inc., New York, 1950.

³³⁸ Theophilus presbyter: A különféle művéségekről. Műszaki Kiadó Bp. 1986. 37. old.

A fadeszka szekercével, hasítóbárdal, műhelyben történő további megmunkálására bizonyíték a Baltasar Behem kódex 1500-ban készült asztalosműhelyének jelenete (ld. 126. oldalon), ahol az előtérben egy legény farönkre támasztva a deszkalapot precíz ütésekkel forgácsokat választ le róla. Érdeemes megfigyelni, hogy a műhelyben található kész bútorok (asztal, rajta egy szép mívű ládika, a háttérben polcos szekrény) és az épület kiképzése is igényes bútorokat készítő műhelyre vall.

A műhely felszerelése nem sokat változott három évszázad alatt. A legfontosabb szerszám a *szekerce*, a keretes *fűrész*³³⁹, a *kalapács*, a *vésők* és a *gyalu* volt. Gyaluból³⁴⁰ a 17. század végén többfélét használtak, a nagyobb, hosszabb eresztő gyalut, és a rövid, kézbe illő simítógyalut. Mindkettőn megtalálható a kétkezi munkához és megfelelő erőkifejtéshez való szarv, mely a tárgyalt korszak elején, az 1400-as évek első negyedében vált elterjedté. Megkülönböztettek egy és kétkezes gyalut, hosszút és kicsinyt is. Az előbbieket a hasított vagy fűrészelt fa egyenetlenségeinek kigyalulására lehetett jól használni, az utóbbiakat a már nagyjából sík felület tökéletes kialakítására. Sajnos az ábrázolások nem adnak pontosabb támpontot a gyalufajták és a műhelyben előforduló darabszámuk beazonosítására. Az íves fenekű nagyoló gyalu használatára egyes bútorok takart részein megmaradt pikkelyes, elnagyolt felület alapján következtethetünk. Hasonlóan csak feltételezhetjük a profilgyalu ismeretét, hiszen az asztalok lábainak, később kávéinak alsó élét széles profilozott léccel látták el, ennek kialakítása több, különböző késű profilgyalu vagy a kétkezes hullámléc-húzóhoz hasonló szerszám segítségével volt lehetséges. A mérőeszközök közül a vonalzót, a körzöt és a derékszöget használták. Fa és vasszegekkel erősítették meg a kötéseket. Ehhez vaskalapácsot, és csigafúrót használtak. A fadarab leszorításához vascigás szorítókat alkalmaztak, több darabot is.

A Németalföldön működő Robert Campin (Flémalle-i mester) 1425-28-ban festett Mérode-i oltár triptichonján látható Szent József asztalosműhelye, ahol kézi furdancsot, lyukfűrész és egy harapófogót is látunk a fentiekén kívül, de ezek

³³⁹ Erdélyben első említése „*wlgo feures*” 1528. Vh; MNy XXXI. 126 „*Ramas furesz egy*” Szárhegy Cs; LLt 1692. Erdélyi Szótörténeti Tár.

³⁴⁰ Erdélyben első említése „*II ferreum instrumentum in magno ligno ... in wlgari Gyalw*” 1528 Erdélyi Szótörténeti Tár.

ismeretét ebben az időszakban nem tudjuk Magyarországon kimutatni. A kép érdekessége, hogy József padon ül a munkaasztal mellett, igaz, nem is gyalulás közben ábrázolta a mester.

RAGASZTÓENYV FŐZÉSE HÁROMLÁBÚ CSERÉPEDÉNYBEN, VAS LÁBOSBA TETT PARÁZSON.
ENYVFŐZŐ LÁBOS EGY 16. SZÁZADI INTARZIÁN AZ ASZTALOSMŰHELY SZERSZÁMAI KÖZÖTT.

A fakötéseket és a furnért főzött enyvvvel ragasztották meg. A végleges felületkezeléshez szükséges festékeknek, olajoknak, gyantáknak, viasznak is rendelkezésre kellett állni a műhelyben. A munkát némiképp nehezítette, hogy a ceruzát nem ismerték³⁴¹, a jelöléshez emiatt vékonyan bekarcolták a fát, melynek nyoma időnként még ma is látható a bútorokon.

Az intarzia, berakás készítéséhez speciális szerszámokra: éles, vállhoz támasztható kézi késre, ún. snitzerre és később lombfűrészre volt szükségük. Az itáliai intarziakészítő asztalosműhely felszereléséről különösebb kommentár nélkül pedig had álljon itt egy eredeti leltár, mely 1469 novemberében készült, s tartalmazza mindazt a szerszámot és berendezési tárgyat árakkal együtt, mely Angelo di Maestro Jacopo asztalos műhelyében találtatott, mikor azt eladta Bernardino di Lazzaronak³⁴²:

Két munkapad	2,0-
Négy gyalu	1,0-
Két csavar profil, egyik széles, másik keskeny	0,40-
Két mérőrúd	0,16-
Négy egyenes kés, egyik nagy, három kisebb	0,28-
Egy intarzia vágó	0,08-
Lécek párkány készítéséhez	0,12-
Egy keresztléc	0,06-
Két körző, egy nagy és egy kicsi	0,12-
Két vonalzó	0,05-
Négy egykezes kicsiny gyalu	0,16-

³⁴¹ A grafitot 1564-ben Angliában fedezték fel, az első gyártó 1761-ben Kaspar *Faber* volt, Bécsben Joseph Hardtmooth építőmester kezdett különböző keménységű ceruzák gyártásába.

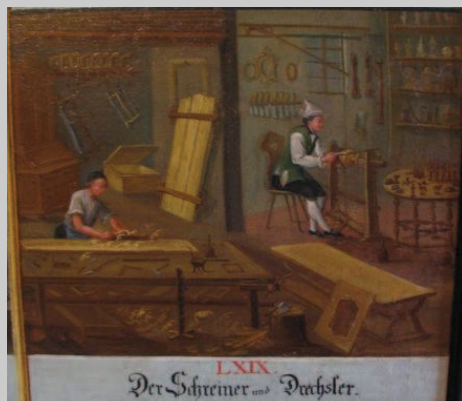
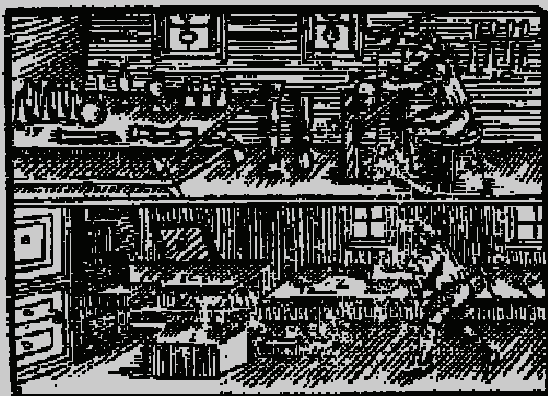
³⁴² A szövegre angol fordításban akadtam F. Hamilton Jackson *Intarzia & Marquetry* c. könyvben. Fantasztikusan alapos leírás és ismeretanyag található benne az intarziakészítésről mesterek és műhelyek szerint csoportosítva, pazar képanyaggal. Több helyen a Magyarországon dolgozó mestereket is megemlíti. London, Sands and Company 1903.

<http://www.scribd.com/doc/28695482/eBook-Intarsia-and-Marquetry>

Egy kétkezes kicsiny gyalu	0,08-
Két eresztő gyalu	0,12-
Két homorú nagyoló gyalu	0,12-
Három befejezetlen intarzia, és egy másik drót rajzoló vassal	1,30-
Két nagy derékszög, egy „grafonetto” és egy kicsi derékszög	0,08-
Két régi párkánykészítő vas	0,08-
Kilenc reszelő, nagy és kicsi, kerek és egyenes	1,30-
Három véső, egy ragasztott és egy teljesen vas	0,07-
Egy kicsi kalapács	0,16-
Két karos szék	0,08-
Egy nagy „tenevello”	0,25-
Egy kicsi üllő	0,20-
Egy pár nagy fogó	0,32-
Két kicsi fejsze	0,20
Egy kétkezes bárd	0,25-
Egy kétkezes fűrész kerettel	0,60-
Egy vágó fűrész	0,25-
Két sáml (tuskó?)	0,16-
Kilenc sajtó, (szorító)	0,60-
Két szekrény	0,90-
Öt darab fatábla, kettő az asztalon, három kívül	0,20-
Három darab intarziás fríz és két kép dobozával tető nélkül	1,0-
Egy intarzia tartó szék (bak)	0,40-

FRIDRICH PUNKAUER ASZTALOSMESTER, 1571, MENDEL HAUSBUCH
 SZENT CSALÁD, NÉMET TÁBLAKÉP, 16. SZÁZAD ELSŐ FELE
 HERMAN SCHUCH ASZTALOSMESTER, 1613, MENDEL HAUSBUCH

COMENIUS KÖNYVÉHEZ KÉSZÜLT, A LXIX. SZÁMÚ ASZTALOST ÉS ESZTERGÁLYOST ÁBRÁZOLÓ KÉT ILLUSZTRÁCIÓ, egyik a 17. a másik a 19. századból származik a különbséget csak a gyalupadon látható satu jelenti.

Az asztalosok szerszámai korabeli ábrázolásokon:

Szekerce
vagy bárd
illetve
faragófejsze

A fa kinagyolására szolgált. Elsősorban az ácsok szerszáma, de az asztalosok műhelyének is alapfelszerelése volt.

Gyalu,
simítógyalu

A fa simítására és alakítására szolgált. A profilozott párkánylécet is ezzel készítették. A gyalu használata különböztette meg az asztalosokat az ácsoktól, így a szakma szimbólumává is vált.

Vonókés

Az ácsok eszköze, a hengeres lábak kialakítására szolgált. Két kézzel használták rögzített munkadarabot lehetett megmunkálni vele.

Sok és
sokféle véső

Többféle vésőt használtak, ívesre köszörültet és egyenest, széleset és keskenyét. Csapok kivéséséhez és faragás elkészítéséhez egyaránt alkalmas.

Csigafűrő

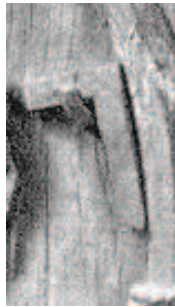
Mellkashoz szorítva a fába nagyobb lyukat tudtak készíteni. Az ácsoktól átvett szerszám

Fűrész

Fűrészsel darabolták a fát, és ezzel alakították ki a csapolást. Keretes és keret nélküli változatát is ismerték

Derékszög,
vonalzó

Az asztalos bútornál fontos volt a pontos illesztés, a derékszögek betartása. Ehhez szolgált segítségül a derékszög, mely rézből, fából készülhetett.

Fa illetve
vaskalapács

A fakalapács a vésők hatékony alkalmazásához, a csapolások összeállításához kellett. A vaskalapács a gyaluvasak beállításánál és a 17. századtól használatos vasszegek beütésénél tett jó szolgálatot.

Vas körző

Mértani szerkesztést, távolságok mérését és átvitelét tette lehetővé. A körző az asztalos céhek másik fontos attribútuma volt.

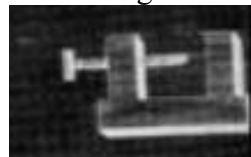
Kés

Különböző kialakítású és nyélhosszúságú kések a csapolás elkészítésénél illetve az intarzia kivágásánál tettek jó szolgálatot.

Párhuzam
vonó

A fenti darab 14. századi német darab. A párhuzamos vonalak megkarcolásához, illetve szerkesztéshez használták.

Szorító

Fém csavaros faszorítókat a kora 17. századtól alkalmaztak az egyes elemek ideiglenes összeszorítására.

4.4.2 BÚTORSZERKEZETEK ÉS KÖTÉSEK

A műhelybe került félkész deszkákat meggyalulták. Ez nem jelentette azonban azt, hogy az oldalai tökéletesen párhuzamosak lettek volna. A deszka felülete is a mester (legény, inas?) tudásától, gyakorlottságától függően lett sík felület. A 16. századtól divatba jött berakás, falemezekkel történő borítás alapjának kialakítása pedig kifejezetten nagy mesterségbeli tudást igényelt.

A kész deszkákat bútorlapokká állították össze. Ez elsősorban a ládafedelekhöz, ládaoldalakhoz, asztallapokhoz és szekrényajtók készítéséhez volt szükséges. Igyekeztek minél szélesebb deszkából dolgozni, de még így is elkerülhetetlen volt két-három deszka szélességi toldása. A falapokat egymás mellé forgatták, majd *túrónyivvel* összeragasztották³⁴³. A ragasztandó felületek tökéletesen sík és merőleges kiképzése megint csak pontos és precíz munkát igényelt. A fa későbbi mozgásából adódó kajszulást a szálirányra merőleges falappal való összeerősítéssel kerültk el. Ez lehetett önálló elem (heveder), a szekrény polclapja - hevederes kötéssel összeerősítve -, vagy a láda szomszédos oldaldeszkájának fecskefarkas kötése. Ez a kötésmód a német típusú ládákon ritkán álló, széles, erőteljes háromszögeket alkotva dekoratív módon jelent meg, míg az itáliai ládáknál rejtett kötést, vagy a rátett díszborítás alatt alkalmazott, a német fecskefarkas kötésnél jóval sűrűbben álló összeerősítést jelentett. A 17. században az asztaltáblák kialakításánál megjelenik a fejelő lécs egy fajtájának alkalmazása.

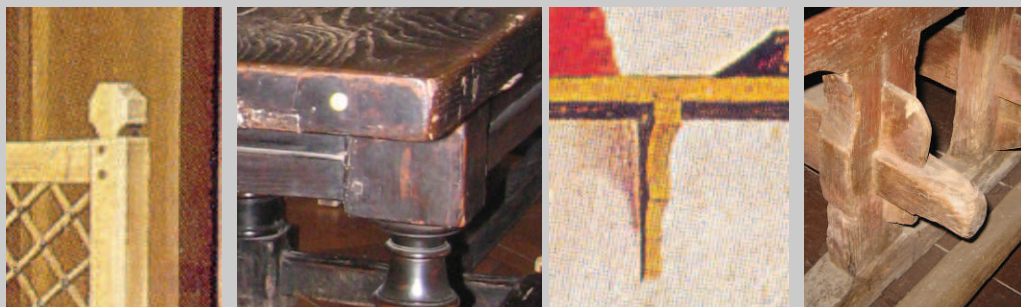
DÍSZLÉC 17. SZÁZADI LÁDAFEDÉL SZÉLÉN. SÁRVÁR.

A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL SZÁRMAZÓ FELVIDÉKI LÁDA SÉRÜLÉSEIN JÓL LÁTSZIK A FENYŐ KORPUSZ, MELYEN RÁTÉTKÉNT JELENTKEZIK A KEMÉNYFA FARAGOTT DÍSZÍTÉS.

SZÁRHEGYI LÁDA (ERDÉLY) LÁDAFEDÉLÉNEK FEJELŐLÉCES MEGOLDÁSA. 17. SZ. 1. FELE.

A lécs- vagy deszkavázás szerkezeteket a 15-16. században hengeres faszegekkel megerősített csapolásokkal építették össze – ez valójában az ún. „ácsolt” technikával egyezik meg, hiszen az átmenő furatba illesztett fapecek ragasztó nélkül biztosítja a kötés szilárdságát. A lécvázás székek esetében is az átmenő csapokat részesítették előnyben (15.-16. század). Az itáliai eredetű lombard típusú székeknel, az orslólabas asztaloknál azonban már megjelenik a rejtett csapolás is.

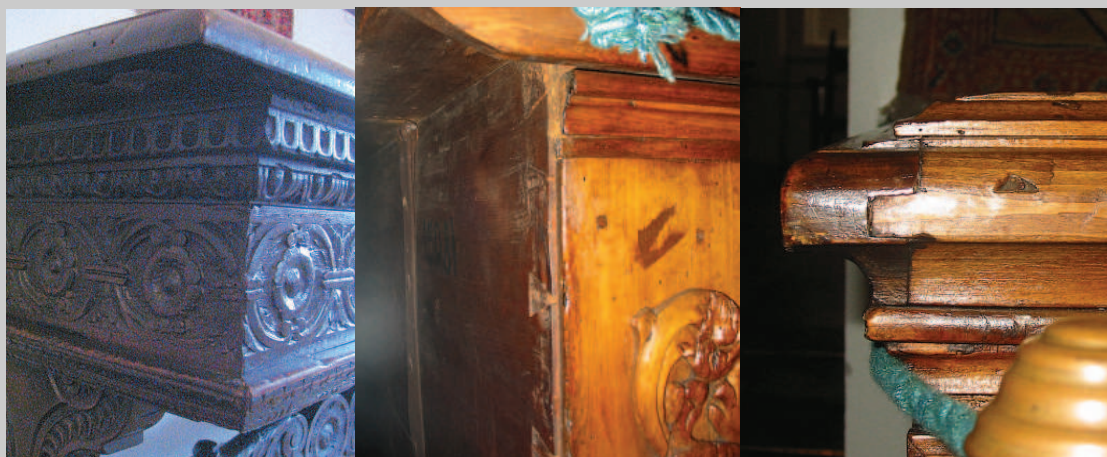
³⁴³ Theophilus presbyter: A különféle művéségekről Műszaki könyvkiadó 1986. XVII. Fejezet Az oltárok és ajtók táblái és a sajtenyv. 37. old.

SZEGELT MEGERŐSÍTÉSES CSAPOLÁS R. CAMPIN MÉRODE-I OLTÁRKÉPÉN 1425-28, ÉS EGY UN. OLASZLÁBAS ASZTALON SÁRVÁR.

FECSKEFARKAS-HEVEDERES POLCMEGERŐSÍTÉS (M. PACHER ANGYALI ÜDVÖZLET). 1465-70.

OLDHATÓ ASZTALLÁB-KÖTÉS A 17. SZÁZADBÓL, ERDÉLYI FIÓKOS ASZTAL.

ITÁLIAI ASZTAL KÁVASZERKEZETÉNEK REJTETT SAROKKÖTÉSE. A plasztikus faragás miatt volt rá szükség.

FARAGOTT LÁDA, hátfalán jól látszik a „turpisság”, fecskefarkas deszka-korpusz, „béllett” azaz rátett díszítéssel.

LÁDA TETEJÉN LEVŐ PROFILOZOTT DÍSZLÉC KÖTÉSMÓDJA.

A korpusz-szerkezetek közül a deszka-szerkezetet alkalmazták a legtöbbit, a keretbetétes szerkezetet nem használták a stallumokon kívül. Ennek okát az alapanyagoknál ismertettem. A keretbetétes szerkezet alkalmazása a késő-reneszánsz, barokk szekrényeknél jön divatba, de csak későn, a tárgyalt korszak végéről ismerünk néhány darabot, melynek kialakítása már tökéletes technikai tudásról tesz tanúbizonyságot. Sok keretbetétes szerkezetűnek tűnő láda, ajtólap közelebről megvizsgálva ál-keretbetétesnek bizonyul, azaz a keret nem szerkezeti elem, hanem rátét, s a betétnek tűnő hátsó lap alkotja a valóságos alapot, s a biztosítja a szerkezeti kötést is egyben. A betét alkalmazásával elért vékonyabb, anyagtakarékosabb keresztmetszet a ládák, szekrények esetében sokáig nem volt előny, hiszen azok az értékek őrzésére voltak hivatva, vastag anyaguk a feltörhetetlenséget biztosította. A lakóhelyek 17. század végi biztonságossá válásával azonban megnyílt az út a már régóta ismert, de ritkán alkalmazott szerkezet használata előtt is. Az un. ácsszerkezet azonban nemcsak a reneszánsz, hanem a barokk idején, valamint a parasztságnál még hosszú ideig megtartotta bizonyos esetekben nélkülözhetetlen szerepét, hiszen a kültérben tárolt, elsősorban gabonás ládáknak még mindig ez a szerkesztésmód felelt meg a legjobban. A keretbetétes szerkezet közhiedelemmel ellentétben igen érzékeny

a nedvességre, a keretet alkotó deszkák ugyanis a görbülés, kajszulás ellen nincsenek megfogva, az ilyen ládák hamar szétnyílnának, ha gyakran nedves, és máskor száraz környezetben állnának.

4.4.3 DÍSZÍTÉS

A bútor szerkezeti összeépítése után a megrendelő pénztárcájának, lehetőségeinek és a rá fordítható időnek³⁴⁴ megfelelő díszítés következett. Ennek azonban a faanyag lehetőségei is határt szabtak.

A legegyszerűbb bútorokat nem díszítették. Ezek lehettek az ún. „paraszt” bútorok. Olcsó megoldásnak számított a deszkaláb éleinek vékony fűrészlappal történő mintás kivágása, megmunkálása. A fa felületét (lapos vagy plasztikus) faragással lehetett csinosabbá tenni. Festetlen, ún. „fehér, fejtér” változatuk kevesebbe került, de drágább és díszesebb volt, ha ezt is színekkel élénkítették. Mindkettő a polgári otthonok számára megfizethető megoldásnak számított. Lehetett festeni a sima felületeket is, zöldre színezett egyszínű változatok szintén az olcsóbb megoldások közé tartoztak, gyors előállításuk tette kedvelté őket. A fa felületén megjelenő figurális festés (alakok, virágok) a főúri otthonok bútorainak sajátja. Ugyanígy a munkaigényes, drága alapanyagokból készülő, precíz munkát kívánó berakás, intarzia dísz is csak a leggazdagabbak számára volt elérhető. Hazai bútorainkat áttekintve azok döntő többsége ilyen környezetből került a múzeumokba, az egyszerűbb, a céhes limitációk, polgári otthonokat megörökítő ábrázolások alapján sejthető bútorok száma elenyésző.

FESTÉS: A középkor folyamán széles körben elterjedt díszítési mód volt. Így készítették a XV. századi ácsolt menyasszonyi ládákat és később az asztalos ládákat is. Festéssel emelték ki a laposfaragásos díszítéseket, színezték a díszléceket az asztalokon, szekrénykéken. A festékekhez a színt növények, illetve földfestékek szolgáltatták. A *növényekből* kifőzött olatokkal keményfát lehetett festeni. Ezeket önmagukban, gyantában vagy lenmagolajban elkeverve is használták. *Földfestékekkel* keményfát és puhafát is lehetett festeni. A kötőanyag itt háromféle lehetett: lenolaj, vizes enyv, vagy tojás.

17. SZÁZAD ELEJÉN KÉSZÜLT ERDÉLYI FESTETT LÁDA

17. SZÁZAD VÉGÉN KÉSZÜLT LÁDA FESTETT VIRÁGCSOKRA AZ EGYIK SÁRVÁRON ŐRZÖTT LÁDÁN.

HUNFALVAI FESTETT LÁDA 1692. IMM 17744

³⁴⁴ Az itáliai menyasszonyi ládák (*cassone*, a 16. sz. előtt *forziere* azaz erős láda) festett díszítése nem az olcsósága, hanem a gyorsasága miatt jött divatba. Az esküvőről való megegyezés után a menyasszony édesapja rendelte meg és annak az 1-2 hónappal későbbi esküvőre készen kellett állnia.

Festékek gyantába keverése: Cseresznye vagy szilvafa apróra tört gyantáját vízzel bőségesen felöntve cserépedényben folyósodásig langyosították, majd kendőn átszűrték, és a szétdörzsölt festéket ebben keverték el. A kármin, a minium (= ólomvörös) és az ólomfehér kivételével bármely pigment felhordható volt így (ezeket viszont tojásfehérjével lehet keverni)³⁴⁵.

Festék lenolajba történő keverése: A serpenyőben, víz nélkül, tűz felett szárított lenmagot mozsárban finom porrá őrölték, majd ismét serpenyőbe téve kevés vízzel felöntve újból felmelegítették. Ezután tiszta vászonkendőbe téve olaj-sajtolóban kisajtották. A kész lenolajban dörzsölték el a festék pigmentet, és ecsettel hordták fel a fára. Az így készített festés színe élénk. Keményfára alapozás nélkül lehet használni, a puhafát azonban néhány réteg enyves vízzel kellett előzőleg alapozni, a rétegek között két napot várva, hogy a nedvesség elpárologhasson a fából. (A lenolajos festést Cennini „német technikának” nevezi, ami arra enged következtetni, hogy eltérő volt a festék használata az Alpoktól északra és délre.³⁴⁶) Alapozás gyanánt Székelyföldön kancatejet is használtak³⁴⁷, erre száradás után közvetlenül lehet festeni, és védőréteget sem kell használni, mert a kancatej igen erős kötőanyag.

Komolyabb alapozásra is sor került, amennyiben a festéssel mintát akartak létrehozni és nem csak a faragást hangsúlyozni. A nagyszebeni ládák ma szürkés színű felülete un. kréta alapozással készült: ez egy rész gipsz és egy rész égetett kréta - azaz budai föld - 20%-os enyves vizes oldatát jelentette (2 rész enyvot 8 rész vízzel 12 napig napon duzzasztva, melengetve feloldani, majd krétából annyit keverni hozzá, hogy tejföl sűrűségű legyen)³⁴⁸. A rétegek között 1-1 nap száradási időt kell hagyni. Ez az alapozás elfedte a fa felületét, a rákerülő színes festés sokáig élénk színű maradt.

A bútorok festéséhez a pigmentet az asztalosok szerezték be, maguk őrölték és keverték el a kötőanyaggal. A festék őrléséhez követ használtak, az erdélyi Sütő családban máig fennmaradt egy márvány őrlőkő, melyre 1680-ban véste fel nevét a család akkor élő tagja.

AZ ERDÉLYI ASZTALOS SÜTŐ CSALÁD MÁRVÁNY FESTÉKŐRLŐ KÖVE, 1680-BÓL.

³⁴⁵ Theophilus presbyter: A különféle művéségekről. Műszaki könyvkiadó 1986. XXVII. Fejezet. 42. old. Theophilus feltehetően a 12. században élt bencés szerzetes, fémműves volt, *Schedula diversarum artium* c. munkája csak 12.-15. századi másolatokban maradt fenn. Három könyvre osztott művében részletesen foglalkozik a különféle fémműves eljárások mellett a címerfestéssel és kódexfestéssel, ennek kapcsán leírja a festőanyagok előállítását és felhasználásának lehetőségeit is, roppant praktikus recepteket, gyakorlati mesterfogásokat illetve a hibalehetőségeket is leírva. A továbbiakban az ő művéből idézek több helyen.

³⁴⁶ Cennino Cennini: *Értekezések a festészetéről*.

³⁴⁷ Kocsi M.-Csomor L.: *Festett bútorok a székelyföldön*. Bp. 1982.

³⁴⁸ A 12. századi mester fehér gipszalapozásának leírása (Theophilus presbyter: *A különféle művéségekről* Műszaki könyvkiadó 1986. XIX. Fejezet) és Hajnóczi Dóra mai festőművész receptje szinte szó szerint megegyezik. A kréta vagy gipsz beszerzési helye lehet eltérő.

Földfestékek:

Cinóber vörös (élénkpiros, ragyogó vörös, tisztavörös) – egy rész apróra törött kénből és két rész higanyból készül, hevítéssel (üvegpalackban, agyaggal körültpasztva és lefojtva hevítették). Az *okkervörös* (mélyvörös, barnásvörös) égetett okkert jelent, azaz vasoxid – a vörös vasérc, hematit - égetésével előálló festék. *Ólomfehér* készítéséhez vékonyra kalapált ólomlemezt kellett kivájt fatartályba helyezni, és meleg ecettel vagy vizelettel leönteni, majd lefedve egy hónapig tárolni. A lemez felületén keletkező fehér anyag az ólomfehér, melyet lekapartak. Ezt addig folytatták, amíg a lemez anyaga teljesen el nem tűnt. Az *ólmovöröset* (ólompír, szaturnuszvörös, saturnusminium, mínium) az ólomfehérből égetéssel hozták létre (élénk narancspiros, vöröses narancs színt ad). Az ólomfehéret kövön, víz nélkül megőrölték, és kisebb adagokban új cserépedénybe helyezve égő parázs felett hevítették. Közben alkalmas szerszámmal rázogatták, kevergették, amíg vörössé nem változott. A *zöldet* a réz oxidálásával nyerték. Ehhez a rezet hetekig légmentesen lezárva ecetben vagy vizeletben „pácolták”, és a felületéről lekapart zöld port használták festékek alapjául. De használtak zöld szín elérésére zöld földfestéket (terra viridis-t) is.

Növényi festékek:

Fekete fapácot a tölgyfagubacs főzetéből vasgálic hozzáadásával lehet készíteni. A gubacsokat augusztus végén, szeptember elején szedték, egészben vagy szétzúzva megfőzték, majd porrá tört vasgálicot hozzáadva állni hagyták. Mikor beért, a leve megfeketedett. Ekkor kevés ecetet és mézgát hozzákeverve sűrű szövésű vásznon leszűrték. Feketét elszenesített és porított szőlővesszőből is nyertek (*Nigrum optimum ex carbone vitis*). *Barna* színt dióburokból készítettek. *Vörös* színt égerfa kora tavasszal szedett kérgéből (belső háncsából), illetve télen szedett tobozaiból tudtak készíteni. Szerves anyagokból nyert vörös festék volt még a *krapp* (mélyvörös - krapplakk, buzérvörös, buzérlakk, Van Dyck-vörös, gyökérkrapplakk) a buzér növény gyökeréből nyerték. *Sárgát* a varjútövisbenge éretlen (augusztusban szedett), timsóval összezúzott bogyói adnak. A festő csülleng az indigó térhódítása előtt egész Európában elterjedt *kék* színt adó festékanyag volt. Többek között fa festésére is használták. A 13-15. században óriási területeken természetették, Tübingiában vagy 300 községnek adott egyedüli megélhetést. A növény a leveleiben és a szárában tartalmazza a színezéket, a festékhez erjedés és oxidáció révén lehet jutni. A lekaszált növényt megszáritották, finomra őrölték, vízzel sűrű pépet keverték belőle, majd két hétig erjesztették. Golyókká gyúrva kiszáritották, így szállították. Használatakor hamulúggal vagy mésztejjel sárgászöld folyadékká keverték, ami a felhordás után a levegőn oxidálódva kapja meg a kék színt. Minél több réteget festettek fel ebből, annál sötétebb lett a végeredmény.

FARAGÁS: A bútorokat leggyakrabban faragással díszítették. Eszközei legáltalánosabban a különböző alakúra készített véső, a minta kirajzolásához a körző.

Díszlécek: Az asztalok, ládák és szekrények legjellegzetesebb, de gyakran elhanyagolt, nem említett díszítése a különböző, faszegekkel rögzített, vagy felragasztott párkányok, díszlécek voltak. Ezek profilozása igen változatos, a gótikus ládás-asztalok fiókjának alsó szegélyén, a délnémet típusú ládák tetejének élét keretezve tűnik fel. Az építészeti tagozatok díszítésként való megjelenése nagy szerephez juttatta ezt az elemet, egyre összetettebb formái jelentek később meg. Előállításához feltételeznünk kell a profilgyalu meglétét, melyet Mihály Ferenc

egyedi készítésüként képzelt el³⁴⁹. A profilok vizsgálata közelebb vezethet bennünket esetleg az egyes asztalos központok feltérképezéséhez is.

Plasztikus faragás: A legelterjedtebb, a 15. század folyamán, de még a 16. század elejére is átnyúlva egész Európára jellemző faragás a *plasztikus* díszítési mód volt, mely a bútorok nagy felületét borította. Jellemzően a szerkezeti tartóváz felületét faragták meg (bárfai Mátyás stallum), vagy áttört faragott betétként a falemezbe süllyesztették (káposztafalvi láda). A gótika idején a faragást előszeretettel emelték ki festéssel, aranyozással is. A 17. században újabb formája alakult ki a faragásnak: az ekkorra elterjedt lombfűrészsel egészen finom, vékony rátéteket vágtak ki falapokból, és ezt – akár plasztikusan megfaragva, akár sík lemezként meghagyva – a fa alapra ragasztották. A díszítéshez gyakran az építészetből átvett profilokat használták, természetesen arányosan lekicsinyítve. Homogenitása miatt megfelelő alapanyag hozzá a dió és a hársfa, a jávorfa, de a tölgy is.

Lapos faragás: A német, elsősorban fenyővel dolgozó asztalosoktól átvett díszítésmód volt a lapos faragás (*relief en creux*). Keretbe foglalt felületen összefonódott növényi indák kavargtak. Az előrajzolt-bekarcolt minták közötti teret 0,3-0,5 cm mélyen kivésték, kimélyítették, az így kapott hátteret sötét színnel (fekete, zöld, kék) árnyékolták. Így készültek a fiókos asztalok oldaldeszkáinak díszítései, és a faliszekrények mintái. Bártfán a 16. század fordulóján a többnyire hársfából faragott, hálóbá szerkesztett stilizált virágos minta (szekrény fríze, asztal oldala) a teljes felületén alapszínekkel: vörös-zöld-fehér festéssel volt kiszínezve.

FARAGOTT DÍSZEK FESTÉSSEL VALÓ KIEMELÉSE.

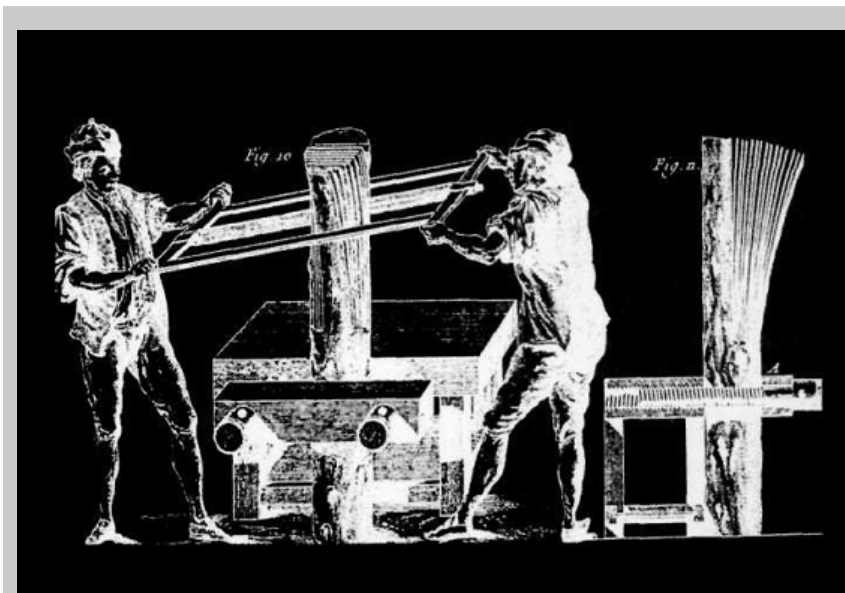
INTARZIA, AZAZ BERAKÁS: A középkorban gyökerező berakásos díszítésmód a reneszánsz korában Toszkánából indult el hódító útjára, kézműves vándorlegények és szerzetes kézművesek terjesztették Tirolon, Svájccon keresztül Európában. Hozzánk Mátyás idejében a legnagyobb mesterek és munkáik érkeztek, saját műhelyt is tartottak fenn. Benedetto Maianot, Baccio és Francesco Cellinit név szerint is ismerjük.³⁵⁰ Marone mester a nyírbátori stallum egyik intarziáján saját nevét is megörökítette.³⁵¹ Később az intarzia művészete hazai követőkre talált, és bár elterjedt, az itáliai színvonalat nem tudta elérni. Hazai asztalosaink számára a furnérozás vált

³⁴⁹ Új utak a művészettörténet írásában címmel a Magyar Tudományos Akadémián rendezett konferencián elhangzott előadás. 2005.05.19.

³⁵⁰ F. Hamilton Jackson: Intarzia & Marquetry. London, Sands and Company 1903. 53, 97. old

³⁵¹ Kovalovszky Júlia: gótikus és reneszánsz bútorok. Corvina kiadó Bp. 1980. 19. old.

követhetővé, egyszerűbb geometrikus mintákkal díszítve, később a reneszánsz városképek, virágos ornamentikák is szép ízléssel jelentek meg a bútorokon.

FURNÉR VÁGÁS
In Roubo, J. A.: L'art
du menuisier. Paris,
1769. p. 278.

Egy 15. századi itáliai intarziakészítő műhely eszköztárát a szerszámokról szóló fejezetben már bemutattam. A 15. század végén még nem ismerték a lombfűrész, ez csak a 16. század folyamán alakult ki. Addig az elemek vágása hosszú nyelű, rövid pengéjű éles késsel történt. A berakás ragasztására eleinte melegenytvet használhattak, hiszen ez többször melegíthető, ily módon javítható volt. A melegenyv azonban nedvesség hatására elenged. Ezzel magyarázható az, hogy Benedetto da Maiano nem tudta Mátyás királynak bemutatni a két csodálatosan elkészített intarziás ládáját, mert a tengeri út hatására az intarzia elemei lepotyogtak. A meleg enyv vélhetően bőrenyv lehetett, hiszen ez nem színezi el a csersavtartalmú fát sem.

Magintarzia (masszív intarzia). A berakási technika legrégebbi formája, a középkorra nyúlik vissza és a fafaragók mesterségéből sarjad. A nemes fából vágott darabkákat az előzőleg megfelelően kivésott vagy faragókéssel kidolgozott tömör falemezbe enyvezték be, ezzel egyenes vonalú mértani motívumok keletkeztek. A berakott fadarabok vastagsága 4 mm volt, ennél vékonyabbra nem vágták a fát.

MAGINTARZIA LÁDÁN (IMM.) ÉS A NYÍRBÁTORI STALLUMON.

A fenyő alapba bevésott mélyedésbe ül az eltérő árnyalatú fa lemezekből álló minta.

Az itáliai reneszánsz intarziaművesség legszebb darabjaihoz méltó nyírbátori stallum sötét alapon világos faberakással díszített un. groteszk mintás hátlap lemezein a berakást apró, vésett rajzos vonalak részletezik.

Tömbintarzia (tarsia a toppo, famozaik): Különböző színű és mértani keresztmetszetű vékony farudacskákat, lapokat enyveztek össze meghatározott minta szerint, majd száradás után ezeket fűrészsel megfelelő vastagságú szeletekre szelték. Így készítették a mértani rozetta vagy csillagformákat, illetve a vékony „sorminta” díszeket, melyet a magintarziához hasonlóan az alapba mélyített vajatba ragasztottak.

Marketéria (Marqueteria): A falemezek a teljes felületet betöltik, s mivel az alap nem látszódott többé, az egyszerűbb, olcsóbb anyagból is készülhetett. A fűrészsel felszeletelt furnért, mely ekkor 3-4 mm-nél nem volt vékonyabb, a papírra felrajzolt mintának megfelelően hosszú szárú, rövid pengéjű speciális éles késsel vágta ki. A mintát több, különböző színű fából hozták létre, egészen aprólékos, akár festményszerű hatást hozva létre. A kívánt ábrázolásnak megfelelő színű, később pácolt fabetétekből összeállított mintát felragasztották az alapra, majd levasalták. A 15. században a fa természetes árnyalatait használták, a mintákra a lineáris perspektíva volt a jellemző. A 16. század első felében a festett árnyékolás technikáját is alkalmazták, tájképek, városképek adták a fő motívumokat. A 16. közepén a két különböző színű fából kivágott és összeállított stilizált virágmotívumok jöttek divatba.

VÁROSKÉPES SZEKRÉNY RÉSZLETE IMM.71.29.I.

Tarsia a incastro: Kétféle árnyalatú fából készítették a furnért, melyet a mintának megfelelő méretűre vágták, majd papírlapok közé téve szendvicsszerűen ideiglenesen összeenyvezték³⁵². Lombfűrészszel pontosan körülvágták a mintát, majd szétszedve a tömböt, két intarziát is kaptak egyszerre: egy világosabb alapon sötét berakást és a fordítottját: sötét alapba világos mintát. A kész darabokat papírra ragasztották, a fűrészlap által kivágott rést enyvbe kevert sötét színű fűrészporral kitöltötték. Ezután a papírlappal felfelé az előkészített alapra helyezték és főzött, száradás után vízálló enyvvel rögzítették. Végül a papírlapot vízzel leválasztották, és csiszolás után a fa felületét kezelték.

A FURNÉR VASTAGSÁGA A SÉRÜLÉSEK HELYÉN TANULMÁNYOZHATÓ JÓL
SÁROSPATAKI AJTÓ RÉSZLETE
SZÁRHEGYI LÁDA IMM

A különböző intarziákhoz használt fafajták a következők: haboskőrist és diót használtak nagyobb felület furnérozásához. Paliszandert, szilfát, jávort, tiszafát, puszpángot, tölgyet, és diót a berakások alapanyagának.

ARANYOZÁS: A legrágább díszítési eljárás volt, általában egyes bútorelemeket: székombokat, lábakat, faragott részleteket aranyoztak. Legegyszerűbb, de meglehetősen sérülékeny technikája, hogy a lehelet vékonyra (középkorban ez a

³⁵² Franciaországban André-Charles Boulle (1642-1732) 17. századi kabinetkészítő mester teknőspáncél, bronzlemez, szaru és nemes fa felhasználásával készítette berakásait, innen a Boulle marquetry elnevezés is, technikája lényegében megegyezett a nálunk használttal.

mainál vastagabb: 0,5 nm) kalapált aranylemezeket (aranyfüst) közönséges felvert tojáshabbal ragasztották fel a fára, menetét Theophilus leírása alapján ismerjük. Alapozásként enyves beeresztést, vagy gipszes-enyves alapot használtak. Érdemes volt legalább három réteget felvinni, hogy a végeredmény szép fényes legyen, az aranylemezt száraz ecsettel simították el. „Ezen idő alatt ajánlatos a széltől óvakodni és a lélegzetet is visszatartani, mert ha egyet szuszogsz, a lemez elvész, és *nehezen találsz meg*.”³⁵³ A polírozáshoz fogat vagy - vélhetően sima felületű - követ ajánl. A 16.-17. századi székek aranyozásai alól azonban előtűnik egy vörös szín. Ez az alapozáshoz használt vörös bólusz (valójában kaolin), mely rögzítette az aranyfüstöt, és lehetővé tette a polírozást is. Az ún. poliment aranyozás lépései: szigetelés, mely történhetett enyvvel, vagy tojásfehérjével, majd a felvert tojásfehérjébe kevert bólusz felvitele következett. Ennek száradása után azt puha ronggyal fényesítették, majd az aranyfüstöt több rétegben ecset segítségével felhordták. A jól előkészített és közvetlenül előtte kissé megnedvesített bóluszalap magához rántotta az aranyat. 1-3 óra elteltével lehetett polírozni.³⁵⁴

FODOR PAPIROZÁS: Ez érdekes díszítési technikával a 17. századi inventáriumokban említett, „fodor papírossal” bevont bútorok (székek) kapcsán találkozunk. Csak leírásból ismerjük, és a kivitelezését illetően is csak találgatni lehet. A 17. század végén megismert keleti lakktechnika divatba hozta a Itáliában korábban *arte povero*, azaz a szegények művészete néven ismert, ma decoupage-nak hívott eljárást, mely talán közelebb visz bennünket a megoldáshoz³⁵⁵. Elképzelhető, hogy nálunk is valamilyen mintás, vékony papírlapot ragasztottak a fa felületére, melyet a későbbi sellaknál olcsóbb, növényi gyantás, fényes felülettel láttak el. A papír színét, minőségét illetően semmiféle ismeretünk nincsen, de kedvelt, dekoratív, ám nem túl költséges díszítési eljárás lehetett, melynek értéke a gyantáros, de egyszerű bútorokéval lehetett azonos.

4.4.4 VÉGSŐ FELÜLETKEZELÉS

A felületkezelés elsősorban a fát a külső hatások ellen védi, másrészt a fa küllemét teszi esztétikussá. Ebben a korban ezt többféle módon oldották meg. A fabútort nem pácolták, de egyes esetekben felületét festették. A legtöbb bútort azonban meghagyták eredeti megjelenésében. Volt egyszerűbb és igényesebb bútor, és ennek megfelelő felületkezelés is. Ha igényesek akartak lenni, „fényezték a bútort”³⁵⁶. Sajnos alig van adat a felületkezelésre vonatkozóan. A megmaradt bútorok annyira kopottak, vagy a későbbi korokban kezeltek, hogy következtetést nehezen tudunk levonni belőlük.

CSISZOLÁS: A végleges felületkezelés előtt ma megcsiszoljuk a fát. Ez azonban korántsem lehetett általános gyakorlat. A XI. századi középkori szerzetes Theophilus a különféle művéségekről szóló művében nyáron gyűjtött és napon szárított zsurlófűvet ajánl erre a célra. Az alkalmazásból úgy vélem ez igen finom csiszolásra volt alkalmas – többek között gipszalapot lehetett vele “simára és fényesre” csiszolni. A finom csiszolás anyaga lehetett még a vulkáni eredetű, könnyű, likacsos horzsakő, más néven habkő, a lószőr valamivel durvább megmunkálást tett lehetővé. A bútorok felületén azonban gyakran látszik a vésés, gyalulás nyoma. Csiszolásról inkább csak a

³⁵³ Theophilus presbyter: A különféle művéségekről Műszaki könyvkiadó 1986. 41. oldal

³⁵⁴ Cornelius Hebing: Aranyozás és bronzozás Balassi kiadó – Magyar Képzőművészeti Egyetem. 2001.

³⁵⁵ A dekupázs története. <http://re-kreativ2.blogspot.com/2011/01/dekupazs-tortenete.html>

³⁵⁶ Az asztalosok még a 18.-19. században is „gyantáros” kifejezéssel illették a lakkozott, vagy politúrozott bútort, tehát gyantából készült, fényes felületű bevonatot kell feltételeznünk mögötte.

felületkezelés után a nedvességtől „kihúzódó” rostok eltávolítása esetében lehetett szó.

VIASZOLÁS: Méhviasz és terpentinolaj keveréke, ronggyal vitték fel. Kissé ragadós felületű, sérülékeny bevonatot képez, alkalmazása valószínű.

OLAJOZÁS: Száradó olajjal, dió- vagy lenolajjal kezelt fafelület. A fa erezete és szerkezete látható marad, a pórusok nem tömődnek el. A középkorban a száradó olajat firnisznek (gyantának) nevezték, vélhetően azért, mivel az olajhoz gyantát is keverték. Az olajat kendővel vitték fel.

GYANTÁROZÁS - FÉNYEZÉS: Erős, vízhatlan és rugalmas védőréteget képez a fenyőgyanta alapú bevonat, mely a politúr alapját képező, a 18. századtól elterjedt sellaknál is erősebb, vízállóbb felületet ad. Egy 19. századi magyar etimológiai szótár³⁵⁷ fenyőgyantával való mázolásnak fordítja a „gyantározni” igét: *mit Firniss, Colophonium bestreichen*. Ez alapján fenyőbalzsam lepárlásával keletkező gyantasavak és lenolajkence keverékére gondolhatunk. Hasonlóra utalhat Theophilus „vermition” enyvének receptje is, mely két rész lenolajból és egy rész arab mézgából állt, melyet főzéssel vegyített össze. Ezzel az enyvvel átkent festmény fényes, pompás és rendkívül tartós lett. 16.-17. századi német bútorképekben a gyantabevonat alapja a *borostyánkő* volt: a 60 millió éves megkövesedett és porrá őrölt fenyőgyantát lenolajba vagy dióolajba keverték. A receptek alapján ma is gyártják³⁵⁸ borostyánkő lakk néven. Drága előállítása, fényes felülete miatt ez utóbbi illik a főúri, gazdag bútorok felületére.

4.5 BÚTORVASALATOK

ZÁRAK: Ládákat, asztalládákat és ajtókat kulcsra zárták. Ehhez belül lemezrugós zárszerkezetet használtak, mely a láda belső oldalára szegelték fel. Az értéke gyakran jóval meghaladta a bútornak az árát, külön rendelték meg a vasművestől. A fába lukat vágtak a kulcsnak, kívülről pedig díszes, többnyire tarisznya alakú zárlemezrel takarták le. A lemezt apró vasszegekkel rögzítették. A kulcsluk alá - köré cirkalmas U alakban meghajlított kulcsvezetőt szegeztek. Ez a lemez a 16. század végén gyakran módosult filigránabb, áttört, reneszánsz ízlésűvé. A lemez és a kulcsmegvezető gyakran ónozott kovácsoltvasból készült. A zárat mindig a fedél vagy ajtó mértani közepére elhelyezték. Ajtóknál a zárlemez mellett külön ajtóhúzózt tettek a nyitáshoz.

³⁵⁷ Gregor Dankovszky: Kritisch-etymologisches Wörterbuch der magyarischen Sprache. Pozsony, 1833.

³⁵⁸ Auro termékek <https://sites.google.com/site/dobrovitsbalint/osszetevok>

ZSANÉROK: A ládák fedeleinek felnyitásához, illetve a szekrények ajtajaihoz zsanérokot, pántokat használtak, melyeket kovácsolással állítottak elő. A pánt többnyire díszesebb véggel kialakított, az ajtólap szélességének háromnegyedéig érő, szegekkel felrögzített vaslemez volt, melynek zsanér oldali vége csőszerűen visszahajlott. Az ellen-oldali párja is ugyanilyen, a kettőt vékony csapocskával kötötték össze. A pántból kettő-kettő tartozik egy ajtólaphoz. A pánt hosszának nem a deszkák összetartásában volt szerepe, inkább a fedél faanyagának erőszakos feltörése ellen védett. Később divatba jött a kisebb, két hajlított karika-szemből kialakított zsanérmegoldás is, mely Itáliából került hozzánk.

FOGANTYÚK: 1. Az ajtókat nemcsak zárni lehetett, de ki is kellett tudni nyitni. Kilincs helyett ehhez „kopogtató” formájú húzókat szegelték fel. Igen jellegzetes darabok voltak: élükre állított négyzetet formáznak, melynek közepéhez apró karikával rögzítették a függőleges irányban elfordítható, változatos kiképzésű, gyűrű formájú húzókat. Az alapot és a húzót is kovácsolással állították elő. 2. A ládák könnyebb cipelésére gondolva a láda két végére egy-egy fogantyút helyeztek el, melynek fogója mozgatható volt.

PÁNTOLÁS: A kezdetleges összeépítésű (korai) ládákat vaspántokkal is megerősítették. Ennek egyik oka lehetett csak, hogy nem bíztak a fakötések erősségében, a sok mozgatásból, szállításból eredő repedéseket igyekeztek megelőzni ezekkel. Ugyanakkor ezzel a biztonságot is növelték, hiszen megnehezítették az „illegális behatoló” dolgát, valamint a tűz ellen is védtek - talán ezért használtak az indokoltnál is több vaspánt a láda készítésekor. A vasalás mindig a sarkokon átforduló, vagy a ládát teljesen körbefonó lapos, nem túl széles, de cifra díszítésű vas, vagy néha réz pántokból állt.

VASSZEGEK: A vaspántok, veretek, zárok és a kárpitozás, valamint bőrök felszegelésére apró fejű vasszegeket készítettek.

DÍSZSZEGEK: Székek kárpitozásakor a szék díszesebbé tételére használtak aranyozott díszszegeket. Többnyire nyolc-tíz szirmú virágot formáztak, vagy félgömb formájuk volt. Két részből álltak: a szeg virágmintájú fejéből és a szeg szárából. A kettőt tiszta ónnal forrasztották össze. A virágminta vékony ezüstlemezből, aranyozott rézlemezből, vagy sárgaréz lemezből készülhetett. Ehhez acélból előbb kifaragták a virágminta negatív formáját úgy, hogy a virágminta éle egyúttal az ezüst vagy rézlemez is át tudja vágni. A kinyújtott lemezt egyik oldalon beónozták azzal az ónnal, amit az ablaküvegek összeállításához is használtak. Az ónozott felével lefelé fordított lemezt üllőre helyezett vastag ólomdarabra fektették. A vésett acéldarabot ráhelyezve és kalapáccsal ráütve egyszerre lehetett elvégezni a domborítás és kivágás műveletét. A szeg szárát rézből készítették el, és a felforrasztás után vágták a megfelelő hosszúságúra.³⁵⁹

---

³⁵⁹ Theophilus presbyter: A különféle művéségekről. Műszaki könyvkiadó 1986. 124.-125. old.

5. ÖSSZEGLÉS

Miután áttekintettük a bútorokat a lehető legtöbb szempontot megvizsgálva, megállapíthatjuk, hogy kialakításuk nagyban függött az adott területen élők bútorhasználati szokásaitól. Tehát elsősorban nem a technikai lehetőségek, vagy a rendelkezésre álló faanyag, hanem a használati tárgyakkal szemben támasztott követelmények, illetőleg a gazdaságosság szabta meg, hogy a rendelkezésre álló eszköztárból melyeket használta végül fel a bútor készítője. A bútorhasználati szokásokat pedig a társadalmi helyzet, a kulturális környezet, a reprezentáció igénye, az életmód és a hiedelmek világa is befolyásolta. A lőcsei polgárokat a városi tanács kötelezte súlyos szabályzatban a lakás puritán berendezésére, a nemesi otthonok és a gazdag patríciusok pohárszékeit épp a reprezentáció igénye hozta létre, míg a kevésbé tehetőseknek erre a textíliák felhalmozásával nyílt lehetőségük. Az ágyak rövidségét a haláltól való félelemből eredő, félig ülő testhelyzetű alvásmód magyarázza, a falak textilekkel és szőnyegekkel való burkolásának szeretete talán a saját nomád életmódunk maradványa, melyet a török kultúrával való kapcsolat erősíthetett. A 15. századi magyarországi asztalosok rendelkeztek mindazzal az ismerettel és eszköztárral, mellyel az itáliai, francia, vagy angol kollégáik, illetve akár kétszáz évvel későbbi utódaik is. Ezek közül mindig azt a megoldást választották, mely a fentebb leírt szempontoknak a legjobban megfelelt, így sajátos, összességében egyedi lakás és bútorkultúra jöhetett létre, mely időben és térben, társadalmi szinteknek megfelelően további sajátosságokat mutat, de természetesen szorosabb-tágabb kapcsolatban áll a környező országokéval, azonban soha nem volt azonos vele.

XV. század. Az időszak elején a lakóterek kicsinyek voltak, mind a paraszti, mind a polgári, mind a nemesi portákon. Ugyanakkor már akkor is markánsan megkülönböztethetőek voltak egymástól, főképp a helyiségek számát és a helyiségekben megjelenő tárgyak mennyiségét illetően. A parasztportákon ekkor különült el a konyhától a külön fűthető lakószoba, mely sok esetben már füstmentes lehetett. A polgári háztartásoknál is hasonló szobaszámmal kell számolni, azaz a konyha mellett lakószoba és kamra is épült, ám ezek gyakran már alapincézett épületben, a szárazabb és világosabb emeleti helyiségekben kaptak helyet. A nemesi lakóhelyek sokszínűsége mellett a lakószobák differenciálódása indult meg, a család férfi és női tagjainak külön lakóhelyiség/egység jutott, gyakran az éjszakai és nappali tartózkodás helye is külön vált. A lakószobákat kiegészítette a reprezentációt szolgáló terem és a hozzájuk kapcsolódó egyedi bútorzat számos variációja. A beépített, rögzített „bútorok” (falfülkék, ülőfülkék) mellett a szó legszorosabb értelmében vett mobiliák használata volt általános. Az ülőbútorok között legnagyobb szerepet a padok kapták, asztalhoz, fal mellé, társalgáshoz, étkezéshez ezt használták. Legrangosabb mégis a kevés számú, díszes, magas szék volt, mely használójának rangját, hatalmát, kiváltságát szimbolizálta. Egyszemélyes, alacsony székecskék (kicsi, bekötött lapúak, gyalogszékek, sámlik, ülőkék stb.) azonban még sok helyiségben megjelentek, egyszerű kivitelük, könnyű súlyuk a praktikumból eredt: nem reprezentatív bútorokként, hanem amolyan munkaszékként, sokszor lerakó felületként hálószobákban, konyhákban, műhelyekben kimutathatóak. A bútorok szállíthatósága és tartóssága sokáig elsődleges volt. A ládák, asztalok, ágyak is ennek megfelelően készültek, melyhez az ácsolt szerkesztésmód felelt meg legjobban. A lassú változás nem a fűrészmalom feltalálásával, sőt még csak nem is a későbbi elterjedésével hozható összefüggésbe, hanem a polgárság erősödésével, és a reprezentációnak megfelelő új típusú bútorok megjelenésével, valamint a közbiztonság javulásával

magyarázhatók. A bútorokkal szembeni elvárások a következők voltak: a személy, család vagy közösség vagyonát – legyen az a céh, város vagy a plébánia iratait, esetleg értékes vagyontárgyait - őrző ládáknak tűzállóknak, és lopás, azaz feltörés ellen védetteknek kellett lenniük. Emiatt készültek *vastag* fából, és lehettek az egyszerű vályuládák még a 15. században is gyakran használt tárgyak, dacára annak, hogy a fűrészelés és más asztalos szerkesztésmódok rég ismertek voltak. A ruhákat védeni igyekeztek a nedvesség, és más, föld közeli kártevők ellen, így a magas lábakra állított ládák még hosszú ideig őrizték ezt a szerepüket. Az asztalokkal szemben viszont sokáig a könnyű felállíthatóság és szétszedhetőség volt követelmény, így a fiókok, ládák még nem jelenhettek meg azok részeként.

Az asztalos műveltségre a 15. század végi itáliai szabad mesterek itteni munkássága és a felvidéki városokban folyamatosan letelepedő délnémet, bajor területekről érkező, és azzal később is kapcsolatot tartó asztalos mesterek tapasztalata volt nagy hatással, de a belső lehetőségek, a fellelhető faanyagok, a nyersanyag és a kész áruk kereskedelme is döntően befolyásolták. A szerkesztésmódban délnémet rokonságot mutató bútoraink anyaga az ottani fenyő fölényrel szemben a szebben faragható, homogénebb jávor és hársfa, így ennek díszítése is gyakorta plasztikusabb. A királyi, földesúri műhelyekben dolgozó szabad mesterek és jobbágyok, illetve a szerzetesrendek asztalosai mellett a céhekbe tömörült kézművesek alkotják a mives bútorok előállítói körét. Rajtuk kívül az esztergályosok, faragólegények készítenek egyszerűbb bútorokat, s egyes bútortípusok előállítására specializálódott (pl. ládakészítők) asztalosokról is tudunk.

A szerszámkészletükben szinte minden később is fontos kézműves szerszám megtalálható volt, kivéve a ceruza, és a lombfűrész. A használatos szerkezeteknek inkább a megrendelői igények és a gazdaságosság szabott határt. Keretbetétes szerkezeteket csak a nagyon széles, nagy felületeknél (stallumok hátlapja) alkalmaztak. Általában rendelkezésre állt a jó minőségű, széles, göcsmentes alapanyag, melyet azonban még nagyobb részt a fűrészmalomok kapacitásának nem elegendő volta miatt hasítással vagy kézi fűrészeléssel állítottak elő, szekercével, bárdal, gyaluval munkáltak meg. Hasítással viszonylag rövidebb, legfeljebb 120-150 cm hosszú deszkákat lehetett előállítani gazdaságosan, hiszen a fa többnyire kissé görbülten hasad. A bútorok mérete ennek megfelelően alakult, a ládákhöz, asztalokhoz felhasználható leghosszabb elemek ekkorák voltak. De igyekeztek rövidebb 80-100 cm darabokból dolgozni, bár az ácsolt ládák fedeléhez 150 cm hosszú és 35 cm széles hasított deszkát alkalmaztak. Ennél hosszabb deszkák előállítását a fűrészelés tette lehetővé. A szállításra inkább alkalmas, könnyebb, alacsonyabb, nagyobb úrtartalmú ládák oldalfalai így készültek (káposztafalvi láda).

XVI. század. A század első felében tovább folyt a lakóterek és a lakáskultúra gazdagodása. A paraszti lakóterekben nem általánosan ugyan, de megjelentek a ládák mellett a mesterek által készített asztalok is, a textilek számának gyarapodása is jellemző. A polgári otthonok hálósobákkal, illetve a reprezentációt is szolgáló fűtött terekkel bővültek. A nemesi udvarházak, lakópaloták új szárnyakkal gyarapodtak. Az itáliai intarzia-készítő mesterek keze nyomán már a felső középosztály körében is elterjedtek a rakott mívű ládák, ajtók, de mellettük tovább éltek a korábbi bútortípusok is. Legjellemzőbb példái a deszkalábú asztalok, melyek ládás (fiókos) illetve bölcsős kialakítást nyertek, viszont a szétszedhetőség formai megoldásai (ácsolt szerkezet) csökevényes formában megőrződtek a lábmegoldáson.

A török hódítás és a bizonytalan helyzet megtörte a lassú, fokozatos fejlődést. Az asztaloság terén a viszonylagosan nyugodt Felvidék járt az élen, de pár évtizedes késéssel az erdélyi területek céhes ipara is fejlődésnek indult. A század második

feléből kevés az emlékünk, új, nagyszabású építkezés, és ennek megfelelően az asztalosság elörelépésére nem volt lehetőség, a fával dolgozó mesterek egy része a végvárok őrségének műszaki csapatait erősítette.³⁶⁰ A városokként mindössze 1-5 asztalos tudott megélni mesterségéből. A harcokkal terhes időszak nemcsak a lakókörnyezet kialakítására fordított energiákat vonta el, de hiányzott az uralkodói udvar pompája, mely inspirálóan hathatott volna a stílus és technikafejlődésre. A rövid ideig fennálló, helyét gyakran változtató, sokszor csak katonai és politikai központként funkcionáló fejedelmi udvarok ennek a szerepnek kevéssé tudtak megfelelni. Így a 16. század második felétől nem beszélhetünk inspirálólag ható asztalos központokról sem. A divatkövetésre alkalmasabbnak mutatkozott a Bécsben beszerezhető, megrendelhető bútorok köre. A helyi asztalosok inkább az egyszerűbb igényeket elégítették ki.

A berakásos díszítésmóddal párhuzamosan a ládák szerkezete és mérete is megváltozott, a fenyő alapra épített, fecskefarkas kötésű ládák használata vált általánossá. A század végétől kimutatható a bőrkárpitozású lécvázás székek elterjedése a főúri otthonokban, melyeket asztalok köré helyeztek el, a korábbi padokat felváltandó.

XVII. század. A török elleni harcok által veszélyeztetett területeken a lakosság a vagyonát jóval kevésbé a könnyebben elveszithető tárgyi javakba, inkább szántóföldekre, szőlőkre, a gazdaságba fektette. Itt a lakáskultúra csak a 17. század végén kezd újra fejlődésnek indulni, s ez az asztalosság szervezettségén is lemérhető. Míg a céhek a nyugodtabb területeknek számító Erdélyben és a Felvidéken virágoznak, az ország középső területein nem kimutathatóak.

Elsősorban a főúri lakókörnyezet helyiségszámának növekedéséről lehet beszélni, az udvarházak, kúriák női és férfi, illetve a gyermekeik számára kialakított lakrészekkel rendelkeztek, melyek egyenként két-három egymásba nyíló helyiségből álltak, a barokk teremsorok azonban még nem váltak általánossá. A vendégfogadás, reprezentáció helyiségei is szaporodnak, kisebb és nagyobb audenciatermek, fogadósobák is az épületegyüttes részei lesznek. A nagytermek nélkülözhetetlen bútordarabja a pohárszék, mely minden esetben egyedi kialakítású, alul ajtóval záródó, felül nyitott polcos kialakítású, de sok esetben szinte építményszerű, díszes alkotmányok. Ahogy az ország egyes területein az életkörülmények egyre biztonságosabbak lettek, a költöztethetőség (menekíthetőség) is idővel veszített jelentőségéből, így előtérbe kerülhettek a nagyobb méretű szekrények, asztalok, és ezzel párhuzamosan a valóban könnyedebb, vékonyabb keresztmetszetből felépülő szerkezetek is. A tárolóbútor terén ez a folyamat két fázisban ment végbe: először a vaskos, „törésbiztos” ácsolt és vajt szerkezet adta át a helyét a valamivel könnyebb, vékonyabb deszkából építkező ládáknak, végül a 17. század végén a ládák között is egyre több szekrény találja meg helyét a magyarországi otthonokban.

Emellett több, kisebb bútortípus is divatba jött, ilyenek a sokfiókos kicsi szekrénykék, leveles ládák, pincetokok (hat-nyolc díszes üveg tárolására szolgáló ládácska). A padok, székek széles skáláját ismerték és szerették használni, a fal köré helyezett padok a század folyamán a lakószobák jellegzetességeivé váltak. Ugyanakkor a székek főleg a szoba közepére helyezték, súlyos, terebélyes, tekintélyt parancsoló, gyakran olasz ízlést tükröző asztalok köré kerültek. A főúri lakószobákba gyakran kerülnek „garnitúrák” is: azonos ízléssel készült székek és asztal együttesei. A

³⁶⁰ Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450-1527. Budapest, 1915. Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 4.)

fűrészmalomok a század második felében egyre szaporodnak, de kapacitásuk még mindig kevés, így csak a főúri bútorokon találkozunk most már kizárólagosan fűrészelt deszkával, de még sokáig a faragóbárd, a szekerce marad az egyik alapeszköze az egyszerűbb „paraszt” stílusú bútorok készítőinek. A legigényesebb díszítés az intarzia: a rátett díszek a teljes felületet beborítják, a furnérként használt vékony falapok vastagsága 3-4 mm körüli. A lombfűrész elterjedésével lehetővé válik a század elején az arabeszk mintás, *tarsia a incastro* technika megjelenése. Emellett a plasztikusan faragott felületek is teret nyernek, ehhez a dió és tölgyfa rendelkezésre állt erdeinkben.

A kevésbé tehetősek a festett bútorokat részesítették előnyben, a zölden festett garnitúrák nagy népszerűségnek örvendtek, főleg az erdélyi udvarházakban. A fa eredeti megjelenését igyekeztek eltakarni, hol festéssel, aranyozással, hol furnérozással, a kevésbé tehetősek fodor papiros felragasztásával. A nyersen hagyott un. „fehér” bútorok anyagi és presztízs értéke is kisebb volt.

A török kiűzése és a harcok megszűnése nyomán az egész ország ismét a szerény fejlődés útjára léphetett, teret adva a barokk befogadásának.

BEFEJEZÉSÜL

A bútorkialakítás technológiájának alapos feltérképezése után elénk tárul az a kép, amely alapján sok apró részletre és megoldásra is fény derült. Ennek ellenére óva intek mindenkit attól, hogy az egyes részleteket egymás mellé helyezve, azokat felhasználva „korabeli” bútorokat konstruáljon. Az ismeretanyag kizárólag a megmaradt darabok megértését, esetenként a másolatban elkészített bútorok nem látható részleteinek kiegészítését, hiteles megoldását teszik csak lehetővé.

A rekonstrukció alapja csakis hiteles adat (megmaradt emlék, értékelhető festmény, analógiák, vagy hiteles leírás) lehet.

Bízom benne, hogy az itt összeállított anyag számos területen nyújthat segítséget. Segítségére lehet a műemlék-tulajdonosoknak és kezelőknek az enteriőr-hitelesség jelentőségének felismerésében, az esetleges rekonstrukció - mely legyen bár virtuális vagy valóságos - kivitelezésekor megkövetelendő technikai igényesség és látvány elvárásában. Segítségére lehet a műemlékvédelemben dolgozó építész kollégáknak az épületek korabeli életének, „működésének” megismerésében, megértésében. Segítségére lehet művészettörténészeknek és muzeológusoknak a bútorhasználat és a szerkezeti- és technikai kialakítás közötti összefüggések felismerésében, további támpontokat nyújthat a korabeli bútorok bemutatásához is. Haszonnal forgathatják bútorrestaurátorok, és asztalosok, de akár hagyományörző csoportok asztalkészítő mesterei is.

Bár sok kérdést sikerült tisztázni, további kapuk nyíltak meg a kutatások és kíváncsiság előtt, hiszen a faanyagok, a hasítás vagy fűrészelés kérdése, a felületkezelés és a szerszámok kutatása, a 16. századi rejtőzködő anyagok felderítése, a középső és délvidék asztaloságának felkutatása további feladatokat és lehetőségeket vet fel.

6. TÉZISEK

A 15.-17. században a bútorok kialakítása elsősorban az adott területen élők bútorhasználati szokásaitól függött, és csak másodsorban a technikai lehetőségektől vagy a rendelkezésre álló faanyagtól. A bútorhasználati szokásokat a társadalmi helyzet, a kulturális környezet, a reprezentáció igénye, az életmód és a hiedelmek világa befolyásolta. Így az asztalos szerkezet létrejöttét és a keretbetétes szerkezet használatát nem befolyásolta döntően a fűrészmalmok megjelenése.

A mai szekrények ősei a deszkával bélelt és ajtóval elzárt falfülkék voltak, ennek szerkezetét őrizték meg. Két láda egymásra helyezéséből történő eredeztetése nem helytálló.

A 15. századi magyarországi asztalos birtokában volt mindannak a tudásnak és szerszámkészletnek, mellyel az itáliai, francia, vagy angol kollégáik, illetve akár kétszáz évvel későbbi utódaik is rendelkeztek. Mégis ezek közül mindig azt a megoldást választotta, mely a bútorhasználat által diktált követelményeknek és a gazdaságosságnak legjobban megfelelt, így sajátos, összességében egyedi lakás és bútorkultúra jöhetett létre Magyarországon, mely nemcsak a díszítésmód egyediségében nyilvánult meg, s bár szorosabb-tágabb kapcsolatban áll a környező országokkal, azonban soha nem volt azonos velük.

Az érett gótikától a 17. század végéig terjedő időpontig Magyarországon élő módon megőrződtek a gótika bútortípusainak, a bútorhasználat gyakorlatának egyes elemei. A fa természetes tulajdonságait és hibáit kihasználó szerkesztés és díszítési módot az időszak végére felváltotta a belső vázat eltakaró szemléletmód.

Az ácsolt szerkezet semmivel sem volt primitívebb, vagy akár egyszerűbb az asztalos szerkesztésmódnál, csak a bútorokkal szemben támasztott követelmények változtak meg. Az asztalos és az ács közötti különbség nem szakmai tudásukban, vagy új anyagok és szerszámok ismeretében (pl. enyv) rejlett, hanem a mai értelemben vett épületek szerkezetének konstruálására, illetve a megnövekedett bútorigény kielégítésére specializálódott rokon szakmák szétválásáról van szó.

A korabeli enteriőrök megismeréséhez nélkülözhetetlen a megmaradt bútorok, az ábrázolásokon és írott anyagban megőrzött emlékek, és a korabeli kivitelezési technikák és anyagok együttes értelmezése, mert csak így kaphatunk teljes és hiteles képet a kor lakáskultúrájáról. Az ismeretanyag azonban kizárólag csak a megmaradt darabok megértését, esetenként a másolatban elkészített bútorok nem látható részleteinek kiegészítését, hiteles megoldását teszi csak lehetővé. A re-konstrukció alapja csakis hiteles adat (megmaradt emlék, értékelhető festmény, analógiák vagy hiteles leírás) lehet.

PROPOSITIONS

THE DEVELOPMENT OF FURNITURE USE AND JOINERY IN HUNGARY IN THE 15TH-17TH CENTURIES

The design of 15th -17th century furniture depended upon the furniture use of a given area in the first place rather than on the available techniques or materials of the period. Furniture use was determined by a number of factors such as social position, cultural background, modes of life, the demand for representation, and religious or folkloric beliefs. Thus the establishment of joiner construction and the use of the frame and panel construction were not influenced significantly by the appearance of sawmills.

The forebears of today's cupboards were wall cabins with doors and wooden lining. This structure has been preserved throughout centuries. The idea of originating cupboards/cabinets from two chests placed on one another is groundless.

The fifteenth century Hungarian joiner possessed all the knowledge and equipment which his Italian, French or English contemporaries or even his seventeenth century colleagues did. Yet he applied only those techniques which served best the actual demands dictated by furniture use and economic efficiency. Thus in Hungary a unique culture of furniture, adornment and interior decoration came into existence. It had always been related to the cultures of the neighbouring countries but was never identical with them.

Elements of both the gothic types of furniture and the practice of furniture use were preserved in Hungary from the late Gothic period to the end of the seventeenth century. By the seventeenth century the attitude to furniture design changed. During the late Gothic period joinery and adornment used and relied on the natural characteristics as well as the natural imperfections of the wooden material; while the late seventeenth century approach required the concealment of the wooden inner structure.

The examined period witnesses the split in the joiner profession: the joiner's and the carpenter's works separated. In contrast with other researchers I found that the constructions made by carpenters were not simpler or more primitive than the ones made by joiners. The difference between the joiner and the carpenter did not lie in professional knowledge, new tools, techniques, or materials (such as bone glue), much rather in the demands of their customers. Towards the end of the period, carpentry specialised in the construction of what we consider buildings today, while joinery catered for an increased demand of furniture that concealed the structure.

In order to become familiar with period furniture it is indispensable to interpret all the surviving pieces, pictorial representations and written documents *together* with the period materials and construction techniques; only this will provide us with an authentic picture of period interior and furniture design. Without adequate research regarding period design, materials and techniques typical of the area, visual representation in photographs or paintings cannot serve as the sole ground of authentic interior reconstruction. Only a multi-faceted research, a joint theoretical and practical knowledge will help us understand, copy, or perhaps complete in non-visible areas, the surviving pieces.

THESEN

DIE ENTWICKLUNG DER MÖBELHERSTELLUNG UND VERWENDUNG DES MOBILIARS IN DER XV.-XVII JAHRHUNDERT IN UNGARN

Die Ausformung der Möbel in der XV.-XVII Jhdt. hing in der erste Linie von den Gewohnheiten der jeweiligen Bevölkerung ab, wie diese das Mobiliar verwendet hat, und erst in zweiter Linie von den technischen Möglichkeiten und von den vorhandenen Holzarten. Die Verwendung des Mobiliars hing von den sozialen Status, von den kulturellen Umgebung, von dem Bedürfnis nach Representation, von dem Lebensstil und vom Aberglauben ab. So beeinflusste das Auftauchen der Sägemühlen nicht bedeutend das Entstehen der Tischler-Aufbauten und die Verwendung der Rahmen und Tafel Konstruktionen.

Die Vorgänger der heutigen Schränke waren Wandnischen mit Holz vertäfelt und mit eine Tür versperrt. Diesen Konstrukt haben sie bis Heute bewahrt. Das Abstammen von zwei, aufeinander gestellten Truhen ist nicht korrekt.

Die im 15. Jhdt lebenden ungarischen Tischler besaß all das Wissen und Werkzeuge, die seine Kollegen aus Italien, Frankreich oder aus England, sogar das seine in zweihundert Jahren später lebende Nachkommen besaßen. Er wählte aus seinem Wissen immer die Lösung, die die Verwendung der Möbel und der Wirtschaftlichkeit am ehesten entsprach. So konnte eine eigene, in seine Gesamtheit eine individuelle Wohn- und Möbelkultur in Ungarn entstehen, die nicht nur in siene eigene Dekoration zur Ausdruck kam, obwohl in engeren und weiteren Beziehung zu den Nachbarländern steht, war aber niemals gleich mit denen.

Von der Spätgotik bis ins 17. Jhdt. sind in Ungarn die Möbeltypen der Gotik und die einzelne Elemente der Verwendung des Mobeliars erhaltengeblieben. Die Konstruktions- und Dekorationstechnik, die die natürliche Eigenschaften und Fehler des Hozes ausnützten, wurden am Ende diese Periode von den innenrahmen Verdeckende Sichtweise abgelöst.

Die gezimmerte Konstrukte waren keineswegs primitiever oder einfacher als die. Vom Tischler (Schreiner) verwendeten techniken. Nur die Erwartungen gegenüber der Möbel änderten sich. Der Unterschied zwischen Zimmermann und Tischler (Schreiner) bestand nicht im Fachwissen, oder in der Verwendung und Kennen neue Materialien und Werkzeuge (z.B. Leim), sondern es entsprach das Entwzeigen zweier verwandte Berufe. Was wegen aus heutiger Sicht das Gebäudekonstruktion bzw. aus der zunehmende Bedarf nach Möbel nach sich zog.

Für das Kennenlernen der zeitgenössische Interieur ist unerlässlich die erhaltene Möbel, die schriftliche und bildliche Darstellungen und die zeitgenössische Techniken und Materialien gemeinsam zu analysieren. Nur so können wir ein authentisches und glaubhaftes Bild der damalige Wohnkultur bekommen. Dieses Wissen kann nur das Verstehen der erhaltene Stücke, in einigen Fällen die nicht sichtbare Teile, der in kopien nachgebaute Möbelstücke, glaubhaft zu ergänzen helfen. Die Grundlagen jeder Rekonstruktion können nur glaubhafte und originale Daten sein (wie z.B. erhaltane Stücke, auswertbare Gemälde, Analogien oder authentische Beschreibungen).

BIBLIOGRÁFIA

Alberti, Leon Battista. *On the Art of Building in Ten Books*. (Tíz könyv az építészetéről) Rykwert, Joseph; Leach, Neil; and Tavernor, Robert translators The MIT Press, Cambridge, 1996.

Ambrušová, Ursula: Céhszabályzatok a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum gyűjteményében. In. *Musaeum Hungaricum I*. Szerk.: Danter Izabella, Mátyusföldi Muzeológiai Társaság, Boldogfa, 2006.

Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bukarest, 1978.

Aston, Margaret (Szerk.): *Körkép a reneszánszról*, Bp., Magyar Könyvklub, 2003.

Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára* harmadik kiadás, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.

Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai Békéscsaba*, 1985.

Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Magvető könyvkiadó Bp., 1985.

Barlett, Robert (Szerk.): *Körkép a középkorról*, Bp., Magyar Könyvklub, 2002.

Bartha Elek: *Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége I. Vallási terek szellemi öröksége*, Bölcsész Konzorcium, Debrecen, 2006.

Batári Ferenc, Vadász Erzsébet: *Bútorművészet a gótikától a biedermeierig*. IMM. Budapest 2000.

Benda Borbála: *Étkezési szokások a 17. századi főúri udvarokban*. Doktori értekezés ELTE TDI 2004.

Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Erdélyi Tudományos füzetek 223, Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár 1997.

Benkő Lóránd (Szerk.): *Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára I.-IV*, Akadémia Kiadó, Bp. 1967-76.

Benkő Samu, Deák Tamás, Szabó Attila. (Szerk.): *A céhes élet Erdélyben*. Kriterion, Bukarest 1981.

Bilkei Irén: *A zalai köznemesség tárgyi kultúrája, életmódja a 16. századi hiteleshelyi oklevelek alapján*. In: *Levéltári Szemle* 2002. 52. évf. 1. sz. 10-22. p.

Blanc, Monique: *Le Mobilier Français: Moyen Âge, Renaissance* Paris: Massin, 1999.

B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Bukarest, Kriterion, 1970.

B. Nagy Margit: Várak kastélyok, udvarházak, ahogy a régiiek látták. Bukarest, Kriterion, 1973.

Bódiné Beliznai Kinga: Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben. Doktori értekezés ELTE-ÁJK 2011.

Bogdán István: Régi magyar mesterségek. Budapest : Neumann Kht., 2006.

Bonfini: Mátyás király. Tíz könyv a Magyar történetből. Ford Geréb László, Bp., 1959.

Bónis Ferenc kassai pusztá házában hagyott ingóságainak leltára 1665. In. Történeti Tár 1886. 152-165. oldal

Buzás Gergely, Orosz Krisztina (Szerk.): A visegrádi királyi palota. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma. Budapest, 2010.

Buzás Gergely: A középkori királyi palota funkcionális rekonstrukciója 2001 kézirat.
Visegrád királyi palota enteriőr rekonstrukció, tanulmányterv

Buzás Gergely: Magyar építészet - Gótika és korareneszánsz, Bp., Kossuth kiadó, 2001.

Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. Internetes kiadás: <http://mek.niif.hu/04700/04735/html/index.html>

Capesius, Roswith: Das siebenbürgisch-sächsische Bauernhaus. Wohnkultur. Bukarest 1977.

Capesius, Roswith: Siebenbürgisch-sächsische Schreinermalerei. Bukarest 1983.

Comenius Ámos: Orbis Sensualium Pictus. Lőcse. 1685.

Cservenka Judit: A székesfehérvári Hiemer-Font-Caraffa tömb vizsgálata.
http://arch.et.bme.hu/korabbi_folyam/27/27cserven.html

Dr. Császár László (szerk): A műemlékvédelem Magyarországon, Bp. Képzőművészeti Kiadó, 1983.

Cs. Sebestyén Károly: Szék, karszék, karosszék, karfa. Néprajzi Értesítő XIX. 1927.

Dankovszky, Gregor: Kritisch-etymologisches Wörterbuch der magyarischen Sprache. Pozsony, 1833.

Delahoutr, M.: A szent esztétikai kifejeződése: szent tér, szent művészet, vallási műemlékek. In: A szent antropológiája, Szerk: Julien Ries, Typotex, Bp., 2003.

Diehl, Daniel: Constructing Medieval Furniture: Plans and Instructions with Historical Notes. Mechanicsburg, PA: Stackpole Books, 1997.

Dyer, Christopher: Furnishings of medieval English peasant houses: investment, consumption and life style. Universitate Leichester. 2011.
<http://www.uv.es/consum/dyer.pdf>

Divéky: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Magyar Történelmi tár 26. 1914.

Domanovszky Sándor (Szerk.): Magyar Művelődéstörténet 1.-3. kötet. 1. Ősműveltség és középkori kultúra. 2. Magyar renaissance. 3. A kereszténység védőbástyája. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1939-42.

Eames, Penelope: Furniture in England, France and the Netherlands from the Twelfth to the Fifteenth Century, Furniture History, Vol. XIII, The Furniture History Society, London, 1977.

Domenová, Marcela: A polgári háztartások felszereltsége és tulajdona Eperjesen a középkor végén. AETEAS 22. évf.2007. 3. szám.

Eliade, M.: A szent és a profán. Bp. Európa Kiadó, 1987.

E. Peterson, Charles: Sawdust Trail: Annals of Sawmilling and the Lumber Trade' Bulletin of the Association for Preservation Technology Vol. 5, No. 2. (1973), pp. 84-5.

Endrei Walter: A középkor technikai forradalma. Magvető kiadó Budapest, 1978.

Erdőgazdálkodás, Erdei munkák in: Magyar Néprajz II. kötet, Gazdálkodás 208-239. Bp. Szerk.: Paládi Kovács Attila Akadémia, 2001.

Faragó Zoltán: Hollókő várrom, Hollókőért közalapítvány, É.n.

Feld István: 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon - A régészeti kutatások eredményei, Sárospatak, Sárospataki Rákóczi Múzeum, 2000.

Feld István: Magyar építészet – késő reneszánsz és kora barokk, Bp., Kossuth kiadó, 2002.

Finály Henrik: A Besztercei Szószedet latin-magyar nyelvemlék a XV. Századból. MTA Bp. 1892.

Finley, Victoria: Színek. Utazás a festékesdobozban, HVG Kiadó, 2004.

Gerő László: A budai vár helyreállítása. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Bp., 1951.

Güntherová-Mayerová, A.: Dejiny nábytkového umenia na Slovensku. (A bútorok története Szlovákiában) In: Cimburek, F. a kol.: Dějiny nábytkového umění III. (Művészettörténet III. Bútorok) Praha 1950, s. 993-997.

Gyulai Éva: Az erdélyi fejedelmek címeradományainak ikonográfiája OTKA kutatási beszámoló.

- Hall, Edward T.: Rejtett dimenziók, Bp., Gondolat, 1980.
- Halstead, Gary R.: The Northern European Timber Trade in the Later Middle Ages & Renaissance. http://medievalwoodworking.org/articles/lumber_trade.htm
- Hebing, Cornelius: Aranyozás és bronzozás. Balassi kiadó – Magyar Képzőművészeti Egyetem. 2001.
- Herepei János: A bokályos ház. In: Kelemen Lajos emlékkönyv Kolozsvár 1957. 326-333.
- Horváth Jenő: Erdélyi szász városok. Gyula 1905. 30.
- H. Steckel, Richard: New Light on the 'Dark Ages': The Remarkably Tall Stature of European Men during the Medieval Era, *Social Science History* 28 (2004), 21129.
- Huizinga, Johan: A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a 14. és 15. században. Európa Könyvkiadó, Bp., 1979.
- Humphrey, Nick: Furniture and woodwork in Tudor England: native practices, methods, materials and context, *Furniture, Textiles and Fashion Department, Victoria and Albert Museum Making Art in Tudor Britain Abstracts from Academic Workshops (2007-8) Funded by the Arts and Humanities Research Council* <http://www.npg.org.uk/research/programmes/making-art-in-tudor-britain/workshops/workshop-2-abstract-4.php>
- Hunter, Stanley D.: Medieval Furniture. A class offered at Pennsic XXX. August 2001ce ©2001 <http://www.docstoc.com/docs/34405259/Medieval-Furniture>
- Jackson, F. Hamilton: Intarzia & Marquetry. London, Sands and Company 1903.
- Jakó Zsigmond: Az otthon és művészete a XV.-XVII. századi Kolozsváron. In: Kelemen Lajos emlékkönyv Kolozsvár 1957. 361-393.
- Jenei Tóth Annamária: Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Erdélyi Múzeumi egyesület Kolozsvár 2004.
- Józsa Béla: Történeti bútorszerkezetek ábragyűjteménye. Erdészeti és Faipari Egyetem Építéstani Tanszéke jegyzet, Sopron 1988.
- Kaeszy Gyula: Ismerjük meg a bútorstílusokat, Bp., Gondolat, 1978.
- Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor: Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In. Kézdi Nagy Géza: A magyar kulturális antropológia története. Nyitott Könyvműhely Bp. 2008.
- Kassai asztalos céh 1633. és 1635. évi árszabása, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VIII. évf. Bp. 1901. 25-42, és 472-483. old

- K. Csilléry Klára: Szék, karszék, karosszék, karfa NÉ XIX. 1927.
- K. Csilléry Klára: A maconkai szék, Ethnographia 1948.
- K. Csilléry Klára: Hússzék, mészárszék, vágószék. Magyar Nyelvőr 1973.
- K. Csilléry Klára: Magyar bútorigari (faipari) munkaeszközök és technikák (A kézműves-iparművészeti Szimpózium anyaga, Veszprém, 1972) In. Zelnik József (Szerk.): Régi famesterségek. Válogatott néprajzi és művészettörténeti tanulmányok. Budapest, 1981, 69-70.
- K. Csilléry Klára: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Akadémia kiadó Bp., 1982.
- K. Csilléry Klára: A fa tulajdonságára vonatkozó ismeretek mátraalmási (szuhahutai) faszerszám készítőknél. Egri Dobó István Vármúzeum Agraria évkönyv 1987. évi kötete. 173.-185.
- K. Csilléry Klára: Bútorművesség. In. Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2 Kézművesség. Főszerk.: Domonkos Ottó. Akadémia kiadó Bp.1991.
- Kleinhenz, Christopher (Szerk.): Medieval Italy An Encyclopedia. New York: Routledge, 2004.
- Kreisel, Heinrich: Die Kunst des deutschen Möbels. 1. kötet: Von der Anfängen bis zum Hochbarock, Beck, München, 1981.
- Kocsi M.-Csomor L.: Festett bútorok a székelyföldön. Budapest 1982.
- Kovalovszki Júlia: Gótikus és reneszánsz bútorok, Corvina, 1980.
- Kovács József László: Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz in: Magyar reneszánsz udvari kultúra Szerk.: R. Várkonyi Ágnes Gondolat, 1987.
- Kubinyi András: Palota – terem terminológiai kérdések In: Szerk. Juan Cabello, Castrum Bene 2/1990, Várak a késő középkorban, Bp., 1992., MA 3.
- Kubinyi László: Német jövevényeink egy csoportjáról. In: Magyar Nyelv MTA 463. szám Szerk.: Pais Dezső és Benkő Lóránt. LXIX. Évf. 1973.
- Lambrecht Kálmán: A Fűrészmalom in. Erdészeti lapok. 1913. 52. évf. 3. füzet.
- Dr. Lambrecht Kálmán: A fűrészmalom. Erdészeti lapok 1913. 52. évf 3.szám102-128.
- László Emőke: Művészi szövetneműk, in: Régiségek könyve, szerk. Voit Pál, Gondolat 1983.
- Lengyel György: Erdészet. In: Magyarország a XX. században, II. kötet. Szerk. Kollega Tarsoly István Babits Kiadó Szekszárd 1996-2000.

- Lukács Zsófia: A tervtől a megvalósulásig. Enteriőrrekonstrukciók a visegrádi palotában. In: A visegrádi királyi palota. Szerk.: Buzás Gergely, Orosz Krisztina. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma. Budapest, 2010. 299.-356.
- Marosi Ernő (Szerk): Magyarország művészete 1300-1470 körül, Bp., Akadémia Kiadó, 1987.
- McNaughton, William: 16.th century English linenfold Panel chest.
<http://tech.cls.utk.edu/wood/projects/linenfold/Chest.htm>
- Melich János: Gyöngyösi Latin-magyar szótöredékek. MTA 1898
- Mikó Árpád – Verő Mária (Szerk.): Mátyás király öröksége – Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16.-17. század) Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2008/3. Budapest 2008.
- Moench-Scherer, Esther: Brocarts célestes: Musee Du Petit Palais Avignon 1997. ISBN 2-9504665-4-0
- Nagybákay Péter: Céhek, céhemlékek Veszprém megyében. Veszprém, 1971.
- Nagyváthy János: Magyar practicus tenyésztető. Pest 1822. Reprint kiadás Bp. ÁKV 1984.
- Nógrády Árpád: Mátyás kincsek a visegrádi vár 1490. évi leltárában. Visegrádi vár 1490. évi inventáriuma. In. Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére Szerk. Csukovics Enikő Bp., 1988. 177-180.
- Pataki Judit (Szerk.): Az idő sodrában. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének története. Bp. 2006.
- Payne, Christopher: A bútor (Sotheby's Enciklopédia) Park kiadó Bp. 1988.
- Dr. Radiczky Jenő: Adatok a fásítás történetéhez. In. Erdészeti lapok 1884.
- Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI.-XVII. században, Bp., Első megjelenés 1879-1896. Reprint kiadás H. Kolba Judit, László Emőke és Vadász Erzsébet kiegészítésével, képmellékletekkel: Helikon, Budapest, 1986.
- Roth V.: Gótizálású fabútorok az erdélyi szász templomokban. Archeológiai Értesítő 1915.
- R. Várkonyi Ágnes (Szerk.): Magyar reneszánsz udvari kultúra. Gondolat, Bp.1987.
- Schottmüller, Frida: Wohnungskultur und Möbel der Italianischer Renaissance, Stuttgart, Verlag Julius Hoffmann, 1921.
- Schmidt, Leopold – Müller, Armin: Bauernmöbel im Alpenraum Österreich, Südtirol, Bayern, Schweiz. Pinguin-Verlag Innsbruck 2000.

Sebestyén Kálmán: Kalotaszegi régi malmok Népi építészetünk levéltári forrásaiból Művelődés, 2001, 10. sz., 22 old.

Simon Zoltán: A füzéri vár 17. századi állapota az inventáriumok tükrében, kézirat, É.n. ÁMRK irattár

S. Nagy Katalin: A Lakáskultúra története, Balassi Kiadó, 2003.

Somorová, Eva: Renesančné truhlice na Slovensku. (Szlovákiai reneszánsz ládák) Pozsonyi Komenius Egyetem Diplomamunka 12/2004. I.-VII
<http://www.obnova.sk/node/1541>

Szabó Iván: A középkori magyar falu. Akadémiai kiadó, Bp. 1969.

Szabolcsi Hedvig: Régi magyar bútorok I: Főúri és polgári bútorművészet Bp. 1954.

Szabó Péter: Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra régészet. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter, Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2008. 317–339.

Szabó T. Attila Szerk.: Erdélyi magyar szótörténeti tár I-XII. kötet Budapest: Akadémia Kiadó; Bukarest: Kriterion, 1975-

Szamota István: A schlagli magyar szójegyzék XV. század első negyedéből MTA 1894.

Szabó Péter: Uralkodói temetések kérdéséhez. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra Szerk.: R. Várkonyi Ágnes Gondolat, 1987.

Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár 1890-93.

Szatyor Győző: Faművesség, Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1986. 12. old.

Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp. MTA Történettudományi intézet 2004.

Szerémi: Az Erdei fák régi magyar nevei. Erdészeti lapok 1882. 21. évf. 7. füzet.

Dr. Szijgyártó Árpád, Szilágyi József: Fafajok a középkori Somogyban. Erdő 25.12. 1976. 567–570.

Theophilus presbyter: A különféle művességekről. (12. századi mű) Műszaki Kiadó Bp. 1986.

Thornton, Peter: The Italian Renaissance Interior, 1400-1600, New York, Abrams 1991.

Tóth Sándor: A fafeldolgozás 1945 előtt. Bp. 1999. 36. oldal

- Tombor Ilona: Régi festett asztalosmunkák a XV-XIX. században. Bp. 1967.
- Tombor Ilona: Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból. Akadémiai Kiadó, Bp. 1968.
- Turay Alfréd: Az ember és a Kozmosz - Kozmológiai antropológia 2.
<http://www.theol.u-szeged.hu/konyvtar/kozologia/> 2005. 12. 15. 12:43
- Oberschall Magda: Magyar bútorok, Officina 1939
- Ortutay Gyula (Szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 1.-5. kötet, Akadémia Kiadó 1977-82.
- Orosz Krisztina: Lakáskultúra a késő középkori Magyarországon. In: A visegrádi királyi palota. Szerk.: Buzás Gergely, Orosz Krisztina. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma. Budapest, 2010. 234. old.
- Dr. Vemming Hansen, Peter: Experimental Reconstruction of a Medieval Trébuchet
Acta Archaeologica vol. 63, 1992, pp. 189-268
- Voit Pál: Régi magyar otthonok, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bp. 1943. Balassi Kiadó 1993.
- Vadászi Erzsébet: A bútor története. Műszaki Könyvkiadó Bp. 1987.
- Vadászi Erzsébet: Bútorművészet in. Régiségek könyve. Gondolat, Bp. 1983.
- Veres László: Északkelet Magyarország asztalosipara a 16-19. században. Herman Ottó Múzeum évkönyve 44. évf. 85-104.
- Veres László: Kézművesipar Északkelet Magyarországon. 2005. OTKA-42839 kutatási zárójelentés 3. oldal
- Veres László: A népi bútorzat változása Északkelet-Magyarországon a 16. századtól a 19. század elejéig. Doktori értekezés Debreceni Egyetem BTK. 2007.
- Windisch-Graetz, Franz: Möbel Europeas: Von der Romantik bis zur Spätgotik, Klinkhardt & Biermann, 1983.
- Zentai Tünde: Az ágy és az alvás története. Pro Pannonia, 2002.
- Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500-1502, 1505). Magyar Történelmi Tár, 1914.